

düşünce

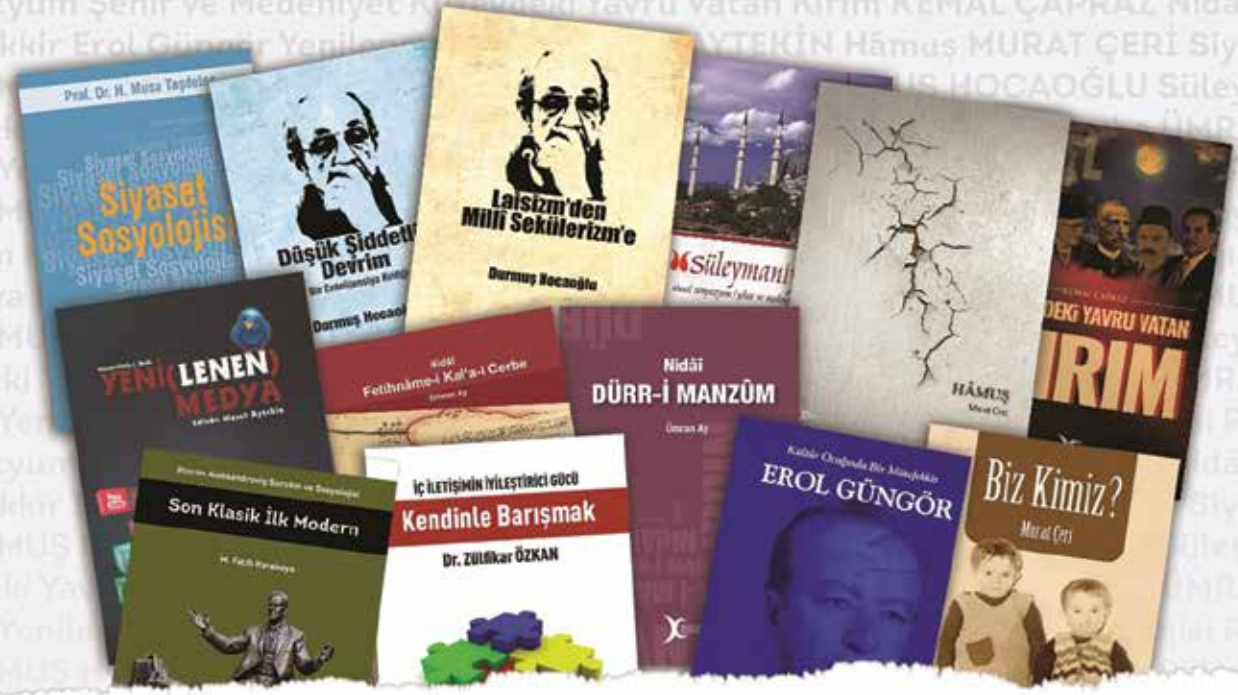
dergisi

çevre: hayatın yeni merkezi

uluslararası çevre hukuku ekseninde sürdürülebilir kalkınma ve entegrasyon ilkesi ayşe didem sezgin **d31**
dünyada ve türkiye'de çevre kirliliğinin önlenmesinde yeşil vergi uygulamaları sümeyye aybala bezer **d95** su, çevre ve istilacı türler: ekosistem sürdürülebilirliği nazmi polat **d109** sosyal çevre ve iyi oluş şeyma nur gültekin **d130** korku sinemasında zengin bir alt tür olarak "doğanın intikamı filmleri" mesut aytekin **d136**

Kalemin İzinde...

KOCAV Yayınları

Siyaset Sosyolojisi
PROF. DR.
H. MUSA TAŞDELEN

Süleymaniye
Ulusal Sempozyum
Şehir ve Medeniyet

Yenilenen Medya
MESUT AYTEKİN

Laisizm'den Millî
Sekülerizm'e
DURMUŞ HOCAOĞLU

Düşük Şiddetli
Devrim
DURMUŞ HOCAOĞLU

Kuzeydeki Yavru Vatan
Kırım
KEMAL ÇAPRAZ

Nidâ: Fetihname-i
Kal'a-i Carbe
ÜMRAN AY

Son Klasik İlk Modern
M. FATİH KARAKAYA

Nidâ: Dürr-i Manzûm
ÜMRAN AY

Kendinle Barışmak
DR: ZÜLFİKAR ÖZKAN

Biz Kimiz?
MURAT ÇERİ

Kültür Ocağında
Bir Mütefekkir
Erol Güngör

Hâmuş
MURAT ÇERİ

KOCAV Yayıncılık Tanıtım Araştırma Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti.
Süleymaniye Mahallesi Avni Paşa Sokak No: 5 Fatih / İstanbul
Tel: (212) 519 99 70-71 Faks: (212) 519 99 72
web: www.kocav.org.tr e-posta: kocav@kocav.org.tr

düşünce

5 dergisi

çevre: hayatın yeni merkezi

Düşünce Dergisi, Kültür Ocağı Vakfı (KOCAV) kuruluşu olan
KOCAV Yayıncılık Tanıtım Araştırma Eğitim Hizmetleri Ltd. Şti. yayınıdır.

Yıl 2024 - Sayı 20
Yayın Mahiyeti Fikrî ve İlmi
Yayın Türü Yaygın Süreli
ISSN 2148-8835

KOCAV Yayıncılık Adına Sahibi Av. Dr. Ali ÜREY
Sorumlu Yazı İşleri Müdürü İbrahim BİZ
Genel Yayın Yönetmeni Esra GÜLTEKİN
Sayı Editörü Erhan AKKAŞ
Tashih Tuğçe KABAKÇI
Mizanpaj Engin DEMİR

Yayın Kurulu

Adem BÖLÜKBAŞI, Ali Kürşat SAK, Beyza KARAKAYA,
Cafer Erdem UMUDUM, Canan Özge EĞRİ, Elif DARICI,
Erhan AKKAŞ, Fatih Özgür KENAR, Gencay KARAKAYA,
M. Fatih KARAKAYA, Mehmet Emre KAHRAMAN, Mesut AYTEKİN,
Murat KALKAN, Mustafa ŞAHİN, Osman ÇALIŞKAN, Semra AĞAÇ SUCU,
Şeyma Nur GÜLTEKİN

İletişim

Ayşe Kadın Hamamı Sokağı No: 24 Süleymaniye - Fatih / İstanbul
Tel: +90 (212) 519 99 70 - 71 *Faks:* +90 (212) 519 99 72
web: www.dusuncedergisi.com.tr *e-posta:* editor@dusuncedergisi.com.tr

Baskı Cilt

Acar Matbaacılık San. ve Tic. Ltd. Şti.
Osmangazi Mah. Mehmet Deniz Kopuz Cad. No:21/1 Esenyurt/İstanbul
Tel: (0212) 886 56 56

Dergimizdeki yazılar kaynak gösterilerek iktibas edilebilir.
Yazıların her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

içindekiler

Takdim Yerine	
Çevre: Hayatın Yeni Merkezi	5
Erhan AKKAŞ	
Çevreci Hareketler ve Ekolojik Dünya Görüşünün Toplumsal Çözümlemede Çevre Sosyolojisi ile Etkileşimi ve Ortaya Çıkış Dinamikleri.....	7
Ömer Talha SEZGİN	
Uluslararası Çevre Hukuku Ekseninde Sürdürülebilir Kalkınma ve Entegrasyon İlkesi.....	31
Ayşe Didem SEZGİN	
Sağlık Hakkı Bağlamında Çevre Hakkı Üzerine Düşünceler	41
Canset YILDIZ	
Çevre Ekseninde Kentleşme: İklim Değişikliğine Çözüm Olarak Sürdürülebilir Planlama ve Tasarım	58
Gökçen KILINÇ ÜRKMEZ	
Yeşil Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınmaya Dair Giriş Mahiyetinde Değerlendirmeler.....	76
Halil İbrahim KAYA	
Yeşil Finans ve Sürdürülebilirlik.....	87
Erhan AKKAŞ	
Dünyada ve Türkiye’de Çevre Kirliliğinin Önlenmesinde Yeşil Vergi Uygulamaları	95
Sümeyye Aybala BEZER	

Su, Çevre ve İstilacı Türler: Ekosistem Sürdürülebilirliği	109
Nazmi POLAT	
Dünyadan Çevre Notları	114
Ekolojik Ayak İzi ve Türkiye	118
Sena GÜLTEKİN	
Trafik ve Sosyal Çevre İlişkisinde “Kadın Sürücü” İkilemi	126
İrfan KAVAZ	
Sosyal Çevre ve İyi Oluş.....	134
Şeyma Nur GÜLTEKİN	
Korku Sinemasında Zengin Bir Alt Tür Olarak “Doğanın İntikamı Filmleri”	140
Mesut AYTEKİN	
Kitap Değerlendirmesi: “Atık Küre” Tüketimimiz Gezegenin Başına Nasıl Dert Oluyor?	153
Semra AĞAÇ SUCU	
Film Değerlendirmesi: Çevreci Halk Kahramanı Erin Brockovich.....	160
Yaren AYDOĞDU	

takdim yerine

çevre: hayatın yeni merkezi

erhan akkaş*

"Çevre" kavramı günümüzde yalnızca etrafımızda gördüğümüz doğal alanlarla sınırlı bir kavram olmanın ötesine geçmiştir. Çevre, ekonomik, toplumsal, siyasal ve sosyolojik boyutlarıyla tüm insanlığı doğrudan etkileyen bir olgudur. İklim değişikliği, çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi gibi küresel meseleler, insanlığın karşı karşıya olduğu en büyük tehditler arasında yer almaktadır. Bu tehditler, sadece biyolojik çeşitliliği ve ekosistemleri değil, aynı zamanda toplumların ekonomik kalkınma, insan sağlığı ve sosyal huzurunu da derinden etkilemektedir. Bu bağlamda, çevre konusunu farklı disiplinler ve bakış açılarıyla ele almak büyük bir önem taşımaktadır.

Dergimizin bu sayısında, çevre konusuna dair geniş bir yelpazede hazırlanan yazılarla, bu önemli meseleye ışık tutmaya gayret ettik. Çevre hukuku, yeşil ekonomi, ekolojik ekonomi, yeşil finans, trafik ve sosyal çevre, kent ve çevre, sağlık ve çevre gibi çeşitli alanlarda kaleme alınan makalelerin, okuyucularımıza çevre sorunlarının çok boyutlu yapısı hakkında bilgi vereceğini temenni ediyoruz.

Bu sayımızda, *Ömer Talha Sezgin* çevreci hareketler ve ekolojik dün-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü, erhanakkas@sakarya.edu.tr

ya görüşünün toplumsal çözümlemedeki rolünü inceleyen bir çalışma sunuyor. *Ayşe Didem Sezgin* uluslararası çevre hukuku çerçevesinde sürdürülebilir kalkınma ve entegrasyon ilkesi üzerine yazdığı makaleyle, çevresel sürdürülebilirliğin hukuki zeminde nasıl şekillendiğini inceliyor. Sağlık ve çevre hakkı ilişkisini ele alan *Canset Yıldız*, çevrenin insan sağlığı üzerindeki etkilerini hukuk perspektifinden değerlendirirken, *Gökçen Kılınç Ürkmez* çevre ekseninde kentleşme ve sürdürülebilir planlama konularını inceleyerek iklim değişikliğine karşı çözüm odaklı bir yaklaşım sunuyor.

Halil İbrahim Kaya, yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınma kavramlarını irdeleyerek, bu iki kavramın birbirini nasıl tamamladığını ortaya koyarken benzer bir çalışmayla *Erhan Akkaş* yeşil finansın sürdürülebilirlik açısından önemini vurguluyor. *Sümeyye Aybala Bezer* ise yeşil vergi uygulamalarının çevre kirliliğini önlemedeki rolünü ele alıyor. *Nazmi Polat* su kaynakları ve istilacı türlerin ekosistem sürdürülebilirliğine etkilerini ele alarak ekosistemlerin korunmasının neden bu kadar hayati olduğunu vurguluyor. *Sena Gültekin*, Türkiye'nin ekolojik ayak izi üzerine yaptığı analizlerle, Türkiye'nin çevresel performansını değerlendirerek sürdürülebilir bir gelecek için atılması gereken adımları tartışıyor. *İrfan Kavaz* ise trafik ve sosyal çevre ilişkisi bağlamında kadın sürücülere yönelik bir analiz yapıyor.

Şeyma Nur Gültekin sosyal çevre ve bireylerin iyi oluş hali üzerine yazdığı makaleyle, çevrenin insan psikolojisi üzerindeki etkilerini araştırıyor. *Mesut Aytekin* ise korku sinemasında doğanın intikamı temasını ele alarak çevresel felaketlerin kültürel yansımalarına dair bir perspektif sunuyor. *Semra Ağaç Sucu* "Atık Küre" kitabına yönelik değerlendirme yaparak tüketim alışkanlıklarımızın gezegen üzerindeki yıkıcı etkilerini gözler önüne sererken, *Yaren Aydoğdu*, Erin Brockovich'in çevreci mücadelesini ele aldığı film incelemesiyle çevreci kahramanlık hikayelerini gündeme taşıyor. Son olarak da *dergi ekibi* tarafından çevre meseleleriyle ilgili dünya gündeminde yer alan bazı çevre notlarına yer veriliyor.

Bu sayımızın, çevre konusuna dair derinlemesine bir anlayış geliştirilmesine katkı sağlamasını diliyor, okuyucularımıza keyifli ve bilgilendirici bir okuma deneyimi sunmayı temenni ediyoruz. Keyifli okumalar dileriz...

çevreci hareketler ve ekolojik dünya görüşünün toplumsal çözümlemede çevre sosyolojisi ile etkileşimi ve ortaya çıkış dinamikleri

ömer talha sezgin*

Giriş

Tüm dünyanın gündeminde belirleyici bir etken olan ve son 60 yıllık toplumsal dönüşümün dinamiklerini oluşturan çevre olgusu; çevre kirliliğinin oluşumu ve etkileri üzerinden insan, toplum, çevre ve tabiat ilişkilerini tartışmaya açarak küresel anlamda bir dönüşümü mümkün kılmaktadır. Tüm insanlığın temel problemlerinden biri olarak ele alınan çevre sorunları; küresel ısınma, iklim değişikliği gibi kapsamlı ve son derece geniş başlıklar altında ortaya çıkarken çözüm önerilerini de aynı kapsayıcılık ile neredeyse tüm alanlarda tartışmaya açmaktadır. Toplumsal hareketlerin tepkileri sonucu gündeme oturan ve özellikle Kuzey Amerika Bölgesi'nde öğrenci hareketleri ile şekillenen ilk çevreci hareketlerin oluşum dinamikleri, günümüzde yeniden şekillenerek karar alıcılardan küresel çözüm önerilerine toplumsal alanda birçok başlıkta ele alınmakta ve tüm insanlığı tehdit eden çevre sorunlarına çözüm önerileri getirilmesine kapı aralamakta ve tartışılmaya devam etmektedir. Bilimsel çalışmaların gündeminde tüm dünya toplumlarını ve kentlerini küresel anlamda çevre sorunlarının çıktıkları ile ele alan yaklaşımlar öne çıkarken “ekoloji” ve “çevre” kavramları da son 50 yılın en

* Doktora Adayı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı, omertalha.sezgin@ogr.iu.edu.tr

önemli kavramları ve başlıkları olmaktadır. Bu iki kavramın toplumsal alanda kullanım şekilleri değişirken farklı toplumlardaki kavranış biçimleri de farklılık göstermektedir. Bu bağlamda çevreci hareketlerin oluşum dinamiklerini ele alan ve toplum-çevre ilişkilerini araştırarak toplumsal alanda bir çözüm önerisi getirmeyi amaçlayan çevre sosyolojisinin şekillenme süreci de söz konusu sorunların ilk görünür olduğu dönemlerde Kuzey Amerika Bölgesi'nde şekillenmektedir. Toplumsal alanda bu değişim ve dönüşümü meydana getiren toplumsal olguları ve tarihsel süreçleri derinlemesine analiz etmek, çevre sorunlarının kökenini ve kültürel dönüşüme dair iddialarını kavrayabilmek açısından önem arz etmektedir.

Çevre ve Ekoloji Kavramları

Çevre kelimesi etimolojik olarak ele alındığında İngilizcede “environment” kelimesi ile karşılık bulmaktadır. “Environs” eski Fransızcada kök sözcük olarak “viron”dan gelmektedir. Döngü, devredilme ve Fransızca yakın kök olan environner “çevirmek, çevrelemek” anlamları ile karşılık bulur. Ekolojiden farklı olarak canlıların birbirleri ile ve yaşamlarını sürdürdükleri alanla karşılıklı ilişkilerini incelemek yerine insanın çevresiyle olan ilişkilerinin incelenmesi olarak algılanmaktadır. Environmentalist (çevreci) ve ilişkili sözcükler, 1950'lerden itibaren conservation (çevreyi koruma) ve kirliliğe karşı önlemlere ilişkin kaygıyı ifade etmek üzere yaygınlaştı. Ekoloji ve ilişkili sözcükler, 1960'ların sonundan itibaren bu konularını devam ettirip genişleterek environment gruplaşmasının büyük ölçüde yerini aldılar (Williams, 2012: 133-134).

Ekoloji ise (ecology) Alman zoolog Haeckel'den çeviri yoluyla gelmiş ve bilimsel kullanımı 1870'lere kadar gitse de 20. yüzyılın ortalarından önce İngilizcede yaygın değildir. Sözcük Yunanca kök sözcük oikos (ev halkı) ile logos'tan (söylem), buradan da logy (dizgesel inceleme) takısıyla türetilmiştir. Economy (ekonomi) sözcüğünün göndergesini paylaşır. Haeckel'in ekolojisi, habitat (18. yüzyıldan itibaren karakteristik yaşama yerini anlatan bir isim “yaşar” anlamındaki Latince fil biçiminden) anlamını geliştirdi ve de bitkilerle hayvanların birbirleri ve yaşama alanlarıyla ilişkilerinin incelenmesi biçimini aldı (Williams, 2012: 33).

Çevre sosyologları, çevre kavramsallaştırmasını tamamen inşa edilmiş çevreden tamamen doğal olan çevreye uzanan fiziksel çevre sürekli-

liği olarak ele almaktadır. Analitik bir çerçevede sürekliliği; doğal çevre, (vahşi, insan eli değmemiş alanlar, maden yatakları vb.) inşa edilmiş çevre (konutlar, fabrikalar, otoyollar vb.) ve toplumsal çevre (sosyal ortam, tutumlar, davranışsal ve fizyolojik etkileşimler vb.) olmak üzere üç kategoriye ayırarak değerlendirmektedirler (Dunlap ve Catton, 1979: 74). Çevre sosyolojisi her zaman disiplinler arası bir bakış açısı ile ilerleme gayretinde olmuştur. Bu bağlamda çevre sosyolojisinin, çevre kavramsallaştırmalarını ele alış biçimlerinde disiplinler arası etkileşimleri ve fen bilimleri ile olan irtibatlarının etkileşimli olduğu gözden kaçırılmamalıdır. “Çevre” ve “ekoloji” kavramları genellikle aynı anlamda ve birbirinin yerine kullanılmaktadır. Çevre, daha dar bir anlamda ve çevrecilik akımının talep ettiği dönüşüme dair tepkiselliği anlamlandırmada kullanılırken ekoloji ise daha kapsamlı bir dünya görüşünü temsil edecek şekilde kavramsallaştırılmaktadır.

Yeni Toplumsal Hareketler ve Çevrecilik

Toplumsal hareketlerin akademinin gündemine girmesi yeni olarak kabul edilir ve 1960’lardan sonra gerçekleşmektedir. Bu süreç aslında sosyolojide birçok alt alanın belirlendiği bir süreçtir. Bu süreçte sosyolojide bir profesyonelleşme, uzmanlaşma süreci yaşanmaktadır. 68 ruhu-68 kuşağı toplumsal hareketler için bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. 68 ayaklanmasının ardından ortaya çıkan toplumsal hareketlere “Yeni Toplumsal Hareketler (New Social Movements)” adı verilmiştir. 1968 öğrenci olaylarına kadar toplumsal hareketler sınıf mücadelesi, işçi devrimi gibi alanlarda tartışmalarını belirlerken 68 sonrası bir değişim yaşanmıştır. Ekonomik belirlenimlerin ağırlığından ziyade kimlik temeline dayanan ve kültürel bir form alma yönünde yoğunlaşan toplumsal hareketler, demokratikleşme ve sivil haklar gibi alanlarda tartışmalarını sürdürmüştür. Habermas (2001: 849) bu değişimin, bölüşüm sorunu olmaktan ziyade yaşam biçimlerinin grameri sorunlarından kaynaklandığını ifade etmektedir.

“Çevrecilik hareketinin etik yaşam üzerinden kültürel bir form oluşturma talebi, sosyoloji disiplini içerisinde çevre hareketlerinin ampirik araştırmaları ile akademinin içerisinde 1970’li yıllarda kendine yer bulmaktadır.”

Daha önceki toplumsal hareketlerde aktivistler yani sistemin marjinal gördüğü kişiler, akademi içerisinde yer almaya başlamışlardır. Çevre sosyolojisinin kurumsallaşmasında da 1968 dönemi akademisyenler, araştırma ve çalışmalarını çevreci hareketler özelinde akademi içerisinde gerçekleştirmişlerdir. Toplumsal hareketler de bu dönemde akademinin gündemine taşınmış olur. Siyasal sistemler açısından zararlı ve marjinal görülmekte iken 60'lardan sonra değişim göstermekte ve “Yeni Toplumsal Hareketler” olarak kavramsallaşmaktadır.

Alain Touraine ile birlikte yeni toplumsal hareketler teorisi temellerini 1960'lı yılların başında Fransa'da atmaktadır (Uncu, 2012: 175; Touraine, 1999: 35-51). 1960 sonrası, demokrasinin güçlenmesi amaçlanarak sivil toplumsal hareketler ortaya çıkar. Devlet karşıtlığından farklı olarak demokrasinin güçlenmesi talebinde bulunan, devlete karşı değil devletin şekillenmesini talep eden, yani sistemin dışında değil sistemin içerisinde bir toplumsal hareket anlayışı ortaya çıkar. Dolayısıyla gözlemlediğimiz bir “değer değişimi” değil, modern değerler evreninde bir kısmi uyumsuzluğun ya da çözülmenin bilincine varılmasıdır. 1960, bu sebeple de bir dönüşüm noktasıdır. Demokrasi mücadelesi vermesine rağmen toplumsal hareketler radikal olma özelliği taşır.

Modern çevrecilik akımının Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ında (1962) yer alan “Yarının Masalı” başlıklı bölümle başladığı kabul edilir. Söz konusu metin doğal güzellik imgelerine odaklanırken insanlığın bir zamanlar var olmuş uyumuna vurgu yapar ve bu uyumu, meydana gelen felaket ve yıkım takip eder. Dolayısıyla modern çevreciliğin kurucu metni, şairane bir meselle başlar ve kıyamet türlerinden de yararlanır. Bunu mümkün kılan insanlardır ve Amerika'da bu tür bir kıyamet zaten yaklaşmaktadır. Carson'a göre suçlular İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra piyasaya sürülen tarımsal alanda kullanılan pestisitlerdir. Carson'ın günümüzde kabul gören bu iddiaları bilimsel alanda ve kanıtlarla kabul edildi ve zirai kimyasalların ve firma denetimlerinin sıkılaştırılmasını da sağladı. Bu tür çevreci iddialar modern siyasete ve kültüre de ciddi katkılar sağlamıştır. Bu anlamda Carson da bilimsel malzemesi biçimlenirken retorik stratejilerden, pastoral imgelerden ve edebî imalardan yararlanmıştı. Bu anlamda edebiyat ve kültür incelemesine uygundur.

Çevrecilik hareketinin etik yaşam üzerinden kültürel bir form oluşturma talebi, sosyoloji disiplini içerisinde çevre hareketlerinin ampirik araştırmaları ile akademinin içerisinde 1970'li yıllarda kendine yer bulmaktadır. Manchester Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Sürdürülebilir Tüketim Enstitüsü'nde profesör olarak görev yapan, aynı zamanda

Riley E. Dunlap tarafından çıkarılan *Çevre Sosyolojisi El Kitabı*'nda makalesine de yer verilen Warde (2017), *Tüketim: Sosyolojik Bir Analiz* başlıklı kitabında tüketimi, şeytanlaştırmakla putlaştırmak arasında bir orta yol olan sürdürülebilir bir tüketimin mümkün olup olmadığını sorgulayarak araştırır. Etik, artan tüketici duyarlılığı için bir katalizör görevi görür. Örneğin, iklim değişikliği sorunu ve gezegenin karşı karşıya olduğu ekolojik kriz, kaynakların daha etik tüketimi için bir katalizör görevi görmektedir. 2017 yılında yayımlanan bu kitapta temel değer yargısını etik oluşturmaktadır.

Charles Tilly, ulus devlet anlayışının ve kurumlarının kapitalist ekonomi ile birlikte kendilerine uygun bir kolektif hareket mantığı geliştirdiklerini ifade etmektedir. Bu durumda maddi çıkarlarını koruyan aktörler, devleti ve piyasa ekonomisini kontrol etmek için siyasal güce ulaşmak istemektedirler. Şehirleşme ve sanayileşmenin hızı kolektif hareketin hızı ve temposu ile baş edememektedir. Tilly; şehirleşmenin, devlet oluşumunun, ekonomik dönüşümün bir kolektif hareketin aktörlerinde ve niteliğinde meydana getirdiği değişimi açıklar. Medyanın gelişimiyle birlikte bu süreçler bazı aktörleri sönmülendirirken yeni örgütlenmelerin ortaya çıkışına yardımcı olur (Tilly vd, 1975: 48-55; Tilly, 1978: 143-151).

Castells, toplumsal hareketleri; tarihsel süreç içerisindeki verimliliklerine, toplumun kurumları ve kültürel değerler üzerindeki etkilerine göre değerlendirirken çevreci hareketleri “insanoğlunun macera atlasında ayrı bir yerde” konumlandırmak gerekliliği üzerinde durmaktadır. Çevreci hassasiyetler üzerine şekillenen çevreci hareketler yeni toplumsal hareketlerin kuramlaşmasında temel bir başlangıç noktası oluşturmakta ve yeni toplumsal hareketleri tüm dünya toplumlarını etkileyecek düzeyde geniş bir etki alanına sahip olması nedeniyle şekillendirmektedir. Castells bu durumu sayısal verilerle analiz etmekte ve açıklamaktadır. 2000’li yıllar sonrasında Avrupalıların üçte ikisi, Amerikalıların yüzde 80’i kendilerini çevreci olarak tanımlamaktadır. Politikaların adaylar ve partiler düzeyinde platformlarını “yeşillendirmezlerse” göreve seçilemediklerini belirtir. Kurumların ve hükümetlerin de doğayı korumaya, çevresel hassasiyetleri gözeten davranışlar sergilemeye, hayatın kalitesini artırmaya ve uzun vadede dünyayı, gezegeni, gelecek vizyonlarını çevre hassasiyeti ile belirlemeye, kısa vadede insanları, toplumu kurtarmaya yönelik programları, özel kurumları ve yasaları çoğaltmak noktasında etkin bir değişim sergilemek durumunda kaldıklarını tespit eder. Çevre kirliliği yaratanların yanı sıra şirketle-

“1968 öğrenci olaylarına kadar toplumsal hareketler sınıf mücadelesi, işçi devrimi gibi alanlarda tartışmalarını belirlerken 68 sonrası bir değişim yaşanmıştır. Ekonomik belirlemelerin ağırlığından ziyade kimlik temeline dayanan ve kültürel bir form alma yönünde yoğunlaşan toplumsal hareketler, demokratikleşme ve sivil haklar gibi alanlarda tartışmalarını sürdürmüştür.”

rin, halkla ilişkiler gündemlerine ayrıca yeni piyasalar oluşturulurken çevreciliği dahil etmeden ilerlemediklerine dikkat çekmektedir. Böylece gezegen çağı olarak nitelediği yeni bin yılı; eskimiş zengin-yoksul arasındaki ayrım üzerinden değil her ülke, kent veya bölge için sürdürülebilir kalkınmanın fiilî içeriğine dahil edilen çok katmanlı bir tartışmayla şekillendiğini belirtir (Castells, 2006: 219-220).

Çevreci hareketin değerlendirmesini yapan düşünürlerin ortak çıkarımlarında dünyanın birçok bölgesinde 1960’ların sonlarında doğan, ABD ve Kuzey Avrupa’da güçlü olan, çok yönlü çevreci hareketin; ekonomi, toplum ve doğa arasındaki ilişki üzerine düşünme biçimimizdeki değişimin kaynağında yer aldığı belirtilmekte, yani yeni bir kültürün doğduğu ifade edilmektedir. Çevre hareketinin çevre kirliliği üzerinden şirketleri düzene bağlayacak kadar güçlü olması ve şirketlerden ziyade kamuya hesap veren bir devlet anlayışının oluşması talebinde bulunması, Sovyet Rusya teorisyenlerinden Epstein (1995: 20)’e göre, “devletin şirketler üzerindeki iktidarının sağlanması ve genişletilmesi, bu devlet iktidarının kamunun refahı, özellikle de en savunmasız olanların refahı adına icra edilmesi yönündeki daha geniş kapsamlı talebin zeminini oluşturabildiği” yönündedir.

Böylece çevreyi korumaya yönelik politikalar toplumsal refahla ilişkilendirilmiş ve insan-çevre ilişkilerinin iyileştirilmesi, yaşam alanlarının özgürleştirilmesi yönünde bireysel hak olarak talep edilmeye başlanmıştır. Devletler bu ihtiyaca kayıtsız kalmamakta, toplumsal refah ve çevre hassasiyetlerini dengeleyecek şekilde uluslararası platformlarda politikalar ve düzenlemeler geliştirmektedirler. Bu bağlamda ülkemizde de çevre politikaları, devlet kurumları ve bürokrasi içerisinde şekillenmekte ve derinlik kazanmaktadır. Fakat şirketler üzerinde çevre koruma ile ilişkili bütünsel devlet denetimi ekonomik denetim anlamına gelmemektedir. Burada devlet tarafından çevre sorunlarına karşı ortaya çıkan toplumsal duyarlılığa karşı verilen tepkiler ve karar vericilerin tepkilere yanıtı, öncelikli tercih olmaktadır.

Ekofelsefeler

Çevre sosyolojisinin kuruluş aşamasında siyasi, iktisadi, bilimsel gelişmelerin yanı sıra özellikle edebî, retoriksel alanı da etkileyen toplumsal etkileşimler ve düşünsel alanda yaşanan tartışmaların da etkisi vardır. Ekofelsefeler olarak ele alınan düşünsel çeşitlilik, söz konusu etkileşimin kavramsallaştığı platformdur. Derin ekolojinin yanı sıra ekofeminizm, ekomarksizm, ekolojik modernleşme gibi düşünsel yönelimler tartışmayı derinleştirmektedir. Ekofelsefeler, en genel anlamda insan ve diğer canlılar arasında bir alt-üst ilişkisi kurulmasını eleştirmektedir. İnsanı doğadan bağımsız ve ayrı bir üst varlık olarak kabul etmemektedir. Ben A. Minteer, editörlüğünü üstlendiği 2009 tarihli kitabında geleneksel etiğin; sadece insanın bir varlık olarak içsel değere sahip olduğu, diğer varlıkların ve şeylerin ise araçsal değere sahip oldukları iddiası üzerinde şekillendiğini belirtir (bk. Minteer, 2009). İnsan çıkarları, bu tanımla çevre (doğa) ve insanın dışındaki varlıkların çıkarlarını her zaman gölgede bırakmaktadır. Ekofelsefeler ise etiğin, tüm canlıları kapsadığı düşüncesi üzerine şekillenmektedir. Ekofelsefelerin şekillendirdiği bu tartışmalar ve eleştiriler, oluşturulan kavramsallaştırmalar ve düşünce birikimi tarihsel düşünsel süreçler ile birlikte analiz edilerek bütünsel bir şekilde ilerlemektedir. Meydana gelen düşünsel platform doğayı yeniden algılamak, dünya görüşünü yeni toplumsal hareketlerin tanımlanmasında olduğu gibi kültürel değişime öncü olacak şekilde açıklamaya, anlamlandırmaya ve yorumlamaya çalışmaktadır.

Ekofelsefelerin tartışma konuları aslında birbirleri ile benzerdir. Fakat çözüm önerileri oluşturmada birbirlerinden ayrışır ve eleştirel, besleyici bir düşünsel çeşitlilik ortaya çıkar. Burada tartışılan aslında modern, ilerlemeci, aydınlanmacı kapitalist yeni düzenlemeler ile birlikte neo-liberal sermaye olarak adlandırılan düzen içerisinde yer alan toplumun değerleri üzerine yürütülen bir tartışmadır. Üretim ve tüketim modelleri üzerine çevreci bakış açısının oluşturduğu etki ve baskı, endüstriyel alanda oluşan düzenlemeler, söz konusu değerler bütünü oluşturduğu bakış açısını temsil etmektedir. Yeşil enerji, fosil yakıtların kullanımından vazgeçilmesi, emisyon azaltıcı teknolojik materyallerin gelişimi, elektrikli arabaların kullanımının artırılmasına yönelik devletler arası anlaşmaların hayata geçirilmesi gibi gelişmeler bu değerler kümesinin değişimine örneklerdir.

Ekofeminizm düşüncesi ise kadın üzerindeki erkek egemen görüşün ve baskı unsurlarının tümünü reddeden eşitlikçi bir bakış açısı ile kadınların kendilerine varoluşsal olarak bahşedilen doğurgan özellikleri

ve annelik duygularının insan ve doğa üzerindeki etkileşimde de kur-tarıcı, onarıcı ve eşitlikçi bir bakış açısı geliştirecek bir anlayış olarak kabul edilmesini talep eder. Tahakküm ve sömürü içermeyen bu dünya görüşü ile hem kadınlar hem de doğa hak ettiği değeri bulabilecek ve çevresel sorunlar da kadınlara yönelik eşitsizlikler ve sorunların giderilmesi ile birlikte dönüşerek onarım sürecine geçebilecektir.

Ekomarksizmin ana eleştirisi, kapitalizmin sürekli büyümeye odaklı yapısının toplumsal sınıflar arasında sömürü ilişkisi üretmesidir. Eko-marksistlere göre Marx'ın ima ettiği gibi insanın doğası gereği çevre ile mutlak zararsızlık temelinde ilişki kurması mümkün olmasa da günümüzde sermayenin orantısız bir şekilde büyüme odaklı olduğu ekonomi yapı, ekolojik krizin temel nedenidir. Kovel (2007: 159), bu sebeple ekolojik krizin artmasını sermaye büyümesine bağlamaktadır. Sermaye artışını devamlı bir şekilde tetikleyen ise kâr güdüsüdür (Clark ve York, 2015: 70). Sonuç olarak doğa ve medeniyet zaman içinde yok olmakta, zarar görmektedir. Foster'a göre mekanik materyalizmin ve idealizmin kalıplarını kıran ve büyük bir sıçramaya neden olan 19. yüzyıldaki olay, insan ile yeryüzü arasındaki karşılıklı bağımlılığın ortaya konmuş olmasıdır. İdealizmin temsilcileri bu bağımlılığı, bilinçli bir şekilde kabul etmeyerek insanın doğa üzerindeki tahakkümünü sürdürme konusunda yarış içerisindeyler (Foster, 2001: 31).

Ekolojik modernleşme teorisyenleri, insan ekolojisini ve Marksist kapitalizm eleştirilerini reddederler (Mol ve Spaargaren, 2000). Mol (1995: 42), ekolojik krizden çıkmanın tek olası yolunun modern teknolojilerin geliştirilmesi ile birlikte sürdürülebileceğini ve modernleşme sürecini geliştirmekle başarılabilirliğini ileri sürerken ekolojik modernleşmenin temel varsayımlarından birini açıkça belirtmektedir (Mol, 1996: 305). Benzer şekilde Spaargaren (1997: 25), “çevresel krizin modern toplumun mevcut kurumlarının daha da modernleştirilmesiyle üstesinden gelinebileceğini ve aşılması gerektiğini” beyan eder.

Ekolojik modernleşmenin önemli bir argümanı, modernite olgunlaş-tıkça “ekolojik rasyonalitenin” toplumun tüm yönlerine eklenilebileceğidir (Mol, 1995). Beck (1999), Giddens (1990) ve Lash (1990) gibi diğer Avrupalı teorisyenlerce ekolojik modernleşme için düşününsellik (reflexivity), geç modernitenin temel bir özelliğidir. Modern dönemin kurumsallaşma süreci, küreselleşme ile birlikte dizayn edilmiştir. Dünyadaki iktisadi sistem, uluslararası devlet ve şirketler arasındaki iş bölümü, ulus devlet yapılanma biçimleri ve uluslararası askeri düzen küreselleşmenin boyutlarını ve modernizm ile iş birliğinin sistematik

oluşumunu ifade etmektedir. Endüstriyel gelişimin çevresel sorunlara neden olan çıktıları da ekolojik modernleşme içerisinde ekonomik politikaların ve çevreci teknolojik gelişmelerin bütünleştirilmesi ile çözülebileceği düşüncesi üzerinden ilerlemektedir. Buna bağlı olarak yenilenebilir ve alternatif enerji kaynaklarının geliştirilmesi, kaynak problemi, ekolojik dünya görüşü üzerinde beliren hassasiyetler, iktisadi politikalar içerisinde sürdürülebilirlik kavramı özelinde yeniden kurgulanmakta, ileri teknoloji destekli sanayileşme çalışmaları olarak belirmektedir. Bu bağlamda çevre sosyolojisi çevreci hareketler ile toplumsal olgular üzerinde araştırmalarını şekillendirirken paradigmatik iddiasını temellendiren çevre etiğinin oluşum sürecinde ekofelsefeler ile de etkileşim halindedir.

Çevre Sosyolojisi

Çevre sorunları kültürel olmaktan ziyade bilimsel meseleler olarak ele alınan genel bir kaniya sahiptir. Ekoloji problemleri hipotezlerin çevre deneyleriyle formüle ve test edilebildiği bilime ait meseleler olarak ele alınsa da “ekolojik problemler” kendimizi azade etmeyi arzula-dığımız, toplumumuzdaki doğru kavramını uygulamadığımız doğayla ilişkimizden türerler ve esasen toplumların ürünleridir (Garrard, 2020: 18). Toplumsal alanda gözlemlenen değişim ve dönüşümleri anlamak ve açıklamak üzerine kurulan sosyoloji bilimi de gözlemlenen gelişme-leri akademide ele almaktadır.

Sosyolojinin bir bilim dalı olarak kurulması sürecinde on sekizinci ve on dokuzuncu yüzyıllarda düşünsel, siyasal ve iktisadi hayatta yaşanan devrimler ve gelişmelerin meydana getirdiği, insanlık tarihinde hiç olmadığı kadar yüksek ivme ile şekillenen toplumsal değişimler temel belirlenim noktası olmaktadır. Sanayileşmenin baş döndürücü bir hızla ilerlemesi, nüfusun sanayileşme ile doğru orantılı olarak kentlerde yoğunlaşması, toplumsal alanda yeni sorunları da beraberinde getirmiştir. Sanayi toplumlarının sorunlarını tespit etme ve çözüm bulma amacıyla ortaya çıkan sosyoloji, bir bilim dalı olarak Montesquieu tarafından on sekizinci yüzyılda müjdelenmekte, on dokuzuncu yüzyılda ise temellerini Saint-Simon ile oluşturmaktadır. Sosyoloji adlandırmasını, epistemolojik, kuramsal ve yöntemsel olarak Auguste Comte ile kazanırken; gözlem, ampirizm ve karşılaştırma üzerinde ilerlemesini Tocqueville sayesinde kazanmaktadır. Gelişim sürecinde sosyoloji, kurumsallaşma evresini Durkheim’la tamamlamıştır.

Bu sorunların ortaya çıkmasıyla birlikte bu ilk grup teorisyene göre toplumun bilgisine sahip olanlar yani sosyologlar, onun nasıl ve nereye evrileceğini ön(ceden) görebilecek, böylece toplumu yönetme, sevk ve idare edebilme iktidarına sahip olacaktır. Tocqueville gibi diğer bazı teorisyenlere göre ise, sosyoloji toplumsal sadece açıklama, anlama veya çözümleme çabası değil aynı zamanda –ve daha önemlisi- modernleşmenin siyasal ve toplumsal açmazlarına çözüm bulmaya, dejenerasyon sürecindeki düzeni yeniden tesis etmeye elverişli bir müdahale aracıdır (Kabakcı, 2019: 11).

Sosyolojinin, bir bilim dalı olarak iki yüzyılı aşkın bir süredir modernleşmenin siyasal ve toplumsal taleplerine çözüm bulduğu ve düzeni tesis etmeye katkıda bulunduğu iddiasını sürdürdüğü göz önünde bulundurulduğunda 1970’lerden bu yana çevre sorunları ile şekillenen dünya gündeminin etki ettiği üretim ve tüketim modelleri, endüstrileşme, sanayileşme eleştirileri, modernizm ve kapitalizm eleştirileri, sermayenin yeniden çevreci bakış açıları ile şekillenmesine ve çevreci kavramların, çevreci bakış açılarının toplumsal düzeyde genişlemesine; sosyolojik okumaların da çevresel bağlamda derinleşmesine neden olmuştur.

Çevre sosyolojisi de 1970’li yılların başlarında sosyolojinin bir alt çalışma alanı olarak paradigmatik bir dönüşüm iddiası ile Riley Eugene Dunlap ve William R. Catton Jr. öncülüğünde ortaya çıkmaktadır. Çevre sosyolojisi; çevre ile toplum arasındaki ilişkiyi incelemek amacıyla sosyoloji disiplini içerisinde doğanın, insan ve toplum üzerindeki etkisinin ve insanın, doğa üzerindeki tahribata yol açan etkilerinin göz ardı edildiği iddiası üzerinden çevre ile toplumsal süreçlerin etkileşimini sosyolojik araştırmalara dâhil etme çabasıdır. Çevre sorunlarının yoğunlaştığı ve çevresel hassasiyetlerin ön plana çıktığı dönem, modern toplumun ileri endüstriyel gelişmeler ile şekillendiği dönemdir. Endüstriyel Çağ olarak da adlandırılan bu dönem, ileri sanayi toplumlarında meydana gelen ve doğayı (toprak, hava, su) tahrip ettiği bilinen endüstriyel gelişmeler ve üretim modellerine çevreci hareketler özelinde getirilen tepkiler ve tartışmalarla yeniden şekillenmektedir. Endüstriyel süreçlerin gereksinimleri doğrultusunda fosil yakıtlar, petrol, doğalgaz, kömür gibi ham madde kaynaklarının kullanımının enerji ihtiyacını karşılamak üzere yoğun olarak değerlendirildiği bu dönemde yaşanan kaynak yetersizliği, çevresel hassasiyetlerin de devreye girmesi ve görünür kılınması ile birlikte doğanın korunması temelleri üzerine dayandırılan ekolojik bakış açısının hâkim olduğu yeni bir değişim sü-

recine girmektedir. Buna bağlı olarak endüstriyel dönemin enerji ihtiyacına bağlı olarak çevre kirliliğinin giderilmesine yoğunlaşan alternatif enerji kaynakları ile modern dönemin yapı taşları temel bir dönüşüme tabi tutulmaktadır. Endüstrileşme ve sanayileşme ile birlikte oluşan üretim ve tüketim modellerinin meydana getirdiği doğal tahribatın ve çevre sorunlarının sonucu olarak ortaya çıkan düşünsel ve eylemlilik düzeyindeki çevre hassasiyeti, toplumsal farkındalık ile birlikte sürdürülebilirlik gibi birçok kavramsal düzenlemeyi beraberinde getirmekte ve toplumsal değişimin amaçlandığı açık bir şekilde gözlemlenmektedir.

1970’lerde çevre sorunları Amerikan ulusunun politika gündeminde önemli bir yer edinirken başlıca sorunlar hava ve su kirliliği, estetik değerlerin kaybı, kaynakların özellikle de enerji kaynaklarının korunması olarak şekillenmektedir. İlk dönem çevre hareketleri 68 kuşağı olarak da isimlendirilen öğrenci hareketleri ile başlayan ve hızla genişleyen tepkilerin bir sonucu olarak şekillenmektedir. 1970 yılında ilk kez gerçekleştirilen Dünya Günü’ne ve toplum-çevre ilişkilerine gösterilen ilgi, 1973 yılında meydana gelen enerji krizi, ABD’de kimyasal atıkların sebep olduğu Niagara Şelalesi yakınlarındaki “Love Canal” faciası, su, hava ve toprak kirliliğine bağlı olarak oluşan çevre sorunları, 20. yüzyılın ikinci yarısında artış gösteren asit yağmurları gibi çevresel bozulmaların neticesinde artırmıştır (Dunlap ve Catton 2002: 244).

Amerikan çevre hareketlerinin gelişimini inceleyen Gottlieb, tarihsel olarak çevre hareketi içindeki sürekliliğin ve değişimin analizini yaparken her ne kadar 1960’lardaki siyasi aktivizmin ve çevresel kaygıların üzerinde bu iki olgu üzerinden değişimin süreklilikten daha önemli olduğuna dikkat çekse de, 1970 Dünya Günü’nün bu bağlamda sorunu ilk kez ve aniden keşfeden, tarihi olmayan, şekilsiz bir sosyal temeli olan ve nasıl ilerleyeceğine dair temiz bir sayfaya sahip bir hareket olarak sunulduğunu belirtmektedir. Bu nedenle sembolik bir anlam kazanan Dünya Günü, çevreciliğin

“Çevre bir mesken (yaşam alanı), insan faaliyetleri için bir malzeme kaynağı (tedarik deposu) ve atık ürünler için bir depo (atık deposu)dur.”

ilk günü olma iddiasını sürdürür. Amerikan medyasında kabul görerek geniş yer verilmesi ile yaygınlığını artırmıştır (Gottlieb, 1993: 199).

70'li yıllarda meydana gelen bu olguların yanı sıra çevre sosyolojisinin kuruluşuna etki eden ve metodolojik yaklaşımlarını şekillendiren iki önemli gelişme yaşanmaktadır. Bunlardan ilki özellikle 1973 yılında Arabistan Yarımadası'nda yer alan ülkelerin bir araya gelerek 1960 yılında kurdukları Petrol İhraç Eden Ülkeler Birliği (OAPEC) aracılığıyla Batılı ülkelere karşı başlattığı petrol ambargosu olmaktadır. Petrol krizi ile beliren ekonomik buhran, işsizliğin artışı ve tüm dünya ülkelerinde endüstrileşmenin temel enerji kaynağı olan petrol kıtlığının enerji krizini doğurması, sonuç olarak çevreci eleştirilerin görünürlüğünü ve çevre sosyolojisinin kuruluş dinamiklerini etkilemektedir. Arabistan Yarımadası'nda yer alan, petrol çıkaran ve işleyen özel şirketler, Batılı ülkelere ait şirketlerdir. Arabistan Yarımadası ülkelerinin İsrail ile gerçekleşen savaşta kendi sınırları içerisindeki petrol kaynaklarının kullanımı ile ilgili OAPEC ve ücretlendirilmesi ile ilgili OPEC ülkeleri aracılığıyla gerçekleştirdikleri ambargo, tüm dünyada derinden etkili olmuştur. Ambargo sürecinde Batılı ülkelerde petrol fiyatlarının yaklaşık dört kat artması, üretim maliyetlerinin yükselmesi, ülke ekonomilerinde yaşanan daralmalar Batılı ülkelerin kalkınma süreçlerini sekteye uğratmakla kalmamış, Keynezyen teori ile açıklanamayan ekonomik kriz, farklı ekonomik çözüm önerilerini beraberinde getirmiştir. Küreselleşme ve neo-liberal politikaların tohumları bu dönemde atılmaktadır. Petrol kaynaklarına olan güveni sarsılan Batılı ülkeler, alternatif enerji kaynakları arayışına ve Arabistan Yarımadası dışındaki diğer ülkelerde petrol arayışlarına girmişlerdir. Avrupa'da kömür kullanımı için yeniden rezervlere yönelme ve nükleer reaktörlerin kullanımı ile ilgili araştırmalar ön plana çıkmaktadır. Başta ABD olmak üzere petrole göre şekillendirilmiş üretim modelleri daralmaya, petrol fiyatlarındaki artışlarda enflasyonun artmasına, petrol ithal eden ülkelerde işsizlik oranının yükselmesine sebep olmuştur.

1970-1980 dönemi özellikle Arabistan Yarımadası ülkelerinin ambargo uyguladıkları Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya, Japonya, ABD ve Hollanda ülkelerinin siyasi gelişmelerini de şekillendiren GSYH büyümesinde yaşanan daralma Dünya Bankası verileri (bk. -çevrim içi- www.worldbank.org) üzerinden, işsizlik oranı ise OECD verileri (bk. -çevrim içi- www.oecd.org) üzerinden görülebilmektedir. Aynı zamanda ülkelerin ileri sanayileşme ile birlikte enerji tüketimi ve üretim miktarlarına ait veriler de incelenebilir. ABD'nin yanı sıra

ambargodan etkilenen Japonya; bilgi teknolojilerini, elektronik endüstrisini kullanmaya ve geliştirmeye yönelmiştir. Krizden sonra Japonya tarafından üretilen ve daha az yakıt tüketen, daha küçük otomobillerin ihracatı Japonya'nın ABD'ye ihracatını artırmış, endüstri sektöründe ve insan kaynakları alanında Japon yönetim modelleri (toplam kalite yönetimi, yalın üretim vb.) ön plana çıkmaya başlamıştır.

Ulusal ve uluslararası politikaları, ülkeler arası ilişkileri, ekonomik yönelimleri, üretim ve tüketim modellerini etkileyen petrol krizi, çevreci hareketlerin büyümesine ve kendisine gündemde yoğunlukla yer verilmesine neden olmuştur. Bunun yanı sıra ortaya çıkan toplumsal süreçlerde sosyoloji disiplini içerisinde ayrıca değerlendirilmekte ve özellikle Kuzey Amerika Bölgesi'nde çevre sosyolojisinin kuruluş dinamiklerine etki etmektedir. Aynı dönemde, 1972 yılında çevre sosyolojisinin metodolojik altlığına ve kuruluş dinamiklerine etki eden "The Limits to Growth" (Büyümenin Sınırları) raporu yayımlanır (bk. Meadows vd., 1990). Büyümenin sınırları, ekonomik büyümenin sınırlılığına dikkat çeken ve ham madde kaynaklarının da sınırlı olduğunu belirten sürdürülebilirlik ve yenilenebilir enerji kaynaklarının tartışıldığı bir rapordur. Bu rapor üretim ve tüketim eleştirisini yoğun olarak iktisadi modeller ve nüfus yoğunluğu üzerinden ele almaktadır.

Harper ve Snowden (2017: 246-250), büyümenin sınırları projesinin, çevre sosyolojisinin alanını ve beslendiği muhtevayı genişlettiğini, teorik ve ampirik olarak inşasına önemli bir katkı sağladığını belirtir. Buell (2003: 144) ise kitabın önemini, küresel çevre tehdidini insan ekonomisi ve nüfus artışından kaynaklanan ve temel toplumsal değişimden daha azını gerektirmeyen bir "toplumsal kriz" olarak tasvir eden ilk kitap olmasına bağlar. Bunun yanı sıra Meadows, "Büyümenin Sınırları" için, yazarları doğası gereği Batılı endüstriyel deneyime ve kapitalist ideolojilere güvenmemektedir (Meadows vd., 1972: 63), tespitini yapmaktadır.

Petrol krizi ile birlikte özellikle çevre sosyolojisinin kurucularından William Jr. Catton'ın 1980 yılında yayımladığı *Overshoot* kitabında ele aldığı "taşıma kapasitesi" artık çevre başlıklı tartışmaların önemli bir kavramsallaştırması olarak yerini alır. Catton kitabında Batı endüstri toplumunun endüstrileşme ve modernleşme ile toplumsal refahı hedeflemiş olmasına rağmen bu süreçte ortaya çıkan hava, su ve toprak kirlenmesi ve diğer çevre sorunlarının insanoğlunun varoluşunu ciddi bir risk ve tehlike altında bıraktığını ifade eder. Kitabın asıl meselesinin bugün insanlığın gelecekte ağızla bir şekilde çalmaya kilitlenmiş

durumda olması hakkında yazıldığını ifade etmektedir. Dünyanın bir taşıma kapasitesi olduğunu bunu aşmanın bedelinin ağır olacağını belirtir (bk. Catton, 1980). Taşıma kapasitesi kavramsallaştırmasının gündemde yoğun olarak yer bulması aynı zamanda doğada mevcut petrol kaynaklarının sınırlılığı üzerine sorgulamaların da bir neticesidir.

Aslında yapılan araştırmalar birkaç yüz yıllık endüstrileşme ve sanayileşme serüveninde 1898 yılında İsveçli bilim adamı Svante Arrhenius'un karbondioksit gazının küresel ısınmaya neden olabileceği konusunda ilk uyarıları yaptığını fakat 1800'lü yılların bitimindeki mevcut dünya koşullarında bu bilgilerin gerekli ilgiyi uyandırmadığını göstermektedir (Karbuç, 2002: 9). Fen bilimlerinin bilimsel araştırmaları ile öneminin ve çözüm önerilerinin üzerinde durduğu çevre sorunları, çevre mühendisliği gibi disiplinleri doğurduğu gibi sosyal bilimlerin alanında da sosyolojinin temel gündemi haline Kuzey Amerika Bölgesi'nde gelmekte ve Riley Eugene Dunlap ve arkadaşları tarafından büyük bir paradigmatik iddia ve meydan okuma ile ortaya çıkmaktadır.

Çevre sosyolojisinin kuruluş dinamiklerine etki eden bu gelişmeler esasında Dunlap, doğal kaynaklar konusunda faydacı bakış açısını aşmasının zaman aldığını belirtir. Barry Commoner, Paul Ehrlich ve Garrett Hardin gibilerini ve çevreciler tarafından üretilen literatürü okuması ile kendi görüşlerini sorguladığını belirtirken 1973'ün sonunda Kaliforniya'ya yapılan bir Noel ziyaretinden sonra eve giderken benzin almak için dört saat beklemek zorunda kalmasının popüler "Büyümenin Sınırları" raporuna zihninde önemli ölçüde inandırıcılık kazandırdığını belirtir (Dunlap 2008b: 6).

Paul Ehrlich *The Population Bomb* (1968) eseri ile aşırı nüfus artışının 1980'lerin ortalarında çevre felaketlerine, uluslararası istikrarsızlığa ve nükleer savaşa neden olacağını tahmin etmiştir. Ona göre, bir türlü düzenlenemeyen doğum oranları savaş, hastalık ve kıtlığı beraberinde getirecek; ölüm oranlarını da artıracaktır. Ehrlich'e göre insan türü ekopatolojik tehlikeyi üreten ve besleyen başlıca unsurdur. Çözüm aşırı nüfus artışını engellemektir. Malthus bu tespiti İrlanda'nın patates yokluğu tecrübesi ile açıklamaya çalışır.

Bir bölgenin ekolojik "taşıma kapasitesi" ile açıklanan nüfus kontrolü, gıda arzını daima siyasi, askeri ve ekonomik gücün aracı olarak kullanan toplumlara uygulandığında anlamsızlaşır. Bolluk fikrini savunanlar ile toplumsal ekolojistler tamamen farklı siyasi görüşlere sahip olmalarına rağmen bu konuda anlaşırlar. Bu, kıtlıktan muzdarip ülke-

lere gıda yardımlarını durdurmak ve meşrulaştırmak için kullanılan bir argümandır. Ehrlich retoriği, dünya nüfusunun artış hızındaki süratten ve bağlı olarak oluşan çevresel maliyetten etkilenmiştir. Küresel anarşi öngörüsünde yanılmış, Etiyopya ve Somali gibi ülkelerdeki kıtlıklarsa sadece nüfus baskısının sonucunda oluşmamış; etnik, siyasi ve ekonomik çatışmaların sonucunda meydana gelmiştir (Garrard, 2020: 141).

1970’li yıllarda ilk dönem çalışmalarında siyaset sosyolojisi ile ilgilenen Dunlap ise öğrenci gruplarının siyasi görüşleri ve çevre hassasiyetleri arasındaki bağlantıları incelemektedir. Bu araştırmalarında çevre sosyolojisinin temellerinin atıldığı ampirik araştırmalar üzerine yoğunlaşır. 1975 yılında Amerikan Sosyoloji Derneğinde bir ASA bölümü oluşturma dilekçesi onaylanır ve ilk Çevre Sosyolojisi Bölümü resmen kurulmuş olur. Catton ilk başkan seçilir ve Dunlap de konseydedir.

Dunlap, bu süreçte çevreci toplumsal hareketleri ampirik yöntemlerle inceledikleri araştırmaların oluşturduğu çalışmalara verdikleri çevre sorunları sosyolojisi adlandırmasını genişletmek istemektedir. Bir ASA bölümü oluşturmuş olmalarına rağmen çevre sorunlarına ilgi duyan bir grup insan mı yoksa anlamlı bir çalışma alanı mı olduğu konusunda kararsız olduğunu da ifade eder (Dunlap, 2008a: 480). Dunlap, çevre sosyolojisinin kuruluş sürecinde sosyoloji disiplinin geleneksel alanları tarafından ele alınabilecek kamuoyu, çevreci hareketler, hükümet politikası oluşturma gibi konularda siyasi fenomenlere odaklanıldığı konusunda eleştiriler getirir (Dunlap ve Catton, 1979: 243-244). Bu bağlamda geliştireceği paradigmatik açılımı doğaya yüklediği anlamlı bir analık meselesi olarak ele alma gayretindedir (Dunlap, 2008b: 5). Bu bağlam derin ekoloji görüşü ile de ilintilidir.

Arna Naess’in (1973) gurusu olduğu derin ekoloji düşüncesi, Batı felsefesinde ve kültüründe insanla doğa arasında düalizm yaratılmasının çevre krizinin kökeninde yer aldığını iddia etmektedir. Ekosferin monist ve ilkel bir yaklaşımla yeniden özdeşleştirilmesini talep eder. İnsan merkezilikten doğa merkeziliğe geçişi önerir ve ekolojiye atfedilen radikalizmin temelinde yer alır. Bu bağlamda da Batı felsefesi ve dinlerinin karşısında konumlanır. Dunlap’ın çevrenin 1960’lardaki imajını analık meselesi olarak ele alma biçimi, siyaset sosyolojisi alanındaki araştırmalarında gözlemlediği partizanlık, ideolojik bölünme ve çatışmaların uzlaşmacı bir alanda çözümlenebileceği düşüncesi üzerine şekillenmektedir. Bir analık meselesi olarak doğayla kurulacak ve ekolojik dünya görüşüne yaslanan ilişki biçiminin çevreye ve doğaya yükleyeceği anlam, ulusu birleştirme konusunda uzlaşmacı ve bütün-

leştirci bir konumda kavramsallaştırılmaktadır. Dunlap, öğrenci aktivizmi ve toplumsal hareketleri incelemenin yanı sıra Aldo Leopold'un toprak (yeryüzü) etiğinden çevre etiğine geçişi öneren makalesiyle ilk çevre görüşünü de inşa eder. İnsan merkezci, doğanın insan kullanımını için var olduğu şeklindeki görüşün yerine insan yaşamı kadar insan dışındaki yaşama da haklar tanıyan bir çevre etiğinin kabul edilmesi gerektiğini savunmaktadır (bk. Dunlap ve Van Liere, 1972).

Bu altlık artık çevre sosyolojisinin, sosyolojinin bir alt alanı olarak paradigmatic değişim iddiasının temellerini oluşturmaktadır. Dunlap, sosyologların biyofiziksel faktörlerin toplum üzerindeki etkilerine odaklanmadıklarını savunur. Ona göre, sosyoloji baskın sosyolojik paradigmaların insanın doğa üzerindeki gücüne ilişkin gerçekçi olmayan fikirleri desteklediğinde ortaya çıkmıştır. Bu insan merkezci bir bakış açısını tarif etmektedir. Sosyologlar kendi disiplinlerinin varlığını meşru kılmak için toplumsal faktörlerin etkisine odaklanmaktadır. Dunlap ve Catton paradigmatic açılımın temel argümanlarını ve bakış açılarını oluşturmaya spesifik olarak tarihsel köklerin izini sürerek başlarlar. Öncelikle Kuzey Amerika Bölgesi sosyologları olarak Batı kültürel geleneklerindeki kökenleri ve ardından sosyoloji için istisnacı (exemptionalist) olarak tanımladıkları sosyolojik düşüncenin disiplin faktörlerini belirleyerek eleştirirler. Bu dönemde disiplinler arası çalışmalardan, doğa bilimlerinin araştırma ve bulgularından faydalandıklarını da ifade ederler. Disiplinler arası çalışmalardan aldıkları ilhamla sosyologlar tarafından temel bir yeniden yönlendirme hedeflemektedirler.

Merkezî bir kavramsallaştırma olan “çevre”yi üç işlevi yerine getirdiğine vurgu yaparak açıklarlar. Çevre bir mesken (yaşam alanı), insan faaliyetleri için bir malzeme kaynağı (tedarik deposu) ve atık ürünler için bir depo (atık deposu)dur. Bu üç işlev ile birlikte gerçekleştirilecek analizlerin çevre sorunlarının doğası hakkında fikir vermesi gerektiğini savunmaktadırlar (Dunlap ve Catton, 2002: 243; Dunlap ve Marshall, 2007: 336-337). Bu karşılaştırmalar yeni paradigmatic bölünmenin habercisi niteliğindedir. Dunlap'e göre çalışma alanları, içinde ortaya çıktıkları tarihsel bağlamdan etkilenir ve bu kesinlikle çevre sosyolojisi için de doğrudur.

Sosyolojik düşünce Batı kültüründe uzun süredir yaygın olan dünya görüşünden derinden etkilenmiştir. Batı kültürü, insanları doğanın geri kalanında ayrı bir şekilde yukarıda ve üstün gören güçlü bir insan merkezci geleneğe sahiptir. Avrupa'nın yeni dünyaya doğru genişlemesinin iyimser duygularla ilerlediğini belirtirken bilimsel bilgi birikimi ve tek-

nolojinin artan gücünün, bu eski insan merkeziliği doğaya karşı modern bir kibreye dönüştürdüğünü düşünmektedirler. Onlara göre coğrafi keşiflerle birlikte Columbus'un yeni toprakların mevcudiyetini ortaya çıkarmak için yolculuğa çıktığı sırada Avrupa'da kişi başına 24 dönüm olan arazi miktarı 120 dönüme yükselmiştir. Arazi alanı kaba bir ölçü olarak ele alındığında Catton'ın kavramsallaştırdığı taşıma kapasitesi beş kat artırılmış ve fırsatların sınırsız olarak görüldüğü bir dünya görüşü ortaya çıkmıştır. Buna göre Avrupalıların sayısı ve menzillerinin kapsamı coşkulu bir şekilde artmıştır. Uluslararası ticaret ve kültürel yayılma genişledikçe neredeyse tüm sanayileşmiş ülkeler sürekli ilerleme beklentisi ve doğaya karşı savurgan bir tutum benimsemektedirler (Catton ve Dunlap, 1980: 16-17).

Sanayileşmiş modern döneme dair Catton ve Dunlap, baskın bir "Batı dünya görüşü"nden bahseden John N. Black'i takip ederek değişmesini talep ettikleri paradigmanın adını koyarlar. Bu adlandırma "the dominant western worldview" (egemen Batı dünya görüşü)dür. "Egemen Batı dünya görüşü", endüstrileşen modern dönemin oluşması sürecinde ortaya çıkan "egemen bilimsel paradigma"nın adıdır. Çevre dışı olan bu dünya görüşünü, insanları yeryüzünde hakimiyet kurdukları, tüm diğer canlılardan temelde farklı oldukları, kendi kaderlerinin efendisi olarak hedeflerini seçip onlara ulaşmak için ne gerekiyorsa yapmayı öğrenebilecekleri, dünyanın insanlar için uçsuz bucaksız kabul edilip sınırsız fırsatlar sunduğunu kabul ettikleri şeklinde tanımlarlar. Ayrıca insanlık tarihi bir ilerleme tarihi olarak kabul edilmektedir ve her sorunun bir çözümü vardır. Bu nedenle ilerlemenin durmasının asla beklenemeyeceği "egemen Batı dünya görüşü" tarafından kabul edilmektedir (Catton ve Dunlap, 1980: 17-18). Başlangıcından itibaren çevre sosyolojisini modernleşme projesini eleştirmesi ve Batı toplumlarına ve dünyadaki diğer birçok topluma egemen olan tekno-iyimserlik ve insan merkeziliğe meydan okumasıyla tanımlamışlardır (Catton ve Dunlap, 1978; Dunlap ve Catton, 1994: 23; Dunlap ve Catton, 2002: 242).

Kurucu sosyologlardan özellikle Durkheim'in normlar, gruplar ve kurumlar gibi "toplumsal olguların nesnel gerçekliği" ve bu tür olgulara dahil olan bireylerin psikolojik özelliklerine indirgenemezliği üzerindeki vurgusunu eleştirirler. Bu toplumsal olgu anlayışının doğal bir sonucu olarak Durkheim'in, bir olayın belirleyici nedeni olan toplumsal olgu, kendisinden önceki toplumsal olgular arasında aranmalıdır; başka bir deyişle bir toplumsal olgunun nedeni, psikolojik, biyolojik veya fiziksel gerçeğin aksine her zaman başka bir toplumsal olgu olmalıdır

tespiti üzerinden Durkheim'ı ve sosyoloji disiplini eleştirir ve meydan okurlar. Bu meydan okumaya karşın sosyoloji çevrelerinden gelen eleştirilere karşı Durkheim'ın sosyolojik açıklamalarına değinirken dönemin şartlarındaki bu tutumunu normal olarak karşıladıklarını da belirtirler. Durkheim'ın çevresel faktörlere vurgu yapmamasını, çevrenin etkilerini dışlamadığı fakat gündeme de almadığı ve sonraki süreçte örtük bir şekilde bunun sürdürüldüğünü yönünde yorumlarlar (Catton ve Dunlap, 1980: 18-19). “Egemen Batı dünya görüşü”ne bağlı olarak da ekolojik bir temele oturmayan “egemen toplumsal paradigma”yı, “insan istisnacı paradigma (İİP)” (The Human Exemptionalism Paradigm) olarak tanımlarlar.

Aynı zamanda Dunlap ve Catton'a göre ekolojik sınırlar Marksist düşünceye yabancıdır. İİP'nin hâkim olduğu tartışmalarda ekoloji, enerji, çevre, büyümenin sınırları, etki değerlendirmesi, kirlilik, nüfus baskısı, kaynaklar, kıtlık gibi çevresel kavramsal düzenlemelere yer verilmemesini eleştirirken aynı zamanda kalkınmaya, yoksulluğa ya da üçüncü dünyaya da herhangi bir gönderme veya muhatap alma olmadığına da dikkat çekmektedirler. Bu ihmaller de modası geçmiş bir paradigmanın belirtileridir (Catton ve Dunlap, 1978: 42-45). Çevre sosyolojisi geleneksel sosyolojinin çevre değişkenlerini sosyolojik analizlerinin kapsamı içine almadıkları savını ortaya atar. Bu iddia ile çevre sosyolojisi, sosyoloji disiplininin temel varsayım ve paradigmalarına meydan okumaktadır.

Paradigmaları şeyleştirmemek konusunda Ritzer'e (1975) kulak verdiklerini de belirterek paradigmaları herhangi bir alanın doğasını anlamak için kullanışlı yapılar olarak ele almaktadırlar (Catton ve Dunlap, 1980: 24). İnsanların bir kültürel mirasa sahip olduklarını ve diğer canlılardan toplumsal ve teknoloji de dahil olmak belirleyici faktör olarak ayrı olduklarını böylece teknolojik ve toplumsal ilerlemenin sonsuza kadar devam edebileceğini ve tüm sorunları çözebileceğini kabul eden bir insan merkezci bakış açısına sahip olduklarını tespit eder ve eleştirirler. Bu varsayımlar insan merkezli, iyimser ve son derece ekolojik olmayan bir paradigma oluştururlar. “Homo sapiens”i ayrı (istisna) bir tür olarak kabul ettiklerini belirtirken bu varsayımların aktardığı insan toplumları imajını betimlerler (Catton ve Dunlap, 1980: 25). İnsan toplumları; türümüzün dil, toplumsal organizasyon ve teknoloji de dahil olmak üzere kültürel mirasımızdan kaynaklanan olağanüstü doğasını vurgulayan bir imajdır. Bu da insan istisnacı paradigma olarak Dunlap tarafından isimlendirilir. “İnsan istisnacı paradigma” artık “egemen

toplumsal paradigma”nın adıdır (Dunlap ve Catton, 1979: 50; Dunlap ve Catton, 1994: 15).

Çevre sosyolojisinin ayırt edici özelliği, uygulayıcılarının sosyal ve çevresel değişkenler arasındaki ilişkileri incelemeye istekli olmaları ve böylece toplumsal olmayan değişkenleri sosyolojik analizlere dahil etmeye yönelik geleneksel tabuyu ihlal etmeleridir. Artık çevre sosyolojisinin iddiasını görünür kılacak yeni bir paradigmaya ihtiyaç vardır ve bu paradigmanın meşrulaştırılması gerekmektedir. Bu yeni paradigmanın adını “yeni ekolojik paradigma” (new ecological paradigm) olarak belirlerler. Yeni ekolojik paradigma (YEP) tüm çevre sosyologları tarafından çevresel değişkenlerin insan davranışını ve sosyal organizasyonu anlamakla ilgili olduğunu kabul ederek İİP’ye karşı çıkar. İİP’yi formüle etmek alternatif bir paradigmanın tarif edilmesinin önünü açmıştır. YEP ekolojik koşulların sosyolojik önemini kabul eder. Petrol krizinin de etkisiyle fosil yakıtlar gibi yeni kaynaklara erişim sağlayan teknolojilerin icadı olarak ilerlemeyi eleştirirler.

Ekonomik büyümeye karşı çıkan ve küçülmeyi önceleyen bakış açısı ile ekolojik dünya görüşüne yaslanan bu düşünsel yapı ekolojik kıtlığa vurgu yapar. YEP, insanların istisna bir tür olduğunu kabul ederken yine de birbirine bağımlı birçok türden biri olarak görülmeleri gerektiğini savunur. YEP, insan ilişkilerinin büyük ölçüde toplumsal ve kültürel güçlerden etkilendiğini kabul ederken biyofiziksel çevreyi ihmal etmez ve özellikle vurgular. İnsan ilişkileri üzerindeki biyofiziksel bağlamın yalnızca belirli çevresel koşullar altında mümkün olacağı yönündeki ekolojik kısıtlamalara dikkat çeker. İİP, sınırsızlığı ima ederken YEP, insanlar ne kadar yaratıcı olursa olsun bilim ve teknolojilerinin ekolojik ilkeleri ortadan kaldıramayacağını kabul eder. Bu nedenle insan toplumlarının büyümesinin nihai sınırları vardır. Bu bağlam yeni toplumsal hareketlerin özellikle çevreciliğin küçülmeyi önceleyen bakış açısı ile tutarlıdır ve etkileşimlidir.

Dunlap’e göre YEP’e ilişkin açıklamalar, ihtiyaç duyulan gerçekçiliği besleme girişimidir (bk. Catton ve Dunlap, 1980). Büyümenin ekolojik sınırlarının varlığı, doğanın dengesini korumasının önemi ve doğanın öncelikle insan kullanımı için var olduğu şeklindeki insan merkezci görüşe bağlı olarak doğanın reddedildiğine dikkat çeker. 1970’li yıllarda çevre sorunlarına karşı genişleyen bir farkındalık ile tepki verilmesi, bu tepkilerin yeni toplumsal hareketler nezdinde vücut bulması ve sesini yükseltmesi ile birlikte, insan-çevre ve toplum-çevre ilişkilerinin sosyolojik bağlamda detaylı olarak incelenme gerekliliğini de

ortaya çıkarmıştır. Bu kapsamda yeni ekolojik paradigma ile birlikte sosyoloji disiplini içerisinde tartışmalar hızlanmış ve çevre sosyolojisinin getirdiği paradigmatik eleştiriler birçok sosyolog tarafından ele alınmıştır. Günümüzde çevre sosyolojisinin eleştirileri ve paradigmatik iddiası ile birlikte çevresel sorunların toplum ilişkilerindeki gelişmelerde aktif şekilde yer aldığı ve dönüşüme öncü olduğu açıkça gözlemlenebilir. Dunlap ve çevre sosyolojisi çok sert bir endüstriyel kapitalizm eleştirisi içermektedir. Kâr güdüsünü, üretim için üretim ve orantısız tüketimi eleştirir. Onlara göre doğanın ihlali ve sömürülmesi, kapitalist ekonomiden ayrılamaz çünkü üretim ve tüketim zorunludur ve birikim odaklıdır.

90'lı yıllar çevreci hareketlerin 20 yıllık birikimi ile çevre sorunlarına dair eleştirilerinin tarım özelinde ele alındığı yıllar olur. Aynı zamanda 1990 yılında kutlanan 20. Dünya Günü, 1970 yılı Dünya Günü'nde olduğu gibi benzer bir örnekle daha geniş bir alanda ve uluslararası platformda değerlendirilmektedir. Gıda güvenliğini sağlamak amacıyla pestisit kullanımına dair yöneltilen eleştiriler Riley Eugene Dunlap ve arkadaşları tarafından akademide ele alınır. Dunlap, Washington çiftçileri ve Washington State Üniversitesi Ziraat Fakültesinin bilimsel verilerinden faydalanarak disiplinler arası çalışmalarına ağırlık verir ve çözüm önerisini yeni bir paradigmatik iddia ile somutlaştırır. Yeni alternatif tarım paradigması ile gıda güvenliğinin sağlanması amacıyla çiftçilerin ekonomik refahını ve çevre hassasiyetlerini de gözetenek yeni bir tarım modeli önerir. Bu öneri sürdürülebilir tarım adıyla anılacaktır. Bu dönemde uluslararası alanda sürdürülebilirlik kavramının benimsenmesi ve çevre sorunlarına çözüm önerilerinin sunulması ile çevre sosyolojisi, tekno iyimserliğe ve modernleşme eleştirilerine dair sert tutumunu uygulama alanında yumuşatmaktadır. Dunlap bu durumu sürdürülebilirliğin devreye girmesi ile suların bulandırıldığı yönünde tespit eder. Alternatif tarım paradigması ile elde edilen işlevsel çıktılar, artık uygulama alanında sürdürülebilir tarım olarak anılacaktır. Bu bağlam çevre sorunları karşısında verilen ve modern çevreciliğin kurucu metni olarak kabul edilen Rachel Carson'ın *Sessiz Bahar*'ında ele aldığı pestisitlerin zararlı etkilerine dikkat çeken bağlam ile de ilişkilidir ve bir çözüm önerisi doğurmuştur.

Son 50 yıllık sürecin bir ürünü olan çevre sorunlarının görünürlüğü, oluşan tepkiler neticesinde ortaya çıkan toplumsal dinamikleri endüstriyel dönemin eleştirel alanda değerlendirilmesini de beraberinde getirir. Doğal dünya aktif olarak insanlar tarafından şekillendirilir ve bu

faaliyetler doğal dünya anlayışımızı şekillendirir. Çevre sosyolojisinin doğa ile kurduğu ve ekolojik dünya görüşüne yaslanan bakış açısı doğal çevrenin önemine ve ihmaline dikkat çeker. Çevre sosyolojisi de akademik alanda çevre etiği ile temellendirmeye çalıştığı paradigmatik açılımını siyasi, iktisadi toplumsal alanda görünür kılmaktadır. Ayrıca disiplinler arası yaklaşıma getirdiği bakış açısı verimli bir çeşitliliği de beraberinde getirmektedir.

İlk dönemlerinde çevre sosyolojisi modernleşmeye ve teknolojik gelişmelere yönelik sert eleştirilerini 90'lı yıllar sonrasında ekolojik modernleşme teorisyenlerinin bakış açısı ile yumuşatmaktadır. Sürdürülebilirliğin devreye girmesi ve küresel anlamda çözüm önerilerinin sunulması ile çevre sosyolojisi çevreci hareketlerin de dönüşümü ile doğru orantılı olarak şekillenmektedir. Fakat küresel anlamda çevreci hareketlerin muhtevası ve dinamikleri etki alanını genişletirken diğer toplumlar özelinde farklı fenomenler ve toplumsal olgular ile de yüzleşmek durumunda kalmaktadır. Bu bağlamda söz konusu paradigmanın endüstriyel kapitalizme yönelttiği sert eleştirilere rağmen diğer toplumların fenomenleri ile ilişkisinde dar bir çerçevede yönlendiğini söylemek, siyasi ve iktisadi alanda yoğunlaştığını tespit etmek mümkündür. İnsan, toplum ve çevresi bir bütünün parçalarıdır. Bu parçaları anlamak insanlık tarihinin vazgeçilmez bir tutkusu olmuştur. Bu tutkuyu dengeleyecek olan akıl, tüm insanlığın aklına hizmet edecek özgür ve tutarlı bir akıl yürütme biçimi ile şekillenecektir. Eleştirel alanda söz konusu çevresel sorunların derinliği ve genişliğini ele alırken felsefi, tarihsel, fenomenolojik, sanatsal, edebî, epistemolojik birçok alanda ve farklı toplumların özgün insan-doğa ilişkisini ele almak ve derinlemesine araştırmak gerekir. Dünya üzerindeki diğer toplumlarla irtibat kurmak, çevre sosyolojisinin iddialarında öngördüğü açılımı sağlayacak derin bir alan barındırmaktadır. Bu bağlamda oluşan çevre etiğine katkı sağlayacak bir tabiat anlayışı ve kavrayışı ile Türk toplumunun kendine has fenomenleri

“Ulusal ve uluslararası politikaları, ülkeler arası ilişkileri, ekonomik yönelimleri, üretim ve tüketim modellerini etkileyen petrol krizi, çevreci hareketlerin büyümesine ve kendisine gündemde yoğunlukla yer verilmesine neden olmuştur.”

ve toplumsal olguları da tartışmaya katkı sağlayacak ve çözüm önerilerinin genişlemesine imkân sunacaktır. Bu bağlamda çevre sosyolojisinin doğa ile kurulan irtibata dair paradigmatik yönelimi geniş bir alan barındırmakta; kuramsal gelişmelere ve değerlendirmelere, genişlemeye açık bulunmaktadır.

Kaynakça

BECK, Ulrich (1999). *World Risk Society*, Polity Press.

BUELL, Frederick (2003). *From Apocalypse to Way of Life: Environmental Crisis in the American Century*. London & New York: Routledge.

CASTELLS, Manuel (2006). *Kimliğin Gücü, Enformasyon Çağı, Ekonomi, Toplum ve Kültür*. C.2, Çev. Ebru Kılıç, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

CATTON, William R Jr. (1980). *Overshoot: The Ecological Basis of Revolutionary Change*. Urbana & Chicago: University of Illinois Press.

CATTON, William R Jr. & Dunlap, Riley E. (1978). Environmental Sociology: A New Paradigm. *The American Sociologist*, Vol.13, February, pp. 41-49.

CATTON, William R Jr. & Dunlap, Riley E. (1980). A New Ecological Paradigm for Post-exuberant Sociology. *American Behavioral Scientist*, Vol.24, No:1, pp. 15-47.

CLARK, Brett, York, Richard (2015). Çatlaklar ve Değişimler: Çevre Krizlerinin Kökenine İnmek. (Der. Hakan Tanıttıran, Çev. A Galip), *Marx, Doğa ve Yıkımın Ekolojisi*, İstanbul: Kalkedon Yayınları, s. 67-84.

DUNLAP, Riley Eugene (2008a). Promoting a Paradigm Change: Reflections on Early Contributions to Environmental Sociology. *Organization ve Environment*, Vol.21, No:4, pp.478-487.

DUNLAP, Riley Eugene (2008b). The New Environmental Paradigm Scale: From Marginality to Worldwide Use. *The Journal of Environmental Education*, Vol. 40(1), pp. 3-18.

DUNLAP, Riley E., Catton, William R, Jr. (1979). Environmental Sociology. *Annual Reviews of Sociology*, Vol.5, pp. 243-273.

DUNLAP, Riley E., Catton & William R Jr. (1994). Toward An Ecological Sociology: The Deveelopment, Current Status and Probable Future of Environmental Sociology. (Ed. by., William, V. D'antonio, Masamichi Sasaki, Yoshio Yonebayashi), *Ecology, Society ve The Qu-*

ality of Social Life, New Brunswick, USA, London, UK, Transaction Publishers, pp. 11-31.

DUNLAP, Riley E. & Catton, William R, Jr. (2002). Which Function(S) of the Environment Do We Study? A Comparison of Environmental and Natural Resource Sociology. *Society and Natural Resources*, Vol.15(3), pp. 239–250.

DUNLAP, Riley E. & Marshall, Brent, K. (2007). Environmental Sociology. (Ed. by., C.D. Bryant, D. L. Peck), *21st Century Sociology: A Reference Handbook*, Vol.2, Thousand Oaks, Sage, pp. 329–340.

DUNLAP, Riley E., Van Liere, Kent D. (1972). Land Ethic of Golden Rule: Comment on “Land Ethic Realized” by Thomas A. Heberlein. *Journal of Social Issues*, Vol. 28, No:4, pp. 200-212.

EHRlich, Paul R. (1968). *The Population Bomb*, New York: Bantam Books.

EPSTEIN, Mikhail N. (1995). *After The Future: The Paradoxes of Postmodernism ve Contemporary Russian Culture*. University of Massachusetts Press.

FOSTER, John B. (2001). *Marx’ın Ekolojisi: Materyalizm ve Doğa* (Çev. E Özkaya), Ankara: Epos Yayınları.

GARRAD, G. (2020). *Ekoeleştiri Ekoloji ve Çevre Üzerine Kültürel Tartışmalar*. Kolektif Kitap.

GIDDENS, Anthony (1990). *The Consequences of Modernity*. Cambridge: Polity Press.

HABERMAS, Jürgen (2001). *İletişimsel Eylem Kuramı* (Çev. Mustafa Tüzel). *İşlevselci Aklın Eleştirisi Üzerine*, C.2, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

HARPER, Charles L. & Snowden, Monica (2017). *Environment and Society: Human Perspectives on Environmental Issues*. 6th., New York & London, Routledge, Taylor ve Francis.

KABAKCI, Enes (2019). *Sosyolojiyi Kurmak*, Vadi Yayınları.

KOVEL, Joel (2007). *The Enemy of Nature: The End of Capitalism or the End of World*. London: Zed Books.

LASH, Scott (1990). *Sociology of Postmodernism*. London & New York, Routledge.

MEADOWS, D., Meadows, D., Randers, J. & Behrens, W. (1972). *The Limits to Growth*. Washington, DC: Universe Books.

MEADOWS, D., Medaows, D., Randers, J. & Behrens, W. (1990). *Ekonomik Büyümenin Sınırları* (Çev. Kemal Tosun, Duygu Sezer), İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayını, No: 217.

MINTEER, Ben A. (2009). *Nature in Common: Environmental Ethics and the Contested Foundations of Environmental Policy*. Temple University Press.

MOL, Arthur, P. J. (1995). *The Refinement of Production: Ecological Modernization Theory and the Chemical Industry*. Utrecht, Van Arkel, International Books.

MOL, Arthur, P. J. (1996). Ecological Modernisation and Institutional Reflexivity. *Environmental Politics*, Vol.5, pp. 302-323.

MOL, Arthur P. J. & Spaargaren, Gert. (2000). Ecological Modernization Theory in Debate: A Review (Ed. by., D. A. P. J., Mol, Sonnenfeld). *Ecological Modernization Around The World*, London/Portland: Frank Cass, pp. 17-49.

RITZER, George (1975). *Sociology: A Multiple Paradigm Science*. Mishawaka, Better World Books.

SPAARGAREN, G. (1997). *The Ecological Modernization of Production and Consumption, Essays in Environmental Sociology*. Landbouw Universiteit Wageningen.

TILLY, C., Tilly, L. & Tilly, R. (1975). *The Rebellious Century*. Harvard University Press.

TILLY Charles (1978). *From Mobilization to Revolution Reading*. New York: Random House, pp. 143-151.

TOURAINÉ, Alain (1999). *Yeni Sosyal Hareketler Teorik Açılımlar* (Der. Kenan Çayır), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

UNCU, Baran Alp (2012). *Yeni Toplumsal Hareketler*. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları.

WARDE, Alan (2017). *Consumption: A Sociological Analysis*. New York: Palgrave Macmillan.

WILLIAMS, Raymond (2012). *Kültür ve Toplumun Sözvarlığı*. İletişim Yayınları.

uluslararası çevre hukuku ekseninde sürdürülebilir kalkınma ve entegrasyon ilkesi

ayşe didem sezgin*

Giriş

Uluslararası Çevre Hukuku, uluslararası hukukun aksine katı bir normlar hiyerarşisi barındırmamaktadır. Buna rağmen sürdürülebilir kalkınma ve entegrasyon ilkeleri çevre hukukunun temellerini şekillendiren bir etkiye sahiptir. Ulusların egemenlikten doğan haklarının en temelinde kalkınma hakkı vardır. Uluslararası hukukun bu çerçevedeki temel rolü, devletlerin kalkınma hakkını çevrenin korunması gerekliliği ile dengelemektir. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma kavramı ve entegrasyon ilkesi bu dengeleyici rolün global kalkınma stratejileri aracılığıyla hukuki zeminde operasyonel hâle getirilmesidir. Bu makalede ilk olarak sürdürülebilir kalkınma kavramının Uluslararası Çevre Hukuku'na girişi ve entegrasyon ilkesi ile ilişkisi, ikinci olarak entegrasyon ilkesi incelenecektir. Amaç karşılaştırmalı bir bakış açısı sunarak bu kavram ve ilkenin çevre hukuku rejimlerine nasıl dâhil edildiklerini göstermektir. Bu makalede çeşitli örnekler üzerinden entegrasyonun görünümü ve düzeyi incelenerek Uluslararası Çevre Hukuku'nun genel yapısına dair bir fikir vermek amaçlanmaktadır.

* Doktora Adayı, King's College London, Dickson Poon School of Law, ayse.sezgin@kcl.ac.uk

Sürdürülebilir Kalkınma Kavramı: Hukuki Görünümü

Sürdürülebilir kalkınma kavramı global kalkınma stratejilerindeki görünümünün artmasıyla beraber Uluslararası Çevre Hukuku üzerinde de etkili hâle gelmeye başlamıştır. Özellikle Brundtland Raporu olarak bilinen Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonunun “Ortak Geleceğimiz” adlı raporunda çatı bir kavram olarak tanıtılması etkili olmuştur.¹ Kendi içerisinde sürdürülebilir kalkınmanın çevresel bir standart sunduğunu söyleyemeyiz. Ancak temelde ekonomik büyüme ile ilgilenen organizasyonların ajandasında çevresel problemlerin daha görünür hâle gelmesi için büyük bir adım olduğunu söyleyebiliriz. Rapora göre sürdürülebilir kalkınma “mevcut nesillerin ihtiyaçlarının gelecek nesillerin ihtiyaçlarını karşılama imkanlarını tehlikeye atmaksızın karşılanmasını teşvik eden bir kalkınma modeli” olarak tanımlanmıştır.² Bu tanım aynı zamanda kavramın, çevreyi koruyan hukuki rejimler ile global ekonomik hedefler arasında bir köprü vazifesi görebileceğini akla getirmektedir.

Uluslararası Çevre Hukuku'nun şekillendirilmesinde önemli etkisi olan Batılı hukukçular, sürdürülebilir kalkınma kavramının normatif değeri üzerine kapsamlı araştırmalar yapmışlardır. Uluslararası yargı organlarının kavrama sıklıkla atıf yapması ve bazı kararlarda kavrama normatif değer atfedilmesi de hukuk literatüründe yayılmasını hızlandırmıştır.³ Bu kapsamda sürdürülebilir kalkınma kavramı, ekonomik kalkınma gereksinimlerinin çevrenin korunması ile dengelenmesi ihtiyacını somutlaştıran normatif bir çatı kavram haline gelmiştir. Bazı hukukçular bu çatı kavramın altında; mevcut ve gelecek nesiller arasında hakkaniyetin sağlanması, kaynakların rasyonel kullanımı, kaynakların hakkaniyetli kullanımı ve entegrasyon ilkesi gibi ilkelerin mevcut olduğunu öne sürmektedir.⁴ Bu çatı kavramın kapsamının hala gelişmekte olduğunu ve hatta 2015 Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri ekseninde daha da genişletildiğini ancak normatif değerinin azaldığını söyleyebiliriz.⁵

1 Bk. *Our Common Future: World Commission on Environment and Development (Brundtland Raporu)*, Oxford University Press, 1987.

2 *Brundtland Raporu*, s. 43.

3 Bk. *Gabcikovo-Nagymoros Project (Hungary v. Slovakia)*, Judgment, ICJ Reports 1997, s. 7. Para. 140.

4 Philippe Sands ve Jacqueline Peel, *Principles of International Environmental Law* (4. baskı), Cambridge University Press, 2018, s. 219.

5 Bu konuda hukuki bir yaklaşım için bk. Duncan French and Louis J. Kotze, *Sustainable Development Goals: Law, Theory and Implementation*, Introduction in Duncan French

Sürdürülebilir Kalkınmanın Bir Unsuru Olarak Entegrasyon İlkesi

Entegrasyon kavramı bütünleştirmek, bir araya getirmek ve tamamlamak anlamlarına gelir.⁶ Önceki bölümde değinildiği üzere bazı görüşlere göre entegrasyon ilkesi, sürdürülebilir kalkınma konsepti içerisinde mevcuttur.⁷ Ancak belirtmek gerekir ki Uluslararası Çevre Hukuku'nun ortaya çıkış sürecinde entegrasyon ilkesi kronolojik olarak daha geriye gitmektedir. Stockholm Deklarasyonu 13. ilkeye göre:

“Kaynakların daha rasyonel kullanımı ve çevrenin iyileştirilmesi için, Devletler kalkınma planlarına entegrasyon ve koordinasyon anlayışı ile yaklaşmalı ve böylece çevrenin korunması ve iyileştirilmesi ile mevcut nüfuslarının menfaati uyumlu şekilde sağlanmalıdır.”⁸

Görüldüğü gibi henüz sürdürülebilir kalkınmaya dair vurgu yokken bile entegrasyon hem kapsama hem de sürece yönelik operasyonel bir ilke olarak anlaşılabilir.⁹ Sürdürülebilir kalkınma ise hem çevresel hem ekonomik hem sosyal hedeflerin, doğal kaynakların kullanımına yönelik hukuki düzenlemelerde dikkate alınması ve sürece entegre edilmesi şeklinde anlaşılmaktadır.¹⁰ Voigt, buradaki asgari ölçünün tüm hedef-

“Nitrojen, fosfor ve tarım ilaçlarından yayılan kimyasalların öngörülenden farklı noktalarda yayılmasını engellemek Protokol hedefleri arasındadır. Yoğunlaştırılmış tarım faaliyetlerinin neticesinde yayılım gösteren kimyasalların doğrudan çevresel kirlilik kaynakları arasında gösterilmesi deniz ekosistemine yönelik bütüncül yaklaşımın ölçütünü aksettirmektedir.”

and Louis J. Kotze (Ed.), Edward Elgar Publishing, 2018, s. 1-12.

6 Webster's New World Dictionary and Thesaurus, 2004, s. 354.

7 Ayrıca bk. Virginie Barral and Pierre-Marie Dupuy, *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*, Principle 4: Sustainable Development through Integration' in Jorge E. Viñuales (Ed.), Oxford University Press, 2015, s. 158. Ayrıca, Nico Schrijver, *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*, Martinus Nijhoff Publishers, 2008, s. 224–225.

8 Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, UN Doc A/CONF/48/14/REV1, Principle 13.

9 Christina Voigt, 'The Principle of Sustainable Development: Integration and Ecological Integrity', *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental law* (Cambridge University Press 2013) s. 148.

10 Marie-Claire Cordonier Segger and Ashfaq Khalfan, *Sustainable*

lere eşit derecede önem atfedilmesi olduğunu öngörür.¹¹ Buradan hareketle sürdürülebilir kalkınmanın ileriye dönük bir ölçüt sunmaktan ziyade çevresel standartların da asgari düzeye erişmesini öngören bir katkı sunduğunu söylemek mümkündür. Brundtland Raporu'na geri dönersek burada da sürdürülebilir kalkınma kapsamında entegrasyon, çevrenin korunması ile kalkınma stratejilerinin uyumlu hâle getirilmesi olarak açıklanır.¹²

Peki sürdürülebilir kalkınma kapsamında entegrasyon ilkesi çevre açısından daha yüksek bir hukuki standart tasarlanmasına yardımcı olabilir mi? Örneğin çevre ve kalkınmaya ilişkin 1992 tarihli Rio Deklarasyonu'nda çevre standartları açısından daha kapsamlı bir ölçüte rastlamak mümkündür: “Sürdürülebilir kalkınmaya erişebilmek için, çevresel koruma kalkınma sürecine tam olarak entegre edilmeli ve hatta ayrılmaz bir parçası olmalıdır.”¹³ Bu doğrultuda, Deklarasyon'da devletlerin sorumluluk paylaşımını düzenleyen ilkede, uluslararası iş birliğinin temel amacı doğrudan doğruya “Dünyanın ekosistem bütünlüğünün ve sağlığının muhafaza edilmesi, korunması ve onarılması” olarak tanımlanmıştır.¹⁴ Ancak Rio Deklarasyonu'nun kabul edildiği uluslararası konferans kapsamında akdedilen iki önemli uluslararası anlaşmada da sürdürülebilir kalkınma vurgulanırken ekosistem bütünlüğüne ve sağlığına yer verilmemiştir.¹⁵ Örneğin, biyolojik çeşitlilik üzerine akdedilen sözleşmenin temel ilkesi olarak devletlerin egemenliğinden doğan doğal kaynaklardan yararlanma hakkı kabul edilmiştir.¹⁶ Devletlerin sorumluluklarının sınırı olarak da kendi millî sınırları içindeki ya da kendi kontrollerindeki etkinliklerin başka ülkelerde ya da millî sınırlar

Development Law: Principles, Practices, and Prospects, Oxford University Press, 2004, s. 103.

11 Christina Voigt, 'The Principle of Sustainable Development: Integration and Ecological Integrity' in Christina Voigt (Ed.), *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental Law*, Cambridge University Press, 2013, s. 150.

12 Brundtland Raporu, para. 48.

13 United Nations, *Rio Declaration on Environment and Development (Rio Declaration)*, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I), Principle 4.

14 *Rio Declaration*, Principle 7.

15 Bu iki anlaşma Rio Sözleşmeleri olarak da anılır. Bunlar Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD): *Convention on Biological Diversity*, 5 June 1992, 1760 UNTS 79 ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir (UNFCCC): *United Nations Framework Convention on Climate Change*, 9 May 1992, 31 ILM 849.

16 CBD, Article 3.

ötesindeki bölgelerde çevreye zarar vermemesi öngörülmüştür.¹⁷ Öte yandan Rio Deklarasyonu'nda kalkınma hakkının sınırları belirlenirken “mevcut ve gelecek nesillerin kalkınma ve çevre ihtiyaçlarını adil bir şekilde karşılamak” dikkate alınmıştır.¹⁸ Sözleşmenin, Deklarasyon'daki çevre standartlarının altına düştüğünü ve bunu yaparken de sürdürülebilir kalkınma kavramına dayandığını söylemek mümkündür.¹⁹ Bu minvalde bir diğer örnek de Birleşmiş Milletler bünyesinde akdedilen İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'dir. Sözleşmenin temel ilkeleri kapsamında sürdürülebilir kalkınma, taraf devletlerin bir hakkı ve aynı zamanda ödevi olarak tanınmıştır.²⁰ Dünyanın iklimini kalıcı olarak etkileyen sera gazı salınımını kontrol etmek için çeşitli idari karar ve yaptırımlar uygulama ödevi, her devletin gücü oranında görevi iken ekonomik kalkınma da bu karar ve yaptırımların hayata geçirilmesinde gerekli bir ön şart sayılmıştır.²¹ Ancak çevresel hedefler ekolojik zararın boyutunu azaltmak veya zararın yayılma sürecini kontrol etmek şeklinde sürece entegre edilmiştir.²²

Teorik zeminde sürdürülebilir kalkınma, çevrenin korunmasına yönelik normatif standartları yükseltebilecek ya da en azından ekonomik ve sosyal hedeflerle dengeleyebilecek bir kavram olarak ele alınmıştır. Özellikle Rio Deklarasyonu ekosistem bütünlüğüne ve sağlığına vurgu yaparak normatif standartları yükseltmiştir. Ancak örneklerde de görüldüğü gibi uluslararası çevre sözleşmelerindeki yansıması çevrenin korunmasına dair yeknesak bir uygulama şeklinde olmamıştır. Bazı örneklerde devletlerin kalkınma hakkına vurgu yapmaktan öteye gitmemesi muhtemeldir.

“Biyolojik çeşitlilik üzerine akdedilen sözleşmenin temel ilkesi olarak devletlerin egemenliğinden doğan doğal kaynaklardan yararlanma hakkı kabul edilmiştir. Devletlerin sorumluluklarının sınırı olarak da kendi millî sınırları içindeki ya da kendi kontrollerindeki etkinliklerin başka ülkelerde ya da millî sınırlar ötesindeki bölgelerde çevreye zarar vermemesi öngörülmüştür.”

17 Ibid.

18 *Rio Declaration*, Principle 3.

19 Bk. Preamble, CBD.

20 Article 3.4 UNFCCC.

21 Ibid.

22 Bk. Article 2 UNFCCC.

Entegrasyon İlkesi: Hukuki Rejimlerin Analizinde Bir Ölçüt

Teorik ve operasyonel zeminde tespit edilen bu uyumsuzluğun çözümü bakımından entegrasyon ilkesi anahtar bir rol oynayabilir.²³ Bu görüşteki bazı araştırmacılar uluslararası hukuk rejimlerinin entegrasyon düzeyine göre sınıflandırılması gerektiğini savunmaktadır.²⁴ Entegrasyon ilkesini asgari düzeyde uygulayan rejimler olduğu gibi yüksek düzeyde uygulayan rejimler de vardır. Örneğin, ekolojik zarar henüz doğmadan önlenmesine yönelik anlaşmalar daha yüksek düzeyde entegrasyon içeren rejimlerdir. Bu rejimlerin en belirgin özelliği en başta insan ve ekosistem sağlığının iç içe olduğu kabulü ile tasarlanmış olmalarıdır. Bu kapsamda 2000 yılında imzalanan, Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi'nin Cartagena Biyogüvenlik Protokolü, genetik yapısı değiştirilmiş yaşayan organizmaların ortaya çıkarabileceği riskleri öngörerek yayılmalarını kontrol etmek için 2003 yılında yürürlüğe konulmuştur.²⁵ Protokolde biyolojik güvenlik kavramı, insan sağlığının ve çevrenin modern biyoteknolojinin potansiyel olumsuz etkilerinden korunması olarak tanımlanmıştır.²⁶ Biyogüvenlik Protokolü'nün yüksek düzeyde entegre bir sistem olmasını sağlayan temel husus da Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin, biyolojik çeşitliliğin ve insan sağlığının korunması üzerine bina edilmiş olmasıdır. Bu minvalde başka bir örnek de Karayip Bölgesi'ndeki Denizlerin Korunması ve Kalkındırılması Anlaşması'na ek olan, Karadaki Etkinlikler ve Doğal Kaynakların Kullanımından Doğan Çevre Kirliliğine İlişkin Aruba Protokolü olarak gösterilebilir.²⁷

“Biyogüvenlik Protokolü'nün yüksek düzeyde entegre bir sistem olmasını sağlayan temel husus da Sürdürülebilir Kalkınma Hedefi'nin, biyolojik çeşitliliğin ve insan sağlığının korunması üzerine bina edilmiş olmasıdır.”

23 Voigt (n 11) p. 150.

24 Cordonier Segger ve Khalfan (n 10) s. 109.

25 Cartagena Protocol on Biosafety, adopted 15 May 2000, came into force 11 September 2003, 39 ILM 1027.

26 Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 'Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity: text and annexes' Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2000, p. 1. <<https://www.cbd.int/doc/legal/cartagena-protocol-en.pdf>>

27 Aruba Protocol Concerning Pollution from Land-Based Sources and Activities to The Convention for The Protection and Development of The Marine Environment of The Wider Caribbean Region, adopted 6

Protokol'ün uygulama alanı anlaşmanın yapıldığı bölgesel deniz ekosistemi ile sınırlıdır. Bu Protokol'de de insan ve ekosistem sağlığının bütüncül yapısını dikkate alan bir rejim söz konusudur. Öyle ki Protokol'de deniz kirliliğinin karadaki etkinliklerden doğan olası kaynakları tek tek tespit edilmiştir.²⁸ Buna göre belli bir noktadan doğan veya belli bir noktadan olmaksızın yayılan çevre kirliliği kaynakları mevcuttur. Örneğin, belli bir noktadan doğmaksızın yayılan çevre kirliliği kaynaklarının arasında tarımsal faaliyetler yer almaktadır. Özellikle nitrojen, fosfor ve tarım ilaçlarından yayılan kimyasalların, öngörülenden farklı noktalarda yayılmasını engellemek Protokol hedefleri arasındadır. Yoğunlaştırılmış tarım faaliyetlerinin neticesinde yayılım gösteren kimyasalların doğrudan çevresel kirlilik kaynakları arasında gösterilmesi deniz ekosistemine yönelik bütüncül yaklaşımın ölçütünü aksettirmektedir. Bu noktada su kaynaklarına odaklanan rejimlerin daha yüksek düzeyde entegrasyon gerektirdiği söylenebilir.²⁹

Entegrasyon ilkesi kapsamında dikkate değer son bir örnek de Birleşmiş Milletlerin Avrupa Ekonomik Komisyonu bünyesinde akdedilen Sınırları Aşan Akarsular ve Uluslararası Göller hakkındaki Anlaşmanın Su ve Sağlık Protokolü'dür.³⁰ Burada da çevre kirliliği kaynaklarına yönelik bütüncül bir yaklaşım vardır.³¹ Protokol'ün 4. maddesine göre entegre su yönetimi yaklaşımı; su kaynaklarının sürdürülebilir kullanımı, yerel su kalitesinin insan sağlığına zarar gelmeyecek düzeyde sağlanması ve su ekosistemlerinin korunması unsurlarını kapsamaktadır. Taraflar bu kapsamdaki tüm uygulamalarını a) insan sağlığı, b) su kaynakları, c) sürdürülebilir kalkınma hususlarına ilişkin fayda, zarar ve maliyet değerlendirmesine tabi tutmalıdır.³² Entegre su yönetimi bu kapsamda herhangi bir yeni yaklaşım, uygulama veya önerinin farklı çevresel unsurlara dönük yeni etkilerini göz önünde bulundurmak olarak kendini göstermektedir.

October 1999, came into force 13 August 2010.

28 Article III Aruba Protocol. Ayrıca bakınız: Annex I Aruba Protokol.

29 Özellikle uluslararası düzlemde su kaynaklarının idaresinin yüksek düzeyde entegrasyonu gerekli kıldığını savunan bir görüş için bakınız: Jorge E Viñuales, *The Protocol on Water and Health as a Strategy for Global Water Governance Integration*, *International and Comparative Law Quarterly*, V/68, 2019, pp. 188–189.

30 *UNECE Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes*, 29 EPL 200, adopted 17 June 1999, came into force 4 August 2005.

31 Article 1 UNECE Protocol on Water and Health.

32 Article 4 (4) UNECE Protocol on Water and Health.

Sonuç

Uluslararası Çevre Hukuku'nun temellerini irdelemek, mevcut sistemin yapısal sorunlarına dair önemli ipuçları sunmaktadır. Bu bağlamda sürdürülebilir kalkınma kavramı ve entegrasyon ilkelerini incelemek, çevresel tahribatın günümüzdeki sebeplerine yönelen uluslararası hukuk rejimlerinin anlaşılması için önemli bir başlangıç noktasıdır.

Sürdürülebilir kalkınma, Uluslararası Çevre Hukuku'nun temellerini atan belgelerin neredeyse tamamında değinilen ve çevreye ilişkin yapılan uluslararası anlaşmalarda devletlerin mevcut haklarını vurgulamak ve/veya sorumluluklar yüklemek için kullanılan bir kavramdır. Devletlerin kalkınma haklarını kullanmalarında dengeleyici bir unsur olarak kabul edilmiştir. Aynı zamanda, çevreyi koruyan hukuki rejimler ile global ekonomik hedefler arasında bir köprü vazifesi gördüğü düşünülmüştür. Bu kavramın Brundtland Raporu'ndaki genel tanımı, mevcut ve gelecek nesillerin kalkınmasını da içine alan kapsamlı bir tanımdır. Buna paralel olarak uluslararası hukukçular, kavramı normatif bir çatı haline getirerek mevcut ve gelecek nesiller arasında hakkaniyetin sağlanması, kaynakların rasyonel kullanımı, kaynakların hakkaniyetli kullanımı ve entegrasyon ilkesi gibi ilkeleri bünyesinde barındırabileceğini savunmuşlardır. Ancak sürdürülebilir kalkınma kavramının uluslararası çevre anlaşmalarına yansımış hali göz önüne alındığında, hukukun yeknesak bir uygulamaya zemin hazırladığını söylemek zordur.

Çevre ve insan ikiliğinin yüksek düzeyde entegre edildiği rejimler göz önünde bulundurulduğunda sürdürülebilir kalkınma ilkesinin doğal olarak yetersiz kalan bir çatı olduğu söylenebilir.³³ Yahut konseptin uluslararası hukukta asgari bir standart sağlayamayacak kadar geniş bir konsept olduğu savunulabilir.³⁴ Başka bir açıdan bakıldığında, sürdürülebilir kalkınma ilkesinin de entegrasyon sürecinde bir merhale olduğu ve günümüzdeki çevresel sorunlara hukuki çözümler bulmakta eksik kaldığı öne sürülebilir. Çevresel tahribatın boyutlarını anlamakta Uluslararası Çevre Hukuku'nun gelişmesine hizmet etmiş olsa da Rio standartlarında vurgulanan ekosistem bütünlüğünü ve sağlığını hedef alacak düzeyde bir normatif katkı sunamadığını söylemek mümkündür.

33 Cordonier Segger and Khalfan (n. 10) sayfa 106–7.

34 Felicity Deane, Evan Hamman and Anna Huggins, *Natural Capital, Agriculture and the Law* (EE 2022) sayfa 9.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Aruba Protocol Concerning Pollution from Land-Based Sources and Activities to The Convention for The Protection and Development of The Marine Environment of The Wider Caribbean Region, adopted 6 October 1999, came into force 13 August 2010.

Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi (CBD): Convention on Biological Diversity, 5 June 1992, 1760 UNTS 79.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (UNFCCC): United Nations Framework Convention on Climate Change, 9 May 1992, 31 ILM 849.

Cartagena Protocol on Biosafety, adopted 15 May 2000, came into force 11 September 2003, 39 ILM 1027.

Gabcikovo-Nagymoros Project (Hungary v. Slovakia), Judgment, ICJ Reports 1997.

Our Common Future: World Commission on Environment and Development, Oxford University Press, 1987.

Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 'Cartagena Protocol on Biosafety to the Convention on Biological Diversity: text and annexes' Secretariat of the Convention on Biological Diversity, 2000.

Stockholm Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, 5-16 June 1972, UN Doc A/CONF/48/14/REV1.

UNECE Protocol on Water and Health to the 1992 Convention on the Protection and Use of Transboundary Watercourses and International Lakes, 29 EPL 200, adopted 17 June 1999, came into force 4 August 2005.

United Nations, *Rio Declaration on Environment and Development (Rio Declaration)*, Rio de Janeiro, 3–14 June 1992, A/CONF.151/26 (Vol. I).

İkincil Kaynaklar

SEGGER, M. Cordonier and Khalfan A. (Ed.) (2004). *Sustainable Development Law: Principles, Practices, and Prospects*. Oxford University Press.

DEANE F., Hamman E. and Huggins A. (2022). *Natural Capital, Agriculture and the Law*. Edward Elgar Publishing.

FRENCH D. and Kotze L. J. (Ed.) (2018). *Sustainable Development Goals: Law, Theory and Implementation*, Edward Elgar Publishing.

SANDS P. ve Peel J. (2018). *Principles of International Environmental Law* (4. baskı). Cambridge University Press.

SCHRIJVER N. (2008). *The Evolution of Sustainable Development in International Law: Inception, Meaning and Status*. Martinus Nijhoff Publishers.

VI UALES J. E. (Ed.) (2015). *The Rio Declaration on Environment and Development: A Commentary*. Oxford University Press.

The Protocol on Water and Health as a Strategy for Global Water Governance Integration, *International and Comparative Law Quarterly*, V/68, 2019.

Voigt C (ed) *Rule of Law for Nature: New Dimensions and Ideas in Environmental law*, Cambridge University Press, 2013.

Webster's New World Dictionary and Thesaurus.

sağlık hakkı bağlamında çevre hakkı üzerine düşünceler

canset yıldız*

Giriş

Hak bilinci olarak ifade edilen husus hem bireyler hem de kamusal otoriteler için sadece hakka riayet etme bilinci olarak anlaşılmalıdır. Esasında hak bilincinin en dinamik ve tabana yayılmış görünümü, sorgulamalar ve ideallerin harmanlanmasıyla hakkın devamlı olarak geliştirilmesi, bu sayede hak ve özgürlüklere bir yaşam dinamizmi sağlanmasıdır. Bu perspektifle bakıldığında hak bilinci ile anlatılmak istenen şeyin toplumun her kesiminde karşılık bulan bir aktivizm içerdiği, bu sayede de kesintisiz bir gelişim sürecinin temel araçlarından biri olduğu anlaşılabilir. Hak ve özgürlüklerin anlamlarının devamlı incelenmesi ve uyarlanması ile kelimelerin anlamları değişmekte ve gelişen insan zihniyle birlikte yaşam kalitesi artmaktadır.

Zamanın ruhu kelimelere farklı anlamlar yüklemektedir. Kelimeler, rastgele bir ömür için maddeye veya vakiya *sonradan* yüklenmiş anlamlar iken herhangi bir başka ömür için anlamdan üretilen yeni bir değiş olabilir. Çağrıştırdıkları itibariyle insan ömründe yeni kapılar açan, yeni olaylara sebebiyet veren bir yaratıcı güç olarak kelimeler; anlamın üretilmesi, çoğaltılması ve elbette hayata geçirilmesi için başat bir rol-

* Serbest Avukat, canset.yildiz@outlook.com

“Zulüm karşıtı herhangi bir değer sistemine mensup herkesin; ölümüyle dünyanın yorgunluğundan ve sıkıntılarından rahatlayıp Allah'ın rahmetine kavuşan olmakla, ölümüyle insanları, şehirleri, ağaçları ve hayvanları kendi şerrinden kurtaran kimse olmak arasında tercih yapmak gibi temel bir meselesi olduğu varsayılabilir.”

dedir. Hukuk düzeni için ise *kelime* ile kastettiğimiz şey çoğu kez bir *hakkın veya yasağın* ifadesidir. Terminolojik olarak hukukta yer bulmayan bir kelime veya vakianın hukuk sistemi ile herhangi bir teması yok demektir, ta ki hukukun alanına intikal edene dek... Kelimenin hukuk düzeni ile teması ile bir hak veya yasak doğar. Bu şekilde artık *kelime*, hukuk düzenince tanınmıştır.

Hakkın normatif olarak ve diğer meşru otoriteler tarafından fiilen tanınması için çok kez uğruna mücadeleye edilmesi, hak karşıtı veya hak bilincinden muaf otoritelerle savaşılmaması, bedeller ödenmesi gerekmiştir. Hayatın olağan akışında ve mevcut devlet sistemlerinin ortak yaklaşımında, insanın doğuştan birtakım haklara sahip olduğu düşüncesinin hâkim olduğu sistemlerde dahi, hakkın gerçekleştirilebilmesi yani hakların hayata geçirilmesi için *hakkı ileri sürmek*, hakkın uygulamasını *talep etmek* gerektir. Bu itibarla, hak beklentisi ile tanınmış haklar arasında bir bağlantı kurabilmek için hakkın anlamlarının mütemediyen tartışılması, sorgulanması ve güncellenmesi gerekmiştir. Felsefi anlamıyla *tanınmış insan hakkı*, insan hakkını tanımlayan kelimelerin yarattığı bir bilinç düzeyinin devletin tüm kişi, kurum ve kuruluşlarınca benimsendiğinin ifadesidir. Bu kabul ve sorgulamalar sonucu yeni hakların tanınması yahut tanınmış hakların anlamlarının değişmesi söz konusu olmuştur. Bu bağlamda örneğin yaşam hakkı iptidai anlamıyla neredeyse yaşamla ölüm arasındaki çizgiyi açıklarken, gelinen aşamada pek çok hakkı içinde barındıran bir kavramsal derinlik kazanmıştır.

Kavramın anlam derinliği veya sığılığı, yaşamla ve üzerinde yaşanan dünyayla olan ilişki ve iletişimimizin düzeyini, yoğunluğunu belirler. “...Benim için yeryüzü temiz ve namaz kılmaya uygun kılınmıştır.” (Müslim, Mesâcid, 5); “Birinizin elinde bir hurma fidanı varken kıyamet kopuyor olsa bile derhâl onu diksin!” (İbn Hanbel, III, 184) sözlerini vasiyet eden bir peygamberin ümmeti olarak yahut sadece yaşamayı seven bir kimse olarak, yeryüzü ile ilişkimizin sorgulanması ve terbiyesi gerektir. Zulmü yasaklamayan bir inanç veya düşünce sistemi ol-

masa gerektir. Zulüm karşıtı herhangi bir değer sistemine mensup herkesin; ölümüyle dünyanın yorgunluğundan ve sıkıntılarından rahatlayıp Allah'ın rahmetine kavuşan olmakla, ölümüyle insanları, şehirleri, ağaçları ve hayvanları kendi şerrinden kurtaran kimse olmak¹ arasında tercih yapmak gibi temel bir meselesi olduğu varsayılabilir. Yeryüzü ve üzerindekiyle iletişimi kesen ya da seçtiği iletişim türünün sorgulanmasını reddeden kimse, kendi nefsinin isteklerine odaklanmış demektir ve hem kendi nefesine hem de diğer nefislere zulmediyordur. Bu zulmü tanımlamak, ortaya çıkarmak ve engellemek bireysel inançların ötesinde vicdanın ve hukukun bir gereğidir.

Çevre hakkı, hakların tanınması sürecinde modern teoriler arasında olsa da konu itibarıyla yaşama ev sahipliği yapan tüm unsurları içine alan bir kavram olarak kadim anlamları haizdir. Vatandaşlar ve devlet tüzel kişiliği tüm unsurları ile çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gerekli önlemleri almakla ve bununla ilgili yasaklara riayet etmekle yükümlüdür. Çalışmamızda vatandaşların ve devletin bu tip pozitif ve negatif yükümlülüklerini incelerken, sağlık hakkı ile çevre hakkının birlikte yorumlanabileceği alanları tespit etmeye çalıştık. Bu çerçevede sağlık hakkı ve çevre hakkının tarihsel yolculuğunun son durağında, kalkınma teorilerine de değinerek öz durum değerlendirme anlamına gelebilecek muhakeme biçimlerini denedik.

Sağlık Hakkının Kapsamı

Sağlık, insan hayatına değer katan özgürlük ve eğitim gibi temel değerler arasında yer almaktadır.² Bir temel hak olarak sağlık hakkının özünde yaşama hakkı yer alır. Yaşama hakkının varlık nedeni, insanı doğal olmayan ölüme karşı korumaktır. Yaşama hakkı, esas itibarıyla yaşamın sürdürülmesini güvence altına alır. Yaşamın kalitesiyle ilgili olaylar ise “yaşama hakkı” bakımından değil, diğer haklarla ve daha çok “özel yaşama saygı hakkı” bakımından bir sorun doğurabilir (*AİHM, Pretty v. Birleşik Krallık, 2346/02, 29.04.2002, §65*).³ Sağlık hakkı da

1 “Mü'min bir kul vefât ettiğinde dünyanın yorgunluğundan ve sıkıntılarından rahatlayıp Allah'ın rahmetine kavuşur. Günahkâr ve kötü biri öldüğünde ise insanlar, şehirler, ağaçlar ve hayvanlar onun şerrinden kurtulup rahata ererler.” (Buhârî, Rikâk, 42; Nesâî, Cenaiz, 48; Ahmed, V, 296, 302, 304).

2 İbrahim Hüseyin Cansever (2021), “Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık: Türkiye'nin 2023 hedefleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirme”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(3), s. 635. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1624165>.

3 Osman Doğru (2018), *Yaşama hakkı, Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El*

içinde barındırdığı talep hakkı ve özerklik haklarıyla, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı bağlamında incelenir. Anayasa madde 17/I'de güvence altına alınan kişinin maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkı, AİHS madde 8'de düzenlenen özel hayatın korunması hakkının karşılığı olarak kabul edilmektedir. AİHS'de vücut bütünlüğünü açıkça koruyan bir hüküm bulunmaması nedeniyle, kişinin kendi bedeni üzerindeki karar hakkının özel hayatın ayrılmaz bir parçası olduğu kabul edilmektedir. Bu değerlendirme kapsamında korunan hukuki değer, kişinin maddi ve manevi bütünlüğüdür.⁴

Yürürlükteki 1982 tarihli Anayasamızın 17. maddesi, yaşama, maddi ve manevi varlığını koruma ve geliştirme hakkını herkes için tanımıştır. Başlangıç hükümlerinde de tekrarlanan bu hak, Anayasamızın başlangıç hükümlerindeki ifadesi ile doğuştan her Türk vatandaşının sahip olduğu, insan onuru ile ilişkilendirilmiş bir haktır.

Sağlık hakkının kapsamının çizilmesi için öncelikle sağlığın ne anlama geldiği üzerine düşünerek bir çerçeve belirlemek gerekir. 61 ülke tarafından 22 Temmuz 1946 tarihinde tanınmış Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'na göre sağlıklı olma hâli sadece hastalığın olmaması anlamına gelmeyip *fiziksel, ruhsal ve sosyal olarak tam bir iyilik hâlidir*. Ulaşılabilecek en yüksek sağlık standardına sahip olmak, ırk, din, siyasi düşünce, ekonomik veya sosyal durum nazara alınmaksızın her insanın hakkıdır.⁵ Sağlığın sadece biyolojik (fiziksel) sağlık anlamı ile sınırlı kalmayıp ruhsal ve sosyal iyilik hâlini de kapsamı dikkat çekicidir. Bu anlamda bilinen anlamıyla sağlık hizmetlerine erişiyor olmak tek başına sağlık hakkının tüm anlamlarıyla gerçekleştirildiği anlamına gelmeyecektir. Sağlık hakkı bağlamında, kişiyi etkileyen tüm maddi ve manevi unsurların kişinin bu haktan yararlanma düzeyine etki edeceği sonuca ulaşmak güç değildir. Bu kapsamda sosyal düzensizlik ve kuralsızlık, denetimsizliğin yol açtığı kaos, haksızlık, keyfilik, gürültü, hava kirliliği gibi çok çeşitli sebeplerle ortaya çıkan sorunların sağlık hakkının geniş anlamı kapsamında değerlendirilmesi mümkün gözükmektedir.

Öte yandan sağlık, uzun vadeli ekonomik büyüme ve kalkınmanın

Kitapları Serisi - 5, Ankara: Avrupa Konseyi Ankara Program Ofisi, 7. <https://www.anayasa.gov.tr/media/3555/yasama-hakki.pdf>.

4 Ege Göztepe Çelebi (2015), "Anayasa Mahkemesi'nin "mobbing" başvurularına ilişkin kararlarının değerlendirilmesi", *Anayasa Yargısı*, 31(1), s. 338. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/939510>.

5 "Basic documents: Resources," World Health Organization, Erişim: 20 Haziran 2024. <http://apps.who.int/gb/bd/PDF/bd48/basic-documents-48th-edition-en.pdf?page=7>.

kritik bir girdisidir. Yapılan çalışmalarda, sağlık ve ekonomik kalkınmanın karşılıklı ilişki içinde olduğu vurgulanmıştır. Toplumun sağlık seviyesinin düşük olması ekonomik kalkınmayı etkilemekte ve ekonomik olarak olumsuz duruma düşen toplumların da sağlık sorunları artacağı ortaya çıkmıştır. Örneğin, doğumda beklenen yaşam süresindeki %10'luk bir artış, ekonomik büyümede yıllık yaklaşık 0,3-0,4'lük bir artış sağlamaktadır (WHO, 2001). Yine Afrika'da sıtma hastalığının olması, ekonomik büyümeyi %1'den fazla azalttığı ortaya konmuştur. Farklı bir çalışmada, sağlık düzeyinin düşük olması emek verimliliğini ve ekonomik büyümeyi olumsuz etkilemektedir.⁶ Özetle, sağlıklı ve iyi beslenen bireylerden oluşan bir toplumun, sağlıksız beslenen ve ölüm-hastalık oranları yüksek olan toplumlara göre üretim ve katma değer oluşturması daha yüksek olacaktır.⁷

Çevre Hakkının Kapsamı ve Normatif Özellikleri

Genel bir tanımla çevre, “*insan faaliyetleri ve canlı varlıklar üzerinde hemen yahut da zaman içinde dolaylı veya dolaysız bir etkide bulunabilecek fiziksel, kimyasal, biyolojik ve toplumsal etkenlerin belirli bir zamandaki toplumu*”na işaret etmektedir.⁸ 2872 sayılı Çevre Kanunu'nun ikinci maddesi “çevre”yi, canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam olarak tanımlanmıştır. Aynı maddeye göre *çevrenin korunmasından anlaşılması gereken; çevresel değerlerin ve ekolojik dengenin tahribini, bozulmasını ve yok olmasını önlemeye, mevcut bozulmaları gidermeye, çevreyi iyileştirmeye ve geliştirmeye, çevre kirliliğini önlemeye yönelik çalışmaların bütünüdür. Devamında çevre kirliliği; çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki olarak tanımlanmıştır.*

2872 sayılı Çevre Kanunu'nun tanımlarına baktığımızda, düzenle-

6 İbrahim Hüseyin Cansever (2021), “Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık: Türkiye'nin 2023 hedefleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirme”, *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 24(3), s. 635. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1624165>.

7 Hüseyin Önder (2020), “Bir sürdürülebilir kalkınma hedefi olarak sağlık”, *Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi*, 6(1), s. 12. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1273676>.

8 Huriye Martı (2023), *Hadisler ekseninde çevre ahlakı*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, s. 75.

niş biçimi itibariyle çevre kavramının ekolojik anlamı ile yetinilmediği, çevreye dâhil edilen unsurları da kapsayacak şekilde *canlıların sağlığı ve çevresel değer* ibarelerinin anlam zenginliklerinden yararlandığı görülecektir. Kanun'un çevresel değer kavramına yer vermesi, çevre kavramına ekolojik denklemden ötede bir üst anlam getirmiştir ve böylelikle Kanun, modern anlamda çevre anlayışı ile uyumlu bir normatiflik kazanmıştır. Esasında Kanun'un ekolojik çevre yaklaşımı da sığ değildir. Tanımların yer aldığı ikinci maddede ekolojik denge kapsamında insan ve diğer canlıların *varlık ve gelişmelerini* doğal yapılarına uygun bir şekilde sürdürebilmeleri için gerekli olan şartlar Kanun kapsamında koruma altındadır. Bu kapsamda ekolojik denge düzlemindeki değerlendirmede dahi canlıların *varlık ve gelişimleri* kapsamında sadece hayatta kalmayı değil gelişimi de baz alması itibariyle indirgenmiş çevre anlamlarının ötesinde bir anlayış vardır. Bu kapsamda ekolojik denge veya özellikle de çevresel değer ekseninde düşünmek; sosyal, ekonomik ve kültürel ortamların kalitesi ile çevrenin kalitesinin aynı kefedede değerlendirilebileceği geniş bir sorgulama ve hak iddia etme alanı meydana getirir.

Yaşanılan yerin sosyal, ekonomik ve kültürel koşullarının çevresel değer olduğu gözetildiğinde her üç alandaki kronik problemlerin oluştuğu çevre bütünlüğü, anayasa ve kanunun tanımladığı anlamda sağlıklı bir çevre olarak kabul edilemeyecektir. Örnek olsun; akşamları kadınların sokakta korkarak yürüdüğü, gündüzleri çocukların çocuk parklarında tek bırakılmadığı, yaşlıların trafikte ötelendiği, dezavantajlı grupların hayatlarını kolaylaştıracak düzenlemelerin en temel yaşam alanlarında yapılmadığı, kişilerin alım gücünün ekonomik standartlar altında kaldığı, yaşanabilir konut sıkıntısı yaşandığı, seyahat, çalışma ve dinlenme hürriyetinin doğrudan veya dolaylı sebeplerle sınırlandırıldığı ve daha pek çok eksiklik ve hata ile şiddetin çeşitli türlerinin toplumu sarıp yaşamın kalbinde attığı bir toplumsal yaşama düzeninin sağlıklı bir çevreye dayandığı söylenemeyecektir. Tüm bu unsurlar insanı, tasnifi fark etmeksizin tüm toplum üyelerini sarmakta, inşa ettiği yaşam çemberi ile yaşam kalitesini ve toplumsal yaşama düzeninin tanıdığı insanlık onuru düzeyini tanımlayacak gücüyle çevre hakkının konusunu teşkil eder. Çevre hakkı ve sağlık hakkının geniş anlamlarının ortak kümesi işte bu bakış açısında saklıdır.

Çevreye ilişkin hedefler arasındaki sürdürülebilirlik kriteri, çevre hakkına diğer haklardan öte bir boyut kazandırmıştır. Kanun, gelecek kuşakların ihtiyaç duyacağı kaynakların varlığını ve kalitesini tehlikeye atmadan hem bugünün hem de gelecek kuşakların çevresini oluşturan

tüm çevresel değerlerin her alanda (sosyal, ekonomik, fiziki vb.) ıslahı, korunması ve geliştirilmesi sürecini *sürdürülebilir çevre* olarak tanımlamıştır. *Sürdürülebilirlik* kriteri, hakkın korunmasında hukuki menfaati olan kimseler bakımından diğer pek çok temel hakta görünür olmayan bir genişliği, çevre hakkına vermiştir. Bu kriter sebebiyle hakkın süjesi sadece bir insan teki değil, sadece bir toplum değil, bunlara ek olarak gelecek toplum üyelerini ifade eden gelecek kuşaklardır. Haklar arasında bir hiyerarşi tanıdığımız anlamına gelmemekle birlikte bu özellik, çevre hakkının ve çevrenin korunmasına ilişkin politikaların değerini ayrı bir yere koymaktadır.

Çevre hakkının eksiksiz kullanılabilmesi, çevreyi etkileyebilecek kararların alınması sürecine herkesin katılımının sağlanması ile gerçekleşebilir. Halkın bu katılımı gerçekleştirebilmesi için de çevre konularında iyi bilgilendirilmesi, idari bilgi, rapor ve belgelere ulaşabilmesi gerekir. Bu nedenle bilgiye erişim, günümüzde çevre hakkının ayrılmaz parçası olarak nitelendirilmektedir. Uluslararası gelişim böyle bir katılımı gerçekleştirmek üzere; 25.6.1998 tarihinde Danimarka'nın Aarhus kentinde “*Çevre Konularında Bilgiye Erişim, Karar Vermeye Halkın Katılımı ve Yargıya Başvuru Sözleşmesi*”ni imzaya açmıştır. Sözleşmenin amacı, herkesin sağlığı ve iyiliği bakımından yeterli çevrede yaşama hakkını korumaya yardımcı olmak için, devletlerin, halkın (kamuunun) çevreyle ilgili bilgilere ulaşma hakkını ve sözleşme uyarınca çevreyi ilgilendiren konularda karar alma mekanizmasına etkin biçimde atılma ve yargı yoluna başvurma hakkını güvence altına almaktır. Bütün bu gelişmeler, çevre hakkını diğer bütün insan haklarının önüne geçirmiş ve çevre koruma isteğini de önemli bir politik tercih durumuna getirmiştir. Ancak bu tercihin kullanılması henüz küresel yoğunluk kazanmamıştır.⁹

“Vatandaşlar ve devlet tüzel kişiliği tüm unsurları ile çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gerekli önlemleri almakla ve bununla ilgili yasaklara riayet etmekte yükümlüdür.”

9 İ. Güneş Gürseler “İnsan hakları, çevre, anayasa,” *Türkiye Barolar Birliği Dergisi*, Sayı 75, s. 202. <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-75-408#:~:text=Anayasa'n%C4%B1n%2056.%20maddesi%3A,vatanda%C5%9Flar%C4%B1n%20%C3%B6devi->

1970’li yıllardan başlayarak çevre sorunları ile tanışan ülkemizde anayasal düzenleme boyutundaki ilk ve en önemli adım, 1982 yılında Anayasamıza “*Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler*” bölümünde 56. madde ile çevre hakkı konularak atılmış ve çevre hakkı hukukumuzda girmiş; anayasal kurum olarak da “*çevre koruma*” kavramı gelişmeye başlamıştır. “1961 Anayasası çevre hakkıyla ilgili doğrudan bir düzenleme getirmemiş, ‘Devlet, herkesin beden ve ruh sağlığı içinde yaşayabilmesini ve tıbbi bakım görmesini sağlamakla ödevlidir.’ hükmünü ve sağlık hakkını içeren 49. madde çevre korumasını da kapsayacak şekilde yorumlanmıştır”.¹⁰

Çevre koruma bireyler için olumlu edim yükümlülüğün, devlet için pozitif yükümlülüğün ifadesidir. Olumlu edim, kaçınma davranışı olabileceği gibi belirli bir hedefe yönelmiş somut davranışların da ifadesi olabilir. Örneğin kişilerin sokağa çöp atmamaları, sigortasız işçi çalıştırmamaları, diğer kişileri rahatsız edecek şekilde müzik açmamaları, düğünlerde silah atmamaları, sokakta bağırarak küfürlü konuşmamaları, toplu taşımada tartışma ve sataşmadan kaçınmaları olumlu hedeflere yönelmiş kaçınma edimleridir. Benzer şekilde bireylerin ayrıştırılmış geri dönüşüm kutularıyla uyumlu şekilde çöp organize etmeleri, müzik ruhsatı bulunan işletmelerin kendilerine bildirilen kurallara uygun olarak müzik yayını yapmaları, insanların toplu taşımada alçak sesle sohbet etmeleri, yabancı uyruklu veya kültürel olarak açık bir şekilde farklı kimseleri kabul edici hoşgörülü bir tutum sergilemeleri ve çeşitli ortak alanlarda öncelikli gruplara teklifsiz şekilde öncelik vermeleri, sokağın düzen ve huzurunu bozan herhangi bir hususu önlemeye çalışmaları veya yetkili kurum ve kuruluşlara usulüne uygun olarak bildirmeleri belirli bir hedefe yönelmiş somut davranışlara örnektir. Toplumun bilinç ve öz yönetim düzeyi yükseldikçe kamusal dil yasaklayıcı olmaktan uzaklaşarak bilgilendirici ve uyarıcı bir üsluba bürünür. Bu hâlde toplumda yaygın davranış biçimi belirli bir hedefe yönelmiş somut davranışlardır. Bilinç ve öz yönetimin düşük düzeyde olduğu toplumlarda ise kamusal dil yasaklayıcı ve cezalandırıcı tarzdadır.¹¹ Bu anlamda toplumun bilinç düzeyinin yükseltilmesi ile toplumun kurallara uyumunu sağlayıcı dilin kullanılması arasında bir denge gözetilmesi gerekir. Aksi hâlde bilincin dönüşümü mümkün olmaz. Çevresel değerlere karşı ku-

dir.%E2%80%9D%20h%C3%BCkm%C3%BCn%C3%BC%20i%C3%A7

10 a.g.m. s. 202.

11 Özgür Bolat (2016), *Beni ödülle cezalandırma*, İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık, s. 58.

ral ve koruma bilincinin geliştirilmesinde bireysel eğitim ve farkındalık düzeyinin etkili olması kadar genele yayılmış tepki görmeyen veya takdir gören kalıp davranışlar da belirleyicidir. Farkındalık düzeyinin geliştirilmesinde sivil toplum kuruluşları gibi bağımsız sùjelerin rolù büyüktür. Bu kuruluşların yerel ve uluslararası kamu otoriteleri veya bağımsız otoritelerce desteklenmesi ve finanse edilmesi önem arz etmektedir. Ancak hiçbir etkinin, devletin pozitif yükümlülüklerinin gereğı gibi icra edildiğı bir planlama ve yönetim anlayışının açtığı çığırı açamayacağını düşünüyöruz.

Çevre hakkının gerçekleştirilmesinde, çevre kirliliğine yol açacak kaçınma yükümlülükleri önemli bir yer tutsa da esasında çevresel değerlerin geliştirilmesi ve korunmasında devletin pozitif yükümlülüğü en önemli yeri tutmaktadır. Bu yükümlülüğün kaynağı normatif düzlemde yürürlükteki 1982 tarihli Anayasamızın 56. maddesinde yer almaktadır. Madde gerekçesinde çevre kirliliğinden yola çıkılarak insanların korunmuş çevre koşullarında tam bir *beden ve ruh sağlığı* içinde yaşamasını sağlamanın devletin görevi olduğı, çevreyi koruyucu mevzuat kadar devlet denetiminin ve çevreyi koruyucu fiilî tedbir ve faaliyetlerin de gerekli olduğı belirtilmiştir. Bu kapsamda devletin hem kirlenmenin önlenmesi hem de tabii çevrenin korunması ve geliştirilmesi için gereken tedbirleri alması gerektiğinin vurgulandığı ve bu suretle çevresel konularda devletin pozitif yükümlülüklerine vurgu yapıldığı anlaşılmaktadır.

Çevre hakkının yaşayan ve gelecek nesillerin hakkı olması özelliğı ve çevrenin korunmasının makro planlama ve uygulamalarla sağlanabilir nitelikte büyük ölçekli bir iş olması, hakkın talep ve dava edilebilir özelliğinde bir farklılaşmaya sebebiyet vermektedir. Çevresel değerlendirmenin, uzmanlık ve geniş bir bakış açısı isteyen bir iş olması hem kişilerin sağlıklı bir çevrede yaşayıp yaşamadıkları konusunda rasyonel bir tespitte bulunabilmesinin hem de buna ilişkin hakları talep edecek araçlara ulaşmasının önündeki bir engeldir. Bu özellik itibariyle devletin ve sivil toplum kuruluşlarının bilimsel çalışmaları ve bu çalışmaları toplumla paylaşma tutumları yanında, hukukun çeşitlendirilmiş durumlarda kişilere başvuru imkânı tanınması ve kişilerin başvuru imkânları konusunda bilinçlendirilmesi, hakkın kullanılabilmesini sağlayacak en temel araçlardan biridir. Bu sayede kolektif bir bilincin ürünü olarak planlayan ve regüle eden devlet-bilinçli ve istekli toplum iş birliğı ile çevresel değerler geliştirilmiş olabilecektir. Bu ve benzeri hususlar kamu-özel iş birliğı ile ortaya çıkan bir *çevre kolluğunun* görünümelerini teşkil eder.

Sürdürülebilir Kalkınma Teorisi Bağlamında Çevre Hakkı

2872 sayılı Çevre Kanunu, kabul ettiği çevre anlayışına uygun olarak sürdürülebilir çevre yaklaşımı yanında sürdürülebilir kalkınma kavramına da açıkça yer vermiştir. Kanun'un 2. maddesine göre sürdürülebilir kalkınma; bugünkü ve gelecek kuşakların, sağlıklı bir çevrede yaşamasını güvence altına alan çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı kalkınma ve gelişmeyi ifade eder.

Ekonomik ve sosyal hedefler arasında bir denge kurulmasından kastedilene örnek olarak ekonomik büyüme merkezli sanayileşme veya ithalat-ihracat kaynaklı gaz salınımı gibi çeşitli sonuçların değerlendirilerek çevresel değerler ve ekonomik büyüme arasında bir denge kurulması ile ekonomik faaliyetin ve çevresel değerlerin birlikte yönetilmesi verilebilir. Bu hedef tutarlı bir bakış açısı yanında devletin, kamu kurumlarının ve tüzel kişiler ile gerçek kişilerin istekli ve bilinçli katılımları ile sağlanacak bir yönetim anlayışı ile yerleşebilir. Bu anlamda ekonomik ve sosyal hedefler arasında bir denge kurabilmek için tam koordinasyon ve elbette bir kalkınma planı gerekmektedir. Sürdürülebilirlik ise bu ihtiyacın karşılanmasındaki en temel ilkelerden biridir.

Sürdürülebilirliğe ilişkin kaygılar Malthus ve Jevons gibi kimi 18. ve 19. yüzyıl iktisatçılarına kadar götürülebilse de “sürdürülebilir kalkınma” kavramının doğuşu 20. yüzyılda çevreye ilişkin kaygıların ortaya çıkışına rastlamaktadır. Bede’ göre (1994), çağdaş çevrecilik akımlarının 1960 ve 1970’lerde ortaya çıkan ilk dalgası, geleneksel doğanın korunması kaygısından, olası küresel bir çevresel krize karşı farkındalığa dönüştürmüştür. Bu birinci dalgadan etkilenen çevreciler, ekonomik büyümeyi, sanayileşmeyi, batı kültürünü ve teknolojiyi çevre sorunlarının sorumlusu olarak görmüştür. Çevreciler, nüfustaki hızlı artışı ve endüstriyel etkinlikleri sürdürebilmenin, gezegenin kaynaklarını ciddi biçimde tüketmeksizin ve insanlar tarafından üretilen atık maddeler ve kirlilikle baş etme kapasitesine aşırı yüklenmeksizin mümkün olmadığını öne sürmüşlerdir. 1980’li yılların başında oluşmaya başlayan ve sonlarına doğru olgunlaşan ikinci çevrecilik akımı ise birinci akımdan farklı olarak daha geniş destek bulmayı başarmıştır. Bu sayede, “sürdürülebilir kalkınma” kavramı hükümetler, iş çevreleri ve iktisatçılar tarafından benimsenerek desteklenmeye başlanmıştır.¹²

12 Orhan Yeni (2014), “Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması,” *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 16/3, s. 184. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287214>.

Sürdürülebilir kalkınmanın temelde üç tipi vardır: ekonomik, sosyal ve çevresel olarak sürdürülebilir olma.¹³ Ekonomik açıdan sürdürülebilir bir sistem, sürekli olarak mal ve hizmet üretebilmeli, yönetilebilir düzeylerde hükümet ve dış borcu koruyabilmeli ve tarımsal veya endüstriyel üretime zarar veren aşırı sektörel dengesizliklerden kaçınılabilmelidir. Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynak sistemlerinin aşırı sömürülmesinden kaçınarak ve yenilenebilir olmayan kaynakları yalnızca yatırımın yeterli ikame olarak yapıldığı ölçüde tüketerek istikrarlı bir kaynak tabanını korumalıdır. Bu, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik istikrarın ve normalde ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem işlevlerinin korunmasını içerir. Sosyal açıdan sürdürülebilir bir sistem; dağıtımsal eşitlik, sağlık ve eğitim, toplumsal cinsiyet eşitliği ve siyasi hesap verebilirlik ve katılım dâhil olmak üzere yeterli sosyal hizmetlerin sağlanması olmalıdır. Bu kapsamda *sürdürülebilir kalkınma*, insan sağlığını ve doğal dengeyi koruyarak hem günümüzde hem de gelecekte sürekli bir ekonomik kalkınmayı, kaynakların rasyonel bir şekilde kullanımını ve yönetimini sağlamayı; ayrıca gelecek nesillere doğal, fiziki ve sosyal çevrenin bırakılmasını amaç edinen yaklaşımdır. Geleneksel olarak ekonomik, sosyal ve çevresel olmak üzere üç temel boyutu olan sürdürülebilir kalkınmada temel amaç, ülkelerin yalnızca bir ya da iki boyutta ilerleme sağlaması değil, bütünsel olarak tüm boyutlarda gelişme göstermeleridir.¹⁴

Ekonomik büyüme üretim, tüketim ve yatırımda bir artışı temsil eder ve kaçınılmaz olarak malzeme, enerji ve arazi kullanımının artmasına yol açar. Malların ve hizmetlerin üretim ve tüketiminin ekolojik verimliliğindeki iyileşmelere rağmen, küresel ekonomik büyüme doğal kaynakların çıkarılmasında ve atık ve emisyonlarda artışa neden olmaktadır. Mevcut bilimsel kanıtlar, küresel ekonominin, özellikle de zengin ülke ekonomileri olmak üzere, ekolojik olarak sürdürülebilir sınırların ötesinde büyüdüğünü göstermektedir. Zengin ekonomiler, küresel çevre kaynaklarını aşırı kullanarak gelişen ekonomilere olumsuz çevresel etkiler aktarmaktadır. Büyüme-me teorisinin önermesine göre zengin ülkeler çevre kirliliğini yeterli miktarda azaltırsa, ekonomik sistemleri zorunlu olarak daha düşük bir GSYİH/kışı üretecektir (Ward et al. 2016). Büyüme-me teorisinde maddi aşırılığın peşinden koşma

13 a.g.m., s. 186.

14 İbrahim Hüseyin Cansever (2021), "Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık: Türkiye'nin 2023 hedefleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirme", s. 635.

“Çevre kirliliği; çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki olarak tanımlanmıştır.”

yükünden kurtulmak bir yoksullaşma olarak değil daha tutumlu bir yaşam biçimi olarak değerlendirilmektedir. İyi yaşamak için ne kadarının yeterli olduğunu bilmek ve keşfetmek yeterlidir. Bu yenilenebilir enerji sistemleriyle çalışan nispeten düşük enerjili bir yaşam tarzı olacaktır. Gelecek on yılda kötü tasarlanmış kentsel altyapıda yaşamak istemediğimiz için son derece pahalı olan milyon dolarlık “yeşil evler” içeren tasarım projelere yönelmek olmamalıdır (Samuel 2014).¹⁵

Birleşmiş Milletler’de, ülkelerin çevreyi ve doğal kaynakları göz ardı eden sınırsız büyüme arzularının yaratmış olduğu etkileri tartışmak üzere çeşitli konferanslar düzenlemiş ve komisyonlar kurmuştur. Birleşmiş Milletler’in bu çalışmaları sonucunda sürdürülebilir kalkınma yaklaşımının temel konuları belirlenerek hayata geçirebilmesi için çalışılmıştır.

Sürdürülebilir kalkınma kavramı ortaya atıldığından beri çok defa ve farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Bu durum, kavramın belirsizleşmesine neden olmuştur. Tanımlar, genellikle tanımlı yapanların akademik dallarını yansıtacak biçimde oluşturulmuştur. İktisatçılar, çoğu zaman yaşam standartlarının belli bir düzeyde korunması gerekliliğini vurgulamaya eğilimliken; çevrebilimciler, biyoçeşitlilik ve çevrebilimsel esneklik (ecological resilience) yönüyle ilgilenmişler; sosyologlar ise topluluklar içindeki sosyolojik bağların ve karşılıklı ilişkilerin korunması gereksinimine öncelik vermişlerdir (Cole, 2006:242). Kavramın biraz daha kesin tanımlanması için atılan ilk adımlar kuramsal düzlemde olmuş ve tartışmanın iktisadi ve çevresel boyutlarına odaklanılmıştır (Markandya ve diğerleri, 2002: 17). Sürdürülebilir kalkınma kavramının tanımına ilişkin tartışmalara iktisadi açıdan ilk katkılardan biri

15 Berrin Ceyhan Ataman (2020), “Ekonomi ve sosyal teoride yeni bir paradigma olarak büyüme-me”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 5 Sayı 2, s. 100. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1386995#:~:text=Ekonomik%20olarak%20b%C3%BCy%C3%BCme%2Dme%20veya,ve%20dayan%C4%B1%C5%9Fmac%C4%B1%20olmay%C4%B1%20%C3%B6ne%20%C3%A7%C4%B1karm%C4%B1-C5%9Ft%C4%>

Rawls'un adalet kuramına dayandırdıkları "kuşaklararası eşitlik" ilkesi temel alınarak Pearce, Barbier ve Markandya (1990: 1-22) tarafından yapılmış olup kavramın, gelecekteki hiçbir kuşağın günümüzdeki kuşaktan daha kötü durumda olmaması anlamına geldiği öne sürülmüştür. Buna göre toplum, zaman içinde refahın azalmasına izin vermemelidir.¹⁶

Çevre hakkı bağlamında kalkınma teorisinin merkezinde özetle çevresel, ekonomik ve sosyal hedefler arasında denge kurulması esasına dayalı olma, biyolojik çeşitliliğin, atmosferik istikrarın ve normalde ekonomik kaynaklar olarak sınıflandırılmayan diğer ekosistem işlevlerinin korunması gibi hedefler olduğu söylenebilir. Sürdürülebilir kalkınmanın temel özellikleri bütünsel gelişmeyi esas alması, kuşaklar arası eşitlik ilkesine dayanması ve büyümeme teorisinin yorumunda şekillenmektedir.

Sağlık ve Çevre ilişkisine Dair Tespitler

Sağlığın bilinen anlamları ile çevresel değerler mukayese edildiğinde bireyin yaşam kalitesine ve özerkliğine yapmış olduğu etkiler bakımından büyük bir kesişim alanına sahip olduğu ve bağlantılı haklar içerdiği görülebilecektir.

Ulusal norm ve politikalar bağlamında

Sağlık hakkı ile çevre hakkının birlikte anılması bahsinde iki hak karşılaştırıldığında sağlık hakkına ilişkin yapılan değerlendirmelerde, çevre hakkına yapılan atfın zayıf kaldığı söylenebilir.

Sağlığa ilişkin temel konuların, sağlık hizmetinin yaygınlaştırılması (sağlık hizmetine erişim), kişiselleştirilmiş sağlık hizmeti sunumu, önleyici sağlık hizmeti, güncel ve tıbbi standartlara uygun sağlık hizmeti alma hakkı, sağlık hizmetinden kaynaklı zarar tazmini gibi konular etrafında toplandığı anlaşılacaktır. Bu anlamda sağlık hakkı özünde sağlıklı yaşama hakkına hizmet ediyor olsa da önleyici sağlık hizmetlerinin bütün sağlık hizmetleri arasındaki yerinin küçük olması, önleyici ve koruyucu sağlık hizmetlerinin yöntem ve planlama olarak diğer sağlık hizmetlerinden önemli düzeyde farklı olması, sağlık hakkını tıbbi girişim odaklı sağlık hakkı kapsamına hapsedmektedir. Hâl böyle olunca sağlık hakkına ilişkin yapılan çalışmalar, sağlığın finansmanına ilişkin politikalar, sağlık hizmetine erişim, ilaca erişim ve

¹⁶ Orhan Yeni (2014), "Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması", s. 185.

“Çevresel olarak sürdürülebilir bir sistem, yenilenebilir kaynak sistemlerinin aşırı sömürülmesinden kaçınarak ve yenilenebilir olmayan kaynakları yalnızca yatırımın yeterli ikame olarak yapıldığı ölçüde tüketerek istikrarlı bir kaynak tabanını korumalıdır.”

sağlık hizmetinden kaynaklı zarar ve ziyan konuları ile sınırlı sayılabilir.

Kişinin tıbbi girişim odaklı sağlık hizmetine erişim hakkı şartlara göre acil, önemli ve vazgeçilemez haklara ilişkin bir ihtiyacı karşılamaya yönelik olsa da bu tip sağlık hizmetine erişim hakkı kadar sağlıklı olma hâlini sürdürmeye yarayacak önleyici sağlık hizmetine erişme hakkı da kutsaldır ve sadece hastalık hâlinde değil, her durumda devamlılık arz eden bir vazgeçilmez haktır. Sürekli tıbbi girişim gerçekleştirmeye odaklanmış bir sağlık hizmeti anlayışının, bireylerin hastalanmadan tam bir iyilik hâlinde olması için gerekli altyapıyı inşa etmesi ve bireyleri sağlıklı yaşama sevk edecek sistemi uygulaması pek mümkün değildir. Aynı nedenledir ki sağlık hizmet sunucularının ve Sağlık Bakanlığının hizmet sorumluluğu girişimsel (tedavi edici) sağlık hizmetinin hatalı yürütülmesi ya da ilaca veya hizmete erişimde yaşanan engellerle sınırlı olarak görülmekte, kişiler önleyici sağlık hizmetine erişim hakkına dâhil edilebilecek bir hakkı ileri sürememektedir.

Önleyici ve koruyucu sağlık hizmetine erişimi talep etme bahsinde açıklayıcı olması açısından bir örneği incelemekte fayda görmekteyiz. Kişilerin önleyici sağlık hizmetlerine erişme hakkı kapsamında zorunlu olmayan aşılara ait finansman taleplerine ilişkin olarak açılmış davalarda gelişimsel nitelikte olduğu değerlendirilebilecek yargı kararları ortaya çıkmaktadır. Bu gibi talep edenler lehine kararların toplumda duyulması sonucu taleplerin çoğalması sebebiyle dava yükündeki artışla beraber, olumlu kararların çeşitli şekillerde engellenmesi gibi bir tutumun ülkemizin yürütme ve yargı fonksiyonları arasındaki denge tutumlarında gelenek hâline geldiğini söylemek mümkündür. Buna örnek olarak HPV aşısına ilişkin yapılan yargısal başvurular gösterilebilir. Hukukumuzda ilk olmamakla birlikte 2021 yılı içerisinde İzmir İdare Mahkemeleri tarafından verilen kararlarla HPV aşısının devlet tarafından finanse edilmesine yönelik kararların kamuoyunda duyulması üzerine buna ilişkin çeşitli il mahkemelerine yapılan müracaatlarda kabul ka-

rarlarının çıktığı, daha sonra devletin sağlık hizmetinin finansmanındaki takdir ve planlama yetkisine ilişkin olarak talep eden bireyler aleyhine yargısal yorumlar sebebiyle zıt yönde kararlar verildiği görülmüştür. Hâlihazırda geniş bir kitle için önemli düzeyde sayılabilecek bir önleyici sağlık hizmetine erişimde kişilerin hakka erişimi ancak mahkeme kararıyla mümkün olabilmektedir. Mahkemelerin hak temelli kararlarına rağmen herhangi bir idari veya normatif düzenleme değişikliğinin gerçekleşmemiş olması da birlikte değerlendirildiğinde hâlihazırdaki sağlık hizmeti anlayışının önleyici sağlık hizmetleri bakımından zayıf kaldığı, girişimsel sağlık hizmeti anlayışının baskın geldiği değerlendirilebilir. Bu bağlamda çalışma konumuza bakıldığında sağlık hakkına yönelik çalışmalarda çevre hakkına ilişkin bağlantılı değerlendirmelerde bulunabilmek için ve sağlık hizmetinin planlanmasında, sağlık hizmetine ilişkin kalkınma planlarında çevre hakkı kapsamına girebilecek somut hedeflerin rastlanabilir olması için önleyici sağlık hizmetlerindeki gelişimin belirli bir düzeyde ulaşılmış olması gerektiği sonucuna ulaşılabilir.

Uluslararası kuruluşların faaliyet ve düzenlemeleri bağlamında

Sağlık ve çevre hakkına ilişkin uluslararası düzenlemelere bakılacak olursa Dünya Sağlık Örgütü Anayasası'nın başlangıç hükümlerinde çocuğun sağlıklı gelişimi için devamlı değişen çevresel şartlarla uyum içinde yaşama becerisine vurgu yapıldığı görülmektedir.¹⁷ Yine, Örgüt'ün amacına ulaşmak için üstlendiği görevlerin sıralandığı “İşlevler” başlıklı ikinci bölümün 2. maddesinde; gerekli barınma, beslenme, sanitasyon, dinlenme, ekonomik şartlar ile çalışma şartlarının ve çevresel hijyenin diğer görünümü teşkil eden alanlarda gelişim sağlamak üzere diğer uzman kurum ve kuruluşlarla iş birliği geliştirmek yer almıştır. Maddenin ele alınış biçiminde barınma, beslenme, sanitasyon, dinlenme, ekonomik şartlar ve çalışma şartların çevresel değer olarak kabul edildiği maddenin düzenleniş biçiminden de anlaşılmaktadır.¹⁸

33. Dünya Sağlık Asamblesi'nde Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu ve Dünya Sağlık Örgütü tarafından 23 Mayıs 1980 tarihinde onaylanan anlaşmanın 3.1.2. maddesine göre¹⁹ tarımsal kalkınma projeleri-

17 World Health Organization (2020), “Governance: Resources”, 1. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf

18 World Health Organization (2020), “Governance: Resources”, 2. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf

19 World Health Organization (2020), “Governance: Resources”, 72. https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf

nin bir parçası olarak *özelleştirilmiş çevre sağlığı önlemleri* de iş birliği alanları arasında sayılmıştır.

Bir diğer uluslararası belge olan Afrika Birliği Komisyonu ve Dünya Sağlık Örgütü arasında 65. Dünya Sağlık Asamblesi'nde 26 Mayıs 2012 tarihinde onaylanan anlaşmanın amaç ve ilkeler başlıklı 2.2. maddesine bakıldığında da iki kuruluş arasındaki iş birliğini artırmak amacıyla imzalanmış olan bu sözleşmenin, tarafların komite çalışma alanları ve faaliyetleriyle bağlantılı olarak sağlık alanında ortaya çıkabilecek olan sağlığın iyileştirilmesi ve geliştirilmesi, hastalıkların önlenmesi, sağlığa yönelik potansiyel tehditlerle mücadele gibi tüm meselelerde iş birliğini amaçladığı yazılıdır. Aynı maddede, sağlığın üst düzeyde korunması ve geliştirilmesine yönelik olarak ulusal kalkınma planlarının merkezine yerleştirilecek konular arasında çevrenin korunması sayılarak sağlık ve çevre bağlantısı açık şekilde vurgulanmış, çevrenin korunmasına ilişkin ulusal yükümlülükler, sağlığı üst düzeyde geliştirici bir faktör olarak kabul edilmiştir.²⁰

Bireylerin sağlıklı yaşaması ve gelişimi için *devamlı değişen çevresel şartlarla uyum içinde yaşama becerisine* yapılan vurgu, geniş kapsamı ile dikkat çekicidir. Bu kapsamda örneğin yerleşim yerine yakın bir gölün çekilmesi, yaşam alanındaki gürültü düzeyinin değişmesi (örneğin evin önündeki yolun işlek hale gelmesi), çöp kutularının yerleşim planlaması sebebiyle oluşan koku ve bozulan semt estetiği ile ne şekilde baş edileceği gibi doğrudan bireylerin yaşamına tesir etme potansiyeli olan tüm çevresel koşulların kişinin yaşam kalitesi yanında yaşam becerisi yönünden incelenmesi, raporlanması ve gerekli değişiklik ihtiyacının somut olarak tespit edilmesi, devletin sağlık bir çevrede yaşama hakkı bağlamındaki pozitif yükümlülükleri bakımından dikkat çekicidir. Bu kapsamda bireylerin kendi yaşam alanlarına göre *özelleştirilmiş çevre sağlığı önlemleri* dahilinde yaşam sürebilmelerini sağlamak kritik bir önleyici yükümlülüktür. Kişilerin çevre ile olan ilişkisini ve çevresel değişikliklere adaptasyonunu geniş bir çerçevede planlayıp destekleyecek mekanizmaların kurulduğu, çevresel değer bilinci ile zenginleştirilmiş bir sağlık hakkı ve yaşam hakkı anlayışının hâkim olduğu bir yaşam alanında sağlıklı hissetmek için daha çok sebep olduğuna kuşku yoktur.

Kaynakça

ATAMAN, B.C. (2020). Ekonomi ve sosyal teoride yeni bir paradigma olarak büyüme-me. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 5 Sayı 2, 97-108. 01 Haziran 2024, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1386995>

BOLAT, Ö. (2016). Beni ödülle cezalandırma. (1). İstanbul: Doğan Egmont Yayıncılık ve Yapımcılık Tic. A.Ş.

CANSEVER, İ.H. (2021). Sürdürülebilir kalkınma ve sağlık: Türkiye'nin 2023 hedefleri ile karşılaştırmalı bir değerlendirme. Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi, 24(3), 633-650. 14 Haziran 2024, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1624165>

ÇELEBİ, E. G. (2015). Anayasa Mahkemesi'nin "mobbing" başvurularına ilişkin kararlarının değerlendirilmesi. Anayasa Yargısı, 31(1), 323-342. 20 Haziran 2024, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/939510>

DOĞRU, O. (2018) Yaşama hakkı. Anayasa Mahkemesine Bireysel Başvuru El Kitapları Serisi - 5, 20 Haziran 2024, <https://www.anayasa.gov.tr/media/3555/yasama-hakki.pdf>.

GÜRSELER, İ. G. (2008). İnsan hakları, çevre, anayasa. Türkiye Barolar Birliği Dergisi, 75, 199-208. 09 Haziran 2024, <https://tbbdergisi.barobirlik.org.tr/m2008-75-408>

MARTI, H. (2023). Hadisler ekseninde çevre ahlakı. (6). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

ÖNDER, H. (2020). Bir sürdürülebilir kalkınma hedefi olarak sağlık. Akademia Doğa ve İnsan Bilimleri Dergisi, 6(1), 10-24. 15 Haziran 2024, <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1273676>

WORLD HEALTH ORGANIZATION. "Governance: Resources." 20 Haziran 2024, ISBN 978-92-4-000051-3 (electronic version), https://apps.who.int/gb/bd/pdf_files/BD_49th-en.pdf

YENİ, O. (2014). Sürdürülebilirlik ve sürdürülebilir kalkınma: Bir yazın taraması. Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 16/3, 181-208. 06 Haziran 2024, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287214>

çevre ekseninde kentleşme: iklim değişikliğine çözüm olarak sürdürülebilir planlama ve tasarım

gökçen kılınç ürkmez*

Giriş

Kentleşme; birçok sosyal, ekonomik ve çevresel unsurlarca etkilenen ve aynı zamanda tüm bunları farklı boyutlarıyla etkileyen modern zamanın en büyük sosyal dönüşümlerinden biridir. Kentleşmenin çevre üzerindeki etkileri ise oldukça derin ve çok boyutlu olup yerel, bölgesel ve küresel ölçekte kendini göstermektedir. İnsanoğlu çevre ile üretim ilişkisine girdiğinden bu yana sürekli doğal kaynakları kullanarak varlığını sürdürmüştür. Uzun yıllar çevrenin kendi kendini yenileyebilme kapasitesi sayesinde bu ilişki çok büyük sorunlara yol açmadan devam etmiştir. Ancak 19. yüzyıldan itibaren sanayileşme ve kentsel nüfus artışına bağlı olarak çevre üzerindeki tahribatlar hızla artmış ve çevrenin kendisini yenileyebilme kapasitesini aşmıştır. 20. yüzyıl ortalarına gelindiğinde çevre konusundaki bilimsel araştırmalar, çevrenin bu hızla tahrip edilmesi hâlinde insanlığın geleceğini tehdit edecek boyutlarda sonuçlar doğuracağını somut bir şekilde ortaya koymaya başlamıştır. Dünya Ekonomik Forumu (WEF)'nin yayımladığı “2023 yılı Küresel Riskler Raporu”na göre önümüzdeki 10 yılda dünya ekonomisini etki-

* Doç. Dr., Bursa Teknik Üniversitesi, Mimarlık ve Tasarım Fakültesi/Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, gokcen.kilinc@btu.edu.tr

lemesi beklenen risklerin ilk 6 sırasındaki 5 risk, çevre ve iklim kaynaklıdır.¹

Bugün, dünya nüfusu 8 milyarı aşmıştır. Bu nüfusun ise %57'si kentlerde yaşamaktadır. 2050'de bu oranın %68, 2100'de ise %85 olacağı tahmin edilmektedir.² Tükettiğimiz enerjinin %80'i fosil yakıtlardan (kömür, doğal gaz gibi) oluşmaktadır. Dünyada çok hızlı bir şekilde doğal yutak alanları (ormanlar, sulak alanlar vb.) kaybedilmektedir.

Gelinen noktada üzerinde mutabık kalınan konu, kentlerin çevre problemlerinin temel kaynağı olduğu ve çözümün de daha çok kentlerde aranması gerektiğidir. O nedenle, hükümetlerin politika ve önlemlerinin yanı sıra yerel yönetimlerin uygulamaları da çevre konusunda kritik hâle gelmiştir.

Günümüzde çevre denildiğinde akla ilk gelen kavram “sürdürülebilirlik” ve akla ilk gelen sorun da “iklim değişikliği” olmaktadır. Bu yazıda iklim değişikliğinin yarattığı sorunlar karşısında sürdürülebilirlik ilkeleri çerçevesinde özellikle yerel yönetimlerce kentlerde alınması gereken tedbirler açıklanmaya çalışılacaktır. Bu nedenle öncelikle uluslararası düzlemde çevre ile ilgili farkındalığın oluşmasında etkin olan çalışmalar ile devletlerin çabalarının hangi konulara odaklandığı özetlenecek ve daha sonra kentsel politikalarda uygulamaya yönelik somut adımların neler olduğu üzerinde durulacaktır.

Çevre Politikalarının Gelişmesi

20. yüzyıl her anlamda çok hızlı değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir zaman dilimi olmuştur. Dünya nüfusunun hızla artması ve hızlı kentleşmeye bağlı olarak kullanıcı isteklerindeki artışlar doğal kaynakların hızla tükenmesi tehlikesini de beraberinde getirmiştir. Bu tehlikelerin hükümetler nezdinde önlemler alınması ve yasal düzenlemeler yapılması gereken bir husus olmasında çevre hareketlerinin rolü önemlidir. Çevre hareketlerinin ise toplumsal bir zemin bulmasında yüzyılın ortalarında meydana getirilen bilimsel yayınlar oldukça etkin olmuştur. Deniz biyoloğu Rachel Carson'un 1962'de yazdığı *Sessiz Bahar* (Silent Spring), çevre sorunlarının siyasi sınırlar tanımadığını ve küresel boyutlara vardığını gösteren oldukça etkili bir kitap olmuş ve modern

1 https://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_Risks_Report_2023.pdf

2 https://knowledge4policy.ec.europa.eu/foresight/topic/continuing-urbanisation/developments-and-forecasts-on-continuing-urbanisation_en

çevreciliğin de başlangıcını oluşturmuştur (Dowie, 1995). Aynı dönemde Paul ve Anne Ehrlich'in *Nüfus Bombası* (The Population Bomb) kitabı, nüfus artışının yaratacağı sorunlara dikkati çekerken, az gelişmiş ve gelişmiş toplumlar arasındaki farkın büyümesinin de gelecekte dünya nüfusu açısından önemli bir tehdit unsuru olduğuna vurgu yaparak gelişmiş toplumların sahip oldukları zenginliklerin varlıklarını garanti etmeyeceğini ve bu nedenle de küresel bir sorumluluk altında bulduklarına işaret etmiştir (Ehrlich ve Howland-Ehrlich, 1968). İnsanlığın ve dünyanın karşı karşıya kaldığı sorunları tespit etmek ve bu sorunlara çözüm üretmek amacıyla 1968'de kurulan Roma Kulübü'nün (The Club of Rome) 1972'de yayımladığı "Büyümenin Sınırları" (The Limits to Growth) raporu, üzerinden 50 yılı aşkın süre geçmiş olmasına rağmen hâlen önemini korumaktadır. Raporda teknoloji ne kadar gelişirse gelişsin dünyanın mevcut kaynaklarının bu nüfus artışı ve ekonomik büyüme oranları ile 2100 yılı sonrasında desteklemeyeceği ve dünyayı nasıl bir geleceğin beklediğine dair ürkütücü tablo açıkça ortaya konulmuştur.

Sürdürülebilirlik

İnsanlık için oldukça tedirgin edici bir geleceğin netleşmeye başlamasıyla birlikte artık çevre sorunları dünyanın gündeminde üst sıralarında yer almaya başlamıştır. Giderek kirlenen ve doğal kaynakları hesapsızca tüketilen bir dünyada sürekli artan çevresel bozulmanın, yoksulluğu ve eşitsizliği de beraberinde hızlandırdığı gerçeği çevre ve kalkınma arasında köprü kuracak birtakım politikalar geliştirilmesi gerektiğini de ortaya koymuştur.

5-16 Haziran 1972 tarihleri arasında, Stockholm'de gerçekleştirilen BM İnsan Çevresi Konferansı'nda (Stockholm Konferansı), sosyoekonomik gelişmişlikleri ve yapıları farklı olan pek çok ülke, "çevre" konusunu görüşmek üzere ilk defa bir araya gelmiştir. Bu konferans, ekonomik büyümeyi esas alan kalkınma politikalarının çevreye verdiği zarara dikkat çeken uluslararası düzeydeki ilk toplantı olarak kabul edilir. Sürdürülebilirlik düşüncesinin temellerinin atıldığı konferansta, doğal çevrenin ve kaynakların sınırlı olduğu ve gelecek kuşakların ihtiyaçlarının bugünden düşünülmesi gerektiği belirtilmiş ve BM İnsan Çevresi Bildirisi kabul edilmiştir.

Bu gelişmeler sonucunda tüm dünyada sürdürülebilirlik kavramı kalkınma politikalarıyla birlikte anılmaya başlanmıştır (Caradonna, 2014). Ancak kavramın bugünkü tanımına ulaşması ve küresel gündem

konusu olması, 1987 yılında Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu'na yayımlanan “Ortak Geleceğimiz/Bruntdland Raporu”nda bahsedilmesi sonrası olmuştur. Raporunda sürdürülebilirlik, “bugünün kaynaklarını gelecek kuşakların gereksinimlerinden ödün vermeksizin karşılamak” şeklinde tanımlanmıştır (WCDE, 1987).

Sürdürülebilirlik kavramının tüm dünya tarafından benimsenmesinde önemli bir dönüm noktası da 1992 Rio Konferansı olmuştur. Bu konferansta sürdürülebilirliğin yalnızca çevreyle sınırlı olmadığı, diğer birçok alanda da yansımalarının olduğu vurgulanmıştır. Konferans sonunda imzalanan “Gündem 21 Eylem Planı”nda çevre ve kalkınma ile ilgili politika ve eylemlerde merkezî yönetim, yerel yönetim ve sivil toplum örgütleri arasında iş birliğinin geliştirilmesi ve halkın katılımı önerilmiştir. Bu yeni yaklaşım kapsamında yerel yönetimler, sivil toplum kuruluşları çevre ile ilgili konularda belirleyici önemli aktörler ve ortaklar olarak nitelendirilmeye başlanmıştır.

Bu tarihten sonra 1995 yılında Kahire’de BM tarafından “Nüfus ve Kalkınma Konferansı” düzenlenmiş, bu konferansla birlikte, nüfus ve sürdürülebilir kalkınma arasındaki ilişki yine uluslararası boyutta ele alınmıştır. 1996’da İstanbul’da gerçekleştirilen “BM İnsan Yerleşimleri Konferansı–Habitat II” de ise sürdürülebilirlik kavramı ve insan yerleşimleri arasındaki ilişkiye dikkat çekilmiştir.

Bu gelişmelerin kentsel planlama gündemindeki yansımaları ise ekolojik, sosyal ve ekonomik bileşenler eşliğinde yerel düzeyden başlayarak kentsel gelişmenin belirlenmesi gereğinin benimsenmesi şeklinde olmuştur.

İklim değişikliği

1980’lerden itibaren uluslararası gündeme girmeye başlayan iklim değişikliği konusunda somut ilk adım, Birleşmiş Milletler Çevre Örgütü ve Dünya Meteoroloji Örgütüncü 1988 yılında Hükümetler Arası İklim Deği-

“Günümüzde çevre denildiğinde akla ilk gelen kavram “sürdürülebilirlik” ve akla ilk gelen sorun da “iklim değişikliği” olmaktadır.”

şikliği Paneli'nin (Intergovernmental Panel on Climate Change (IPCC)) kurulması ile atılmıştır. IPCC'nin 1990'da yayımladığı ilk değerlendirme raporunda iklim değişikliğinin önemli bir çevre sorunu olduğu, bu konuda uluslararası düzlemde çözüm bulunması ve uluslararası bir anlaşma yapılması önerilmiştir. 1992 tarihli Rio Konferansı'nda merkezde sürdürülebilirlik kavramı olmakla birlikte Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi de imzalanmıştır. 1994 yılında yürürlüğe giren sözleşmede iklim değişikliğini ile ilgili uluslararası toplumun uyması için birtakım prensipler ortaya konulmuştur. 1997 yılında Kyoto Protokolü imzalanmakla birlikte yürürlüğe girmesi 2005 yılını bulmuştur. Bu sözleşme iklim değişikliği konusunda tarihsel sorumluluklarından dolayı gelişmiş ülkelere birtakım görevler yüklemiştir. 2012 yılında imzalanan Paris Antlaşması ile iklim değişikliğiyle mücadelede gelişmiş ve gelişmekte olan ayrımı yapmaksızın tüm ülkeler sera gazı emisyonunu azaltma yönünde taahhütlerde bulunmuştur. Anlaşma yüzyılın sonunda küresel ısınmayı ortalama 2°C altında (mümkünce 1,5°C) ile sınırlı tutmayı amaçlamış olmasına rağmen Dünya Meteoroloji Örgütü verileri³ 2028 yılına kadar 1,5°C sınırının aşılabacağına dair güçlü belirtiler olduğuna işaret etmektedir.

Çevre sorunları başlangıçta küresel bir sorun olarak algılanmış ve çözüm olarak merkezî yönetimlerce uygulanacak politikalar öncelikli olmuş, ancak zamanla sorunun temelinde kentlerin olduğu ve çözümün de büyük oranda yerel düzeyde alınacak tedbirler ile sağlanabileceği yargısı ağırlık kazanmıştır. Buna bağlı olarak 2005 yılında dünyadaki önemli kentlerin belediye başkanlarından oluşan C40 Kentleri İklim Liderliği Grubu kurulmuştur. Türkiye'den İstanbul da bu ağın üyelerindedir. Bu oluşum, iklim değişikliği ile mücadelede ve sera gazı emisyonlarının azaltımı konusunda kentlerin etkin rol oynaması gerektiği yönündeki politika genişlemesinin bir yansıması olarak görülebilir.

Bugün kentler, sera gazı salımını arttıran çeşitli işlevleri barındırmaları ve ormansızlaşma gibi arazi kullanım değişikliğine yol açmaları nedeniyle küresel ısınmanın ve iklim değişikliği ile ilgili tartışmaların merkezinde bulunmaktadır (Balaban, 2011). Dünya nüfusunun yarısından fazlası (%57) ile ekonomik kaynaklarının çok büyük bir bölümü kentlerde yer almakta, kentsel altyapı ve üstyapıyı tesis ederken kullanılan enerji, toplam atmosfere salınan CO₂ miktarının üçte birini oluştur-

3 <https://wmo.int/news/media-centre/global-temperature-likely-exceed-15degc-above-pre-industrial-level-temporarily-next-5-years>

maktadır. Dolayısıyla iklim değişikliği, ekonomik ve demografik olarak dünyayı en çok kentler üzerinden etkilemektedir.

Bugün kentlerde iklim değişikliği kaynaklı görülen başlıca sorunlar; deniz seviyesinin yükselmesi, aşırı hava olayları (aşırı sıcaklıklar, aşırı yağışlar), su baskınları, hava kirliliği, su kıtlığı ve su kirliliği şeklinde sıralanabilir (Balaban, 2012). Dünyanın her yerinde bu etkiler aynı derecede hissedilmemektedir. Mesela Türkiye'deki kentler, geçirimli yüzeyler açısından çok fakir olduğu için aşırı yağışlar sonucu seller ve su taşkınları ciddi afetlere yol açabilmektedir. Ya da kentlerdeki yapı yoğunluğunun çok fazla olmasından kaynaklı ısı adası etkisi belirli dönemlerde bazı risk grupları açısından hayati riskler taşıyabilmektedir. Kuraklık, su kıtlığı ve orman yangınları da ülkemiz açısından iklim değişikliği kaynaklı problemlerin başını çekmektedir.

Tüm bu sorunların çözümünde ise “iklim değişikliğini önleme” ve “iklim değişikliğine uyum” olmak üzere iki temel politika benimsenmiştir (Condon vd. 2009). İklim değişikliğini önlemeye dair enerji verimliliğini artırmak, yenilenebilir enerjileri devreye sokmak, atmosfere salınan sera gazı emisyonunu sıfırlamak uluslararası toplumun temel hedeflerini oluşturmaktadır. İklim değişikliğine uyum konusunda ise iklim değişikliğinin yarattığı etkiler karşısında en az zarar görecektir şekilde yaşayabilmeyi sağlayacak hedefler belirlenmektedir. Doğal alanları geliştirmek, yoksulluğu önlemek, toplumdaki kırılgan kesimleri korumak, ekonomik yapıları iyileştirmek, kentsel altyapı ve üstyapıyı iyileştirmek, ekosistemleri yenilemek bu yöndeki stratejilerin başında gelmektedir.

Tüm bu strateji ve hedefler karşımıza “dirençli kent” ve “sıfır karbon kent” kavramlarını çıkarmaktadır. Her iki kavramın ilkeleri temelde sürdürülebilirlik bağlamında ortaya çıkan ekolojik kent, yeşil kent, akıllı kent, yaşanabilir kent, eko-tek kent, sağlıklı kent, üretken kent, yürünebilir kent gibi çok sayıda kent modeli ile paralellik gösterir. Bu bağlamda sürdürülebilir ve iklim değişikliğine duyarlı bir kentin temel ilkeleri; genellikle kompakt yerleşim formu, karma arazi kullanımı, bütünleşik bir yeşil alan sistemi, korunmuş ekolojik koridorlar, atıkların geri dönüşümü ve sıfır atık, toplu ulaşım sistemlerinin yaygın kullanımı, bisiklet ve yaya öncelikli ulaşım, yüksek erişebilirlik, yenilenebilir enerji kullanımı, kaynakların verimli kullanımı, ekolojik taşıma kapasitesini aşmayan yoğunluk ve büyüme, iklimlendirmeyi esas alan konut ve yaşam alanları, kültürel mirasın korunması, kentsel tarım ve kentsel dönüşüm olarak sıralanabilir.

Çevre Duyarlı Kent Planlama ve Kentsel Tasarım İlkeleri

Günümüzdeki kent planlama ve kentsel tasarım çalışmalarının hemen hemen her kentte temel hedef olarak ortaya koyduğu yukarıda belirtilen ilkeler, çevre konusundaki hassasiyetlerin yapısal çevre üzerindeki yansımalarıdır.

Karma arazi kullanımı: Karma kullanım, yaşam standartlarını daha kolay ve daha sağlıklı yapabilmek adına kentsel alandaki tüm kullanımların birbirileriyle fiziksel ve işlevsel olarak entegre edilmesini amaçlayan bir kentsel gelişme süreci ve formudur (Cervero, 1996). Karma kullanımda, konut, sosyal donatılar, ticaret, diğer çalışma ve hizmet alanlarının birbiri ile güçlü mekânsal ilişkide bulunması gerekmektedir (Okumuş, 2016). Bu sayede tüm bu fonksiyonlar arasındaki ulaşım talebi en aza indirilecek ve enerjiden tasarruf edilecektir. Aynı zamanda karma arazi kullanımı ile daha çeşitli ve hareketli kentsel çevreler yaratarak daha güvenli bir kent ortaya çıkaracaktır.

Eski kent dokuları zaten karma kullanımı esas alacak bir düzende gelişmiştir. Ancak sanayileşmenin meydana getirdiği olumsuz sağlık şartları özellikle kamu sağlığını korumak, hava ve gürültü kirliliğini önlemek için Kuzey Amerika ve Avrupa kentlerinde yaşama ve çalışma alanlarının ayrılmasını esas alan bölgeleme politikalarının etkinleşmesine yol açmıştır. 1960'lerden itibaren bu düzenlemenin kentsel yayılmaya yol açtığı ve sokakların canlılığını azalttığı gerekçesiyle pek çok Avrupa kentinde terkedilmeye başlandığı görülür. Günümüzde özellikle akıllı şehir uygulamalarında, işlevini kaybetmiş sanayi ve liman alanlarının dönüşümünde karma kullanım yaygın bir stratejidir.

Kompakt yerleşim: Kompakt kent kavramı, 1990'larda Avrupa Komisyonunca yayınlanan Yeşil Mutabakat sonrası gündeme gelmiştir. (Kaido, 2005). Kompakt şehir, "daha yüksek yoğunluk, karma arazi kullanımı ve aynı zamanda yaya ve bisikletle erişim için fırsatlar da sağlayan verimli bir toplu taşıma sistemi ile karakterize edilen bir kentsel formu" ifade eder (Ewing vd., 2008; Kaido, 2005; Balaban, 2012). Bu kent formunun temelinde kentlerin olumsuz etkilerini sınırlı bir alan içinde tutmak, mevcut kaynakları en verimli şekilde kullanmak ve kentsel hareketliliğin de mümkün olduğunca azaltmak amaçlanır.

Bir kentin yayıldığı alan ne kadar büyürse, kentsel fonksiyonlar arasındaki ulaşım mesafeleri de o kadar artar. Dolayısıyla toplu ulaşımın fizibilitesi de düşer. Bu durumda bireysel çözümler yani özel araç sahipliği artar. Aynı şekilde bir kent ne kadar geniş alana yayılırsa ihtiyaç

duyulan altyapı da o kadar genişler. Tüm bunlar ulaşım ve altyapı için harcanan enerji ve atmosfere salınan CO₂ miktarlarının artması anlamına gelmektedir. Öte yandan kentin saçaklanarak büyümesi çoğu zaman çevresindeki doğal alanların da giderek yok olmasını beraberinde getirmektedir. Oysa bu alanlar sera gazları açısından doğal yutak alanları durumundadırlar (Suzuki, et al, 2010). Bu nedenle daha az yoğun ve çevresine yayılmış bir kent formu yerine; iyi düzenlenmiş bir arazi kullanımını yansıtan, iyi tasarlanmış kent parçalarının birbiri ile entegre edildiği kompakt bir form sürdürülebilirlik açısından desteklenmektedir.

Toplu ulaşım sistemi, bisiklet ve yaya yolları: Kentler 20. yüzyılın başında tanıdığı otomobil ve lastik tekerlekli diğer araçların baskısı altında uzun yıllardır doğal çevrelerini ve karakterlerini yitirmektedirler. Otomobil hem çok tercih edilen hem de insanları kent çeperlerindeki evlerine götürebilen, hareket özgürlüğü sağlayan bir araçtır. Ancak kentlerde trafik sıkışıklığına, dolayısıyla hareket kısıtlılığına ve kullandığı fosil yakıtlar nedeniyle de karbon emisyonuna yol açmaktadırlar. Küresel CO₂ emisyonunun beşte biri ulaşım kaynaklıdır.⁴ Bu nedenle sürdürülebilir ve iklim değişikliğine dirençli kentlerin oluşturulmasında ulaşım ile ilgili çözümler çok belirleyici ve kritiktir. Bu konudaki çalışmalar arazi kullanım planlaması ve teknoloji odaklı olarak ele alınabilir. Mekânsal olarak kompakt form ve iyi kurgulanmış bir toplu ulaşım sistemi ve aynı zamanda motorize olmayan ulaşım sistemlerini etkin kılmak gerekir. Burada özel araç talebini azaltacak, yaya ve bisiklet kullanımını teşvik edecek düzenlemeler başlıca stratejilerdir. Teknoloji odaklı çözümler ise fosil yakıtlar yerine yenilenebilir enerji kaynaklarını kullanılan araçların üretimi konusunda odaklanmaktadır.

Yere özgü bina tasarımı ve iklimlendirme: Kentler dünya yüzeyinin %2'sini kapsamasına rağmen dünyadaki toplam CO₂ miktarının %70-80'ini açığa çıkarmaktadır. Açığa çıkan bu CO₂ miktarının %39'u binalardan salınmaktadır.⁵ Bu CO₂ miktarı binalarda kullanılan enerjiden kaynaklanmaktadır. Günümüzde nüfus artışına bağlı olarak bina sayısı artmakta, ancak bundan da öte inşa edilen binalarda yöresel ve iklimsel özelliklerin dikkate alınmaması yüksek oranlarda enerji tüketimine yol açmaktadır. Enerji verimliliği açısından yapılarda

4 <https://ourworldindata.org/co2-emissions-from-transport>

5 Global Status Report, 2017, https://worldgbc.org/wp-content/uploads/2022/03/UNEP-188_GABC_en-web.pdf

“İnsanoğlunun yaşamı gıda, ham madde, temiz su, temiz hava, iklim düzenlemesi, taşkın önleme, tozlaşma ve rekreasyon gibi tabiatın sunduğu faydalara bağlıdır.”

kullanılan malzeme, yapıların cephe açıklıkları, doluluk boşluk oranları ve yönlenmeleri mimari ölçekte olduğu kadar kentsel tasarım ve planlama ölçeğinde de göz önünde bulundurulması gereken unsurlardır. Binaların buldukları iklim özellikleri ve zemin yapısı dikkate alınmadan inşa edilmesi de iklim değişikliği konusunda risk unsuru oluşturmaktadır. Soğuk iklim kuşağında yer alan binaların dış cephelerinde mümkün olduğunca pencerelerin küçük olması ve güneş enerjisinden en üst derecede yararlanmak için güneye konumlanması önemli olurken, nemli iklimlerde rüzgârın serinletici etkisinden faydalanmak adına daha geniş pencereler yapılması ve yerleşim dokusunun rüzgâr koridorları oluşturacak şekilde tasarlanması uygundur. Ayrıca iklim bölgelerinin özelliklerine göre binalarda malzeme kullanımı da enerji tasarrufu açısından önemlidir (Zeren, 1959; Berköz, 1973). Öte yandan, rüzgârın hızını kesen bir tasarım aşırı sıcaklıkların yaşandığı günlerde, hava sirkülasyonunu da azaltacağından hava kalitesini düşürecektir. Artan hava kirliliği ve azalan hava kalitesinin astım gibi solunum sistemi ile ilgili hastalıklarda artışa neden olduğu bilinmektedir. Tüm bunlar bugün sağlık politikalarımız içinde çok da fark edilmeyen ancak, kamu sağlığı ve bireysel sağlık açısından oldukça önemli etkileri olan kentleşme ve çevre unsurlarıdır. Dolayısıyla çevreyi esas alan bir planlama ve tasarım bu yönüyle de hayati bir önem taşımaktadır.

Yeşil altyapı ve Yeşil/ekolojik koridorlar: İnsanoğlunun yaşamı gıda, ham madde, temiz su, temiz hava, iklim düzenlemesi, taşkın önleme, tozlaşma ve rekreasyon gibi tabiatın sunduğu faydalara bağlıdır. Bununla birlikte, ekosistem hizmetleri olarak adlandırılan bu faydaların çoğu, yüzyıllar boyunca sanki arzları neredeyse sınırsızmış gibi kullanılmış ve gerçek değerleri ancak iklim değişikliğinin olumsuz etkileriyle karşı karşıya kalındığında fark edilmiştir (AÇA, 2021). Bu farkındalık kent ve bölge ölçeğinde yeşil alanların bir sistem içinde ele alınarak korunmasını ve geliştirilmesini içeren yeşil altyapı kavramını ortaya çıkarmıştır.

Yeşil altyapı; doğal (ör. sulak alanlar, ormanlar, yaban yaşamı habitatları ve suyolları), yarı-doğal (ör. yeşil koridorlar ve parklar), kamu ve özel mülkiyete ait (ör. çiftlikler, tarım alanları ve işletme ormanları) ve dış mekân rekreasyon alanlarının oluşturduğu tüm alanları ifade eder (Benedicts ve McMahon, 2002). O nedenle de yeşil altyapı sistemi mevcut alan kullanımlarından (ör. yerleşimler ve tarım alanları) ayrı olarak değil, bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir (Çetinkaya, 2014). İklim değişikliğine uyum sağlamak ve iklim değişikliğini azaltmak için yeşil altyapı, yağmur suyu akışını kontrol etmek, suyu tutmak, selleri ve fırtına dalgalanmalarını önlemek, deniz seviyesinin yükselmesine karşı savunmak, doğal afetleri karşılamak, ortam sıcaklıklarını düşürmek ve kentsel ısı adalarının etkilerini azaltmak gibi çeşitli görevleri yerine getirir. Bugün kentlerde sıklıkla karşılaştığımız su baskınlarının en önemli nedeni, doğal yeşil koridorların dikkate alınmadan, taşkın alanları üzerine yapılaşmalara izin verilmesi ve aynı zamanda yeşil alan miktarının da giderek azalmasıdır.

Kentsel tarım: Kentsel tarım, günümüzde, sürdürülebilir kentsel gelişme politikaları içinde üretken kentsel alanların oluşturulmasına ve kendini besleyen kentlerin yaratılmasına yönelik önemli stratejilerden biri hâlini almıştır (Kaldjian, 2005). Modernist plancılar 20. yüzyıl başlarında kent içindeki tarım faaliyetlerinin oluşturduğu kirliliği bertaraf etmek için tarım faaliyetlerini kentten uzaklaştırmışlardır. Bu durum tarımın kırsal bir faaliyet niteliği kazanmasına yol açmıştır.

Sanayileşme sonucu kentli insanın topraktan uzaklaşması ve besin ihtiyacını büyük oranda kırsal alanlardan taşınan tarım ürünleri ile karşılar hâle gelmesi kentlerin bağımlılığını artırmış; savaş, kıtlık, pandemi gibi olumsuzluklar karşısında direncini zayıflatmıştır. Öte yandan, hızlı ve plansız kentleşme sonucu kent merkezleri ve çeperlerinde ekonomik, ekolojik ve sosyal sorunlar giderek artmıştır. Kentsel tarım, kentli insanı yeniden toprak ile buluşturup tarımsal üretime katmak ve bu sayede ekonomik olarak zayıf kesimlerin sağlıklı gıdaya erişimini desteklemek, sosyal olarak kırılğan olan kesimlerin iş gücüne dâhil olmasını sağlamak, kentlerin içinde aktif yeşil alanların miktarını artırarak ekolojik tahribatı azaltmak ve iklime duyarlı dirençli kentler oluşturmak için önemli bir araç (Nordahl, 2009; Hodgson vd., 2011; Orsini vd., 2013) hâlini almıştır.

Tarihsel süreçte kentsel tarım, ancak dünya savaşları sırasında “zafer bahçeleri” şeklinde veya çevre hareketlerinin bir yansıması olarak (Mok vd., 2014) ve son zamanlarda Kovid-19 salgınında olduğu gibi kriz dö-

namlerinde daha çok şehirlerin gündemine gelmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, Almanya'da şehir sakinlerinin aç kalma ya da kendi yiyeceklerinin bir kısmını yetiştirme seçeneğine sahip olduğu tahsisli bahçelerin (Schrebergaerten) kent içindeki yutak alanları artırdığı, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiltere'de "zafer için kazma" (Dig for Victory) hareketinin birçok kentsel alanın tarım arazisine dönüştürülmesine yardımcı olduğu bilinmektedir (Deelstra ve Girardet, 2000). Yakın geçmişte yaşadığımız Covid-19 salgını son derece çarpıcı bir şekilde şehirlerin kırılabilirliğini ortaya çıkarmış ve böylesi krizlerin gelecekte ve sıklıkla karşılaşılabileceği yönündeki uyarılar acilen kentlerin dayanıklılığını artıracak planlama ve tasarım ilkelerinin hayata geçirilmesi yönünde yerel yönetimleri harekete geçirmiştir. Öte yandan dünyanın bazı noktalarındaki sürekli yüksek seyreden işsizlik oranları, pek çok insanın zamanlarının bir bölümünü gıda üretimine ayırmak gibi yeni hayatta kalma tekniklerine uyum sağlamasını ya da bunları benimsemesini gerektirmeye başlamıştır. Dolayısıyla kentsel tarım, kentlerin sürdürülebilirliğine sosyal, ekonomik ve çevresel olmak üzere çeşitli şekillerde katkıda bulunması yönüyle kentsel alanların planlanmasında önemli bir bileşen olarak görülmektedir.

Yenilenebilir enerji kullanımı: Enerji, günümüzde uluslararası politika açısından son derece kritik bir konudur. Sürdürülebilirlikle bağlantılı olarak enerji konusunda ilk akla gelen üretilen ve kullanılan enerjinin, yenilenebilir enerji kaynakları olmasıdır. Bu sayede hava kirliliği ve küresel ısınmanın nedeni olan karbon emisyonunun azaltılması ve hatta ortadan kaldırılması beklenmektedir.

Yenilenebilir enerji kaynakları denilince akla ilk önce güneş enerjisi, jeotermal enerji, rüzgâr enerjisi ve hidrolojik enerji türleri gelmektedir. Bireysel olarak kentsel alanlar içinde ya da daha büyük miktarlarda üretim için kentsel alanlardan uzak mesafelerde kurulan santraller ile enerji üretimi sağlamak mümkün olmaktadır. Bu kaynaklardan hangisinin kullanılacağı ya da yoğunluğu kentin bulunduğu coğrafi bölgenin özelliklerine göre farklılık gösterir. Örneğin ülkemizde, Orta Anadolu ve güney bölgelerde güneş enerjisi, Batı Marmara ve Ege Bölgelerinde rüzgâr enerjisi daha ön plana çıkmaktadır.

Ulaşım sistemlerinde de enerji kaynağı olarak yenilenebilir kaynaklar kullanılmaktadır. Toplu taşıma araçları elektrik ve biyogaz gibi kaynaklar ile çalışmaktadır. Bunların yanı sıra mimari ölçekte, sıfır enerji yapı veya enerji verimli yapı uygulamaları yaygınlaşmaktadır.

Atık yönetimi ve geri dönüşüm: Sera gazı etkisi yaratan önemli bir gaz da metandır ve metanın en önemli kaynağı atıklardır. Atık miktarının azaltılması, yeniden kullanımı ve geri dönüştürülmesi kıt kaynakların tasarruflu kullanılması ve enerji elde edilmesi boyutlarıyla önemli bir sürdürülebilirlik kriteridir. Atık sahaların düzenlenmesi, metan gazının buralarda tutularak enerjiye dönüştürülmesi iklim değişikliği ile mücadelede etkin sonuçlar vermektedir. Pek çok alanda geri dönüşüm ve atık yönetimi üzerine çalışmalar yapılmakta ve ekonomik kalkınma açısından da döngüsel bir ekonomik kalkınma önerilmektedir.

Yapılaşmış çevre açısından binaların inşası, kullanımı ve yıkımı gibi fiziksel ömrü boyunca ortaya çıkan atıkların azaltılması günümüzde gelişmiş ülkelerin özellikle üzerinde durduğu konulardandır. Bu bağlamda binalarda ahşap, cam, çelik gibi dönüştürülebilen ve yeniden kullanımı mümkün olan malzemelerin tercih edildiği, daha az enerji harcayan tasarımlar üzerinde çalışmalar yapılmaktadır.

Su kullanımında tasarruf ve verimlilik: Kentler artık çok daha fazla su ile ilgili problemlerle karşı karşıya kalmaktadır. Özellikle de ortalama gelir düzeyi düşük, kentleşmenin hızlı olduğu Asya ve Afrika ülkeleri açısından bu sorun hayati bir önem taşımaktadır (Cobbinah ve Erdiaw-Kwasie, 2015). Su sadece temel bir kamu hizmeti değil, aynı zamanda kentsel çevrenin iyileştirilmesi için de bir araç olarak görülmektedir. Örneğin yağmur suyunu denetlemek için doğal yöntemlerin kullanılması; altyapı üzerindeki yükü azaltmakta, doğal alanları iyileştirmekte ısı adalarının etkilerini azaltmakta ve yaşanabilir bir kentsel çevre oluşturulmasına katkıda bulunmaktadır.

Suyun tasarrufu ve yeniden kullanılması için çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Yağmur suyu hasadı, arıtma ve su kullanımını azaltan yöntemler ve teknolojiler sürdürülebilir kentlerin temel bileşenlerindedir. Günümüzde sert zemini, yani geçirimsiz alanları fazla olan kentsel alanlarda yağmur suyu, toprağa süzülmeden ve

“Kentsel altyapının su tüketimini ve yeniden kullanımını destekleyecek bir biçimde geliştirilmesi yönündeki çalışmalar bugün, uzak mesafelerdeki kaynaklardan su temin etmek yerine yağmur suyu ve geri dönüştürülmüş yerel kaynakların, bağımsız ve tek amaçlı sistemler yerine entegre ve çok amaçlı sistemlerin kullanımına doğru bir yöneliş mevcuttur.”

yeraltı sularını besleyemeden yitirilen bir doğal kaynaktır. Bu önemli kaynağın hem yeraltı sularını beslemesi hem de tarımsal ve rekreatif alanları sulamada ve diğer su kullanımını gerektiren alanlarda kullanımını sağlanmalıdır (Okumuş, 2016).

Öte yandan, atık suyun enerji üretiminde kullanımını ve su tasarrufunu sağlayacak akıllı sistemlerin devreye sokulması gerekmektedir. Kentsel altyapının su tüketimini ve yeniden kullanımını destekleyecek bir biçimde geliştirilmesi yönündeki çalışmalar bugün, uzak mesafelerdeki kaynaklardan su temin etmek yerine yağmur suyu ve geri dönüştürülmüş yerel kaynakların, bağımsız ve tek amaçlı sistemler yerine entegre ve çok amaçlı sistemlerin kullanımına doğru bir yöneliş mevcuttur. Bu değişiklikler ise kent planlamayı ve su yönetimindeki kurumsal yapıları da önemli ölçüde etkilemektedir.

Kültürel mirasın korunması: Sürdürülebilirliğin ekonomik kalkınma, sosyal eşitlik ve çevre koruma olmak üzere üç sacayağı olmakla birlikte zamanla, kültürel değerlerin korunması dördüncü unsur olarak benimsenmiştir. TDK sözlüğünde kültür, “*tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü*”⁶ olarak tanımlanmaktadır. Kültürel değerlerin korunması zamanla “kültürel miras” kavramını ortaya çıkarmıştır. Kültürel miras, bir grubun veya toplumun geçmiş nesillerden devraldığı somut ve somut olmayan varlıkların mirası olarak tanımlanmaktadır. Geçmiş nesillerden kalan tüm unsurlar “miras” değildir; miras daha ziyade toplum tarafından yapılan seçimin bir ürünü (Williams, 2007) olarak kabul edilmektedir. Bu tanımlardan hareketle kültürel miras; somut (yapılar, anıtlar, manzaralar, sanat eserleri ve eserler gibi), somut olmayan (folklor, gelenekler, dil ve bilgi gibi) ve doğal (biyolojik çeşitlilik ve kültürel açıdan önemli manzaralar gibi) olmak üzere üçe ayrılmaktadır. (Sullivan, 2016).

Kültür ve kültürel mirasla ilgili bu tanımlar ve sınıflandırmalar her iki kavramın da çok kapsamlı olduğunu ve doğal, toplumsal ve yapılaşmış çevrenin bir bütün olarak değerlendirilmesi gereğini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sürdürülebilirlik stratejilerinin kültürel mirasın korunmasından bağımsız düşünülemezliği de açıktır. Burada kritik olan tüm bu değerlerin günümüz hayat şartları ile bağdaştırılarak yaşatılmasıdır. İklim değişikliği ile mücadelede binaların enerji verim-

6 <https://sozluk.gov.tr/>

liliklerini artırmak önemli bir etkidir. Öte yandan, mevcut yapı stoklarının etkin bir şekilde kullanılması ve böylece kentin saçaklanmasının önlenmesi de sürdürülebilir gelişme stratejilerinin başında gelmektedir. Bu bağlamda kültürel miras niteliğindeki yapıların yenilenerek kullanılması CO₂ emisyonunu ve altyapı maliyetlerini azaltıp enerji tasarrufu sağlamış olacaktır.

Kentsel dönüşüm: Kentsel dönüşüm sadece depreme dayanıklı binalar oluşturmak için değil iklim siyaseti açısından da günümüzün önemli araçlarından biridir. Kentin ortasında kalmış eski yapı stokunun makul yoğunluklarla yenilenmesi, kentlerin çevrelerine doğru yayılmasının önlenmesi, buralardaki yapıların enerji verimli bir şekilde inşa edilmesi ve toplu ulaşım ile entegre edilmesi, sürdürülebilir kentler oluşturmada etkin bir stratejidir. Sadece konut alanlarının değil, artık işlevini kaybetmiş, teknolojik gelişmeler ve yer seçimi kararlarındaki değişimlere bağlı olarak kent merkezlerini terk etmiş alanların (sanayi, liman gibi) dönüşümü de karma ve kompakt arazi formlarını oluşturmak için ya da kent içinde yetersiz olan sosyal ve rekreatif kullanımları genişletmek için bir fırsat sağlamaktadır. O nedenle kentsel dönüşüm, yıkıp yerine daha sağlam binalar yapmak şeklindeki uygulamalardan sürdürülebilir, iklim değişikliğini önlemeye, kimlik ve kültürel değerleri yaşatmaya yönelik kapsamlı bir politikalar çerçevesinde ele alınmalıdır.

Sonuç Yerine

Çevre problemleri günümüzün en önemli meselelerinden biri hâlini almıştır. Kentlerin kapasitelerini aşan hızlı nüfus artışı ve kentleşme, özellikle iklim değişikliğine bağlı pek çok afetle karşı karşıya kalmamıza yol açmakta ve bu afetlerde tüm dünyada ve ülkemizde her yıl binlerce can kaybı ve milyonlarca lira maddi hasar meydana gelmektedir.

Sanayileşme sonrası kentlere olan yoğun göçler ve sonrasında kentlerdeki yapısal değişiklikler, 20. yüzyılın başından itibaren kent planlamanın temel konusunu oluşturmuştur. Yarım asrı aşkın süredir ise bu durumun yarattığı çevre tahribatının, insanoğlunun varlığını tehdit edecek boyutlara vardığı ve hükümetlerin ivedilikle tedbir alması gerektiği hem bilimsel yayınlarda hem de milletlerarası platformlarda yüksek sesle dile getirilmektedir. Hiç de azımsanmayacak bu süreçte bunca uyarılara, imzalanan sözleşmelere, anlaşmalara karşın kritik eşikler hızla aşılmakta ve insanoğlu freni patlamış bir otomobilde hareket ediyormuşçasına yerkürenin adeta ölümünü seyretmektedir. Bu

süreçte tarihsel olarak çevrenin tahribinden sorumlu gelişmiş ülkeler hâlâ gerekli adımları atmakta çekimser kalmakta ve ne yazık ki çevre sorunlarının yarattığı sonuçlardan en çok az gelişmiş ülkeler ve kentleri etkilenmektedir.

Uluslararası düzlemde çevre sorunları ve özellikle de iklim değişikliği ile mücadele için bulunan sihirli kelime “sürdürülebilirlik” olmuştur. Ekolojik, ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutları olan kavramın temelinde “kuşaklararası adalet” yatmakta ve özellikle enerjinin nasıl kullanıldığı ve geri dönüşüm konuları anahtar rol oynamaktadır. Enerjinin en yoğun kullanıldığı yerler ise kentlerdir. Hızla artan nüfusa gerekli olan altyapı ve üstyapılar için kullanılan enerji, iklim değişikliğine sebep olan sera gazı etkisini en çok artıran unsurdur.

Kentlerin yerleşmesindeki ekonomik, sosyal ve ekolojik sorunlar karşısında bulunan çözümler son yirmi yılda kentleri önemli bir aktör hâline getirmiştir. Aslında sorunu yaratan ve sorundan en fazla etkilenen yerler kentlerdir. Bu çerçevede gerek bölge, kent ve kentsel tasarım ölçeklerinde birtakım ilkeler benimsenmiştir. Yenilenebilir enerjilerin kullanımı, çevresine fazla yayılmayan daha kompakt bir kent formu, kente dair işlevlerin bir arada yer aldığı karma arazi kullanımı, iklimi ve yerleşimin coğrafi özelliklerini dikkate alan yapı ve yerleşim tasarımları, toplu ulaşım sistemleri yanı sıra yaya ve bisiklet kullanımını teşvik edecek düzenlemeler, kent ve bölge içindeki ekolojik koridorların korunması, sürekliliği olan yeşil akslar oluşturulması, kentsel tarımın yaygınlaştırılması gibi tedbirler, akla ilk gelenlerdir.

Ülkemiz açısından ise durum çok daha kritiktir. Bulduğumuz coğrafi konum pek çok avantajlar sunmakla birlikte ülkemizin, Akdeniz Havzası'nın iklim değişikliğinden en fazla etkilenecek sıcak noktalardan biri olması, ivedilikle tedbir alınmasını zorunlu kılmaktadır. Yeşil dönüşüm adı altında ulusal düzeyde başlatılan çalışmaların daha etkin uygulanmasının yanı sıra yerel yönetimler nezdinde ve özellikle kentleşme politikalarını kapsayacak şekilde de ele alınması faydalı olacaktır. Bugün yerel yönetimlerce hazırlanan iklim eylem planlarının sadece atıkların geri dönüşümünü sağlamaya yönelik uygulamalardan⁷ öte,

⁷ Bu konuda yerel yönetimlerin çabalarının hâlâ çok yetersiz ve etkin olmadığı söylenebilir. Zira 2020 verilerine göre geri dönüşüm konusunda Türkiye'deki atıkların sadece %31'i dönüştürülebilmektedir. Bu oran İtalya'da %83, Belçika'da %74 seviyelerindedir. <https://tr.euronews.com/2023/08/01/geri-donusum-orani-atik-aritmada-turkiyede-ve-avrupada-durum-ne>

mekânsal planlarla da ilişkisi kurularak yeni yapılaşmalarda bu ilkelere göre planlama, tasarım ve uygulama yapılmasını sağlayacak yaptırım gücü olmalıdır. Tabii tüm bunların gerçekleştirilmesi aynı zamanda siyasi bir kararlılığı ve samimiyeti de gerekli kılmaktadır. Sürekli kentleri büyütme yönelim anlayışın artık nüfusun dengeli dağılımını, kentlerin çevresindeki tarım topraklarının ve ekolojik olarak hassas alanların korunmasını ve yaşam kalitesinin yükselmesini önceleyen bir yapıya evrilmesinin; insanlığın, ülkenin ve milletin geleceği için hayati olduğu bilincine varılması şarttır.

Kaynakça

AÇA (Avrupa Çevre Ajansı) (2021). <https://www.eea.europa.eu/tr/articles/yesil-altyapi-dogaya-dayali-cozumlerle>

BALABAN, O. (2012). Climate Change and Cities: A Review on the Impacts and Policy Responses. *METUJFA*, (29:1), pp. 21-44.

BENEDICTS, M.A ve McMahan, E.T. (2002). Green infrastructure: Smart conservation for the 21st century. *Renewable Resources Journal*, 20 (3), pp. 12-17.

BERKÖZ, E. (1973). Binaların Yönlendiriliş Durumlarının Belirlenmesi. *Doçentlik Tezi*, İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi.

CARADDONA, J. (2014). From Concept to Movement. Sustainability. *A History*, Oxford: University Press.

CARSON, R. (2004). *Sessiz Bahar* (Çev. Prof. Dr. Çağatay Güler). Palme Yayıncılık.

CERVERO, R. (1996). Mixed Land-uses and Commuting: Evidence from the American Housing Survey. Elsevier Science, (October) Vol. 30, No. 1 pp. 361-377.

ÇETİNKAYA, G. (2014). Kentsel Peyzaj Ekolojisinin Sürdürülebilirliği İçin Yenilikçi Bir Yaklaşım: Yeşil Altyapı ve Planlama Politikası. *İdealkent*, 12, s. 218-245.

COBBINAH, P.B., Erdiaw-Kwasie, M.O., (2015). Rethinking sustainable development within the framework of poverty and urbanisation in developing countries. *Environmental Development*. 13, pp. 18-32.

DEELSTRA, T., Girardet H. (2000). Urban agriculture and sustainable cities (Ed. N. Bakker, M. Dubelling, S. Gundel, V. Sabel-Koschella, and A. Zeeuw). *Growing Cities, Growing Food: Urban Agriculture on the*

Policy Agenda., Feldafing, Germany: Food and Agriculture Development Centre (ZEL).

DOWIE, M. (1995). *Losing Ground: American Environmentalism at the Close of the Twentieth Century*, MIT Press.

EHRlich, P., Ehrlich A.H. (1968). *The Population Bomb*. Sirerra Club/Ballantine Books.

EWING, R., Keith, B., Steve, W., Jerry, W., Don, C. (2008). *Growing Cooler: The Evidence on Urban Development and Climate Change*. Washington, DC: Urban Land Institute, Smart Growth America, Center for Clean Air Policy, and National Center for Smart Growth Education and Research.

HODGSON, K, Campbell, M.C. and Bailkey, M. (2011). Urban Agriculture: Growing Healthy, Sustainable Places. *American Planning Association, Planning, Advisory Service Report*. 563. Chicago. IL.

KAIDO, K. (2005). Urban Densities, Quality of Life and Local Facility Accessibility in Principal Japanese Cities (içinde (Ed.) Jenks, M. and Dempsey, N.). *Future Forms and Design for Sustainable Cities*, Great Britain: Elsevier; pp. 311-37.

KALDJIAN, P., (1997). Istanbul: Opportunities in urban agriculture. *Arid Lands Newsletter*, Vol.42, Arizona University, USA.

MOIR, E., Moonen, T., Clark, G. (2014). *What are future cities? Origins, meanings and Uses*. https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/337549/14-820-what-are-future-cities.pdf

MOK, H.-E., V.G. Williamson, J.R. Grove, K. Burry, S.F. Barker, and A.J. Hamilton (2014). Strawberry fields forever? Urban agriculture in developed countries: A review. *Agronomy for Sustainable Development*, 34(1) pp. 21–43.

NORDAHL, D. (2009). *Public Produce: The New Urban Agriculture*. Washington, DC: Island Press.

ORSINI, F, Kahane R, Nono-Womdim R & Gianquinto G. (2013). Urban agriculture in the developing world: a review. *Agron Sustain Dev*, 33, pp. 695–720.

OKUMUŞ, G. (2016). Yeşil Kentler. <https://www.skb.gov.tr/ye-sil-kentler/>

SULLIVAN, Anna M. (2016). *Cultural Heritage & New Media: A Future for the Past*, 15 J. Marshall Rev. Intell. Prop. L. 604.

SUZUKI, H., Dastur, A., Moffatt, S., Yabuki, N., Maruyama, H. (2010). *Eco2 Cities: Ecological Cities as Economic Cities. The World Bank: Washington DC.*

United Nations Department of Economic and Social Affairs. Population Division. (2010). *World Urbanization Prospects: The 2009 Revision, UN.*

WCED (World Commission on Environment and Development) (1987). *Report of the World commission on environment and development: our common future.* Oxford University Press, Oxford.

WILLIAM, L. S. (2007). *Closing Pandora's Box: Human Rights Conundrums in Cultural Heritage* (Ed.: In Silverman, Helaine; Ruggles, D. Fairchild). *Cultural heritage and human rights.* New York, NY: Springer.

ZEREN, L. (1959). *Mimaride Güneş Kontrolü.* İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Yayını.

yeşil ekonomi ve sürdürülebilir kalkınmaya dair giriş mahiyetinde değerlendirmeler

halil ibrahim kaya*

Giriş

İnsanın ekonomik faaliyetleriyle çevre arasında önemli bir ilişki olduğu artık hemen herkesin kabul ettiği bir gerçeklik olarak görülmektedir. Buna karşın henüz ekonomi ve çevreyi bir arada analiz edebilecek bir senteze ulaşamadığı da bir başka gerçekliktir. Nitekim ekonomik faaliyetlerimiz ve doğal çevre arasındaki ilişkileri analiz etmek üzere kurulan kurumsal çerçeveler eksik ve kusurlu sonuçlar vermektedir. İktisadi büyüme, iktisatçıların üzerinde en fazla durduğu ve en çok araştırma yapılan konuların başında gelmektedir. Ancak büyüme sürdürülebilir olmadıktan, sonlu bir gezegende sonsuz bir büyüme mümkün olmadıktan ve yapılan çalışmalar yaşadığımız dünyanın korunmasını ve fütursuz tüketimi engellemedikten sonra kararlı bir denge ekonomisinin ortaya çıkmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle tüketim, büyümeye; büyüme ise sonlu kaynaklarımızın daha erken bitmesine neden olmaktadır.

İktisat bilimi sistemik hale gelmeye başladığı yıllarda dünya üzerinde 800 milyon insan yaşamaktaydı ve kaynakların kullanımını bugünkü gibi değildi. Günümüzde ise dünya nüfusu 8 milyara ulaşmış ve üretim ve tüketim süreçleri eski iktisadi paradigmalara anlaşılamayacak ve/veya

* Doç. Dr., Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, İktisat Bölümü, halilkaya@cumhuriyet.edu.tr

sorunları çözülemeyecek bir hâl almış durumdadır. Buna karşın ekonomi ve doğal çevre arasındaki ilişkilerin ihmal edildiği ve yeni gelişmeleri kapsayacak yeni paradigmalardan oluşturulamadığı görülmektedir. Ancak günümüzde doğal çevre, aşırı baskı altındadır ve biyosfer atıkları görece zararsız bir biçimde özümseme hizmetinin sınırlarına dayanmıştır. Bu nedenle ekonomi politikaları, hedefleri ve stratejilerinin bu gerçeklikler altında hazırlanması ve ihmal edilmemesi gerekmektedir. Bu nedenle çalışmada yeşil ekonominin tanımı, kavramsal gelişimi ve sürdürülebilir kalkınmanın gerekliliklerine dair görüşler sunulmaktadır.

Yeşil Ekonomi

Ekonomik aktivitelerin insanların ihtiyaçlarını karşılarken gezegenimizin geleceğini tehlikeye atan bir süreci içermemesi gerekliliği bulunmaktadır. Nasıl ki bir kesim insanların ihtiyaçlarının karşılanmasında başka insanların sömürülmesi kabul edilemez ise benzer şekilde gezegenimizin kaynaklarının fütursuzca sömürülmesi de üzerinde yaşayan insanların sömürülmesi kadar kabul edilemez. Son 200 yıldır gerçekleştirilen iktisadi aktiviteler; gezegene saygı gösterilmemesi, iklim değişikliği ve çölleşme başta olmak üzere pek çok sorunu beraberinde getirmiştir. Bu sorunların üstesinden gelebilmek adına yeşil ekonomistler, ihtiyaçlarımızı karşılama konusunda ekolojiye saygı duymayı ve gezegenle dengede yaşamayı içeren tamamen farklı bir yaklaşıma ihtiyacımız olduğunu öne sürmektedir. Yeşil ekonomi, teoriler veya gerçekliğin matematiksel yapılarından ziyade insanlarla ve onların kaygılarıyla başlamaktadır. Dolayısıyla yeşil ekonomi insanlara, onların ilişkilerine, davranışlarına ve nasıl motive olduklarına dair daha zengin ve daha derin bir anlayış gerektirmektedir. İhtiyaçların sadece fiziksel olmadığı, psikolojik ve manevi ihtiyaçların da bulunduğu bütüncül bir yaklaşım geliştirmektedir ve ekonomik kararlar alınırken büyük resmin görülmesi gerektiğinin üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan yeşil ekonomi, ilgisini yalnızca insan üzerinde yoğunlaştırmaz. Bunun yanı sıra tüm karmaşık ekolojisi ve çeşitli türleri ile gezegenin tüm sisteminin dikkate alınması gerektiğini iddia eder (Cato, 2009: 2-4). Karmaşık ekosistemlerin ve biyolojik sistemlerin çözümüne dair yapılan yeni araştırmalar ve elde edilen yeni bilgiler gezegene yönelik insan kaynaklı müdahalelerin etkisinin çok geniş kapsamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Artık günümüzde ekosistemdeki herhangi bir türü bertaraf etmenin, çok uzaktaymiş gibi görünen pek çok türe etki edebileceği gerçeğinin farkındayız. Ayrıca ekosistemlerin bir devrilme noktaları olduğu ve ekonomik

aktiviteler sonucunda oluşan baskı ve tahribatların büyük bir değişimi başlatabileceği de bilinmektedir. Dolayısıyla ekosistemlerin karmaşıklığı aslında *tabiat ana ile oyun oynarken* daha ihtiyatlı olmamızı gerektirmektedir. Bu nedenle ekologlar *iklim değişikliğiyle, okyanusların asitleşmesiyle, ozon tabakasının delinmesiyle, azot ve fosforun biyo-jeokimyasal akışının sınırlarıyla, küresel tatlısu kullanımıyla, biyoçeşitlilik kaybıyla ve toksik kimyasal kirlenmeyle* alakalı eşit değerlerin aşılması hususunda insanlığı ciddiyle uyarılmaktadır. Aksi halde ekosistemlerin baskı altına alınması ve tahrip edilmesi ile son 12 bin yıldır süre gelen iyi huylu iklimsel ve çevresel koşulların muhafazasının oldukça güç olacağı iddia edilmektedir (Hannel, 2014: 28-29).

Ekosistemlerin tahribatı ve bozulması, insanlığın büyük bir iklim değişikliğine maruz kalma olasılığını artırırken, ekolojik krizlere karşı dayanıklılığımızı azaltmakta ve azalan doğal kaynaklarla ilgili çatışmaları ise körüklemektedir. Bu bağlamda yeşil ekonomi kavramı, bugün karşı karşıya kaldığımız, gelişen ekolojik, sosyal ve ekonomik krizlere bir yanıt olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda yeşil ekonomi, daha çevre dostu üretim süreçleri yoluyla ekonomik toparlanmayı teşvik etmeyi, böylece ekonomik büyümeyi sağlamayı, olumlu sonuçları teşvik etmeyi ve aynı anda çevresel etkileri azaltmayı vadetmektedir (Healy, 2019: 1). Yeşil ekonomi kavramı ilk olarak Pearce vd. (1989) tarafından mevcut fiyat sistemindeki çevresel ve sosyal maliyetlerin eksik değerlendirilmesine bir yanıt olarak ifade edilmiştir. Diğer taraftan Merino-Saum vd. (2020) genellikle alanda kavramsal bir dönüm noktası olarak nitelendirilen bu çalışmanın başlığı dışında yeşil ekonomi terimine bir atıfta bulunmadığını iddia ederek kavramın ilk olarak Jacobs (1991) tarafından *The Green Economy* (Yeşil Ekonomi) isimli kitapta tanımlandığını ifade etmektedir. Yeşil ekonomi kavramı 1990'lı yılların başından 21. yüzyılın ilk yıllarına kadar bilimsel literatürde daha az kullanılır olmuştur ve 1992'de Rio Zirvesi'nde ifade edilen *sürdürülebilir kalkınma* kavramı literatürde daha çok kullanılan bir kavram olagelmiştir. Ancak 2008 yılında Yeşil Ekonomi girişiminin başlaması ve 2009 yılında Küresel Yeni Yeşil Düzen çağrısı ile BM Çevre Programı (UNEP) yeşil ekonominin uluslararası düzeyde kurumsal olarak daha görünür hale gelmesine neden olmuştur. Rio+20, yeşil ekonomiyi iki ana odak alanından biri olarak belirlemiştir. UNEP (2011) yeşil ekonomiyi çevresel risklerin ve ekolojik kısıtlıkların önemli ölçüde azaltıldığı, aynı zamanda refah ve sosyal eşitlikte iyileşme sağlayan bir ekonomik sistem olarak tanımlamaktadır. Buna göre yeşil ekonomi; düşük karbonlu, kaynak verimliliğine

önem veren ve sosyal açıdan kapsayıcı bir sistem tasarlamaktadır. UNEP tarafından yayınlanan Yeşil Ekonomi Raporu aracılığıyla ilgili tanım yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Yeşil ekonominin tanımlanması daha çok birtakım uluslararası kurumlar aracılığıyla gerçekleşmiştir (Newton ve Cantarello, 2014: 2). Çok paydaşlı büyük bir ittifak olan Yeşil Ekonomi Koalisyonu (2012) yeşil ekonomiyi, “gezegeenin ekolojik sınırları dâhilinde herkes için daha iyi bir yaşam kalitesi üreten ekonomi” olarak tanımlamaktadır. UNCTAD (2010) yeşil ekonomiyi, “gelecek nesilleri önemli çevresel risklere ve ekolojik kirliliklere maruz bırakmayan, insan refahını artıran ve eşitsizlikleri azaltan bir ekonomi” olarak tanımlamaktadır. Uluslararası Ticaret Ofisi ise yeşil ekonomiyi, “ekonomik büyümenin ve çevresel sorumluluğun birbirini güçlendirecek şekilde birlikte çalıştığı ve aynı zamanda toplumsal kalkınmada ilerlemeyi desteklediği bir ekonomi” olarak ifade etmektedir. Danish 92 Group (2012) ise yeşil ekonomiyi bir durum olarak değil bir dönüşüm süreci ve sürekli bir dinamik ilerleme olarak görmektedir. Yeşil ekonomi, mevcut ana akım ekonomik sistemik çarpıklıklarının ve işlevsizliklerini ortadan kaldırmayı ve gezegeenin sınırlı taşıma kapasitesi dâhilinde kalabilmek için çevre ve ekonomi bütünlüğünü sağlamayı, toplumsal refahı artırmayı ve tüm insanlar için fırsatlara eşit erişim gerçekleşmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. UNU-IHDP (2012) yeşil ekonomiyi, insanlığın çevre üzerindeki olumsuz etkilerini en aza indirirken dünyanın dört bir yanındaki insanların kendileri için iyi ve anlamlı bir yaşam sürdürmelerini ve elde etmelerini sağlamaya odaklanan bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır. Görüldüğü üzere yeşil ekonomiyi tanımlayamaya yönelik birçok girişim gerçekleşmiştir ancak yeşil ekonominin tam olarak neyi gerektirdiğine dair bir fikir birliği henüz bulunmamaktadır ve bu husus canlı bir tartışma alanı olarak görülmektedir.

Yeşil ekonomi; ekonomiye ekolojinin, eşitliğin, sosyal ve çevresel adaletin temel itici güçlerini getirmekte-

“Ekologlar iklim değişikliğiyle, okyanusların asitleşmesiyle, ozon tabakasının delinmesiyle, azot ve fosforun biyo-jeokimyasal akışının sınırlarıyla, küresel tatlısu kullanımıyla, biyo-çeşitlilik kaybıyla ve toksik kimyasal kirlenmeyle alakalı eşit değerlerin aşılması hususunda insanlığı ciddiyle uyarmaktadır.”

“Ekosistemlerin tahribatı ve bozulması, insanlığın büyük bir iklim değişikliğine maruz kalma olasılığını artırırken, ekolojik krizlere karşı dayanıklılığımızı azaltmakta ve azalan doğal kaynaklarla ilgili çatışmaları ise körüklemektedir.”

dir. Bu nedenle odağını kısa vadeli kaygılarla sınırlama eğiliminde olan ana akım iktisada göre eleştirel bir yerde konumlanmaktadır. Nitekim yeşil ekonomi, ihtiyatlılık ilkesini zeminine alan, insanlar ve doğa üzerinde oluşabilecek öngörülebilir olumsuz etkileri önleme gayesi taşımaktadır. Yeşil ekonomi düşüncesini savunanlar olaylara çok uzun vadeli bir bakış açısını geliştirmişlerdir ve nesiller arası eşitlik ve gelecek nesillerin haklarını teorilerinin temeline yerleştirmişlerdir. Her neslin arkasında yeterli miktarda kaynak ve yaşanabilir bir gezegen bırakması ihtiyacını güçlü bir şekilde savunmaktadırlar. Ana akım iktisada bu açıdan önemli eleştiriler getirmektedirler. Nitekim ana akım iktisat fiyat, kâr, ekonomik büyüme ve üretim kaygılarıyla hareket etmekte olduğu için dolu dünyanın bu yeni gerçekliğini kavramakta başarısız görülmektedir. Ancak yeşil ekonominin amacı, gezegen, biyosfer, insan dışı türler, doğa ve diğer yaşam formları için ve dünyanın tamamında insanların yararına çalışan yeni bir disiplin yaratmak olarak görülmektedir. Yeşil ekonomi; eşitsizliğin, yoksulluğun sistemik ve kurumsal nedenlerini sona erdirmeye yardımcı olmak için tasarlanmış fikirleri ve teorileri bütünleştirmektedir. Bu nedenle yeşil ekonominin merkezinde sosyal ve çevresel adalet bulunmaktadır ve eşitliği, katılımı, özgürlüğü ve demokrasiyi teşvik eden kapsayıcı bir yaklaşım benimsemektedir (Kennet ve Heinemann, 2006: 69-71).

Son dönemlerde neoklasik teoriye önemli itirazlar yükselmektedir. Örneğin, mevcut sistemde hükümet politikalarının temel iktisadi amacı olan büyümenin, birtakım olumsuz sonuçlarına dair görüşler bulunmaktadır. Ekonomik büyüme, yaşam standartlarının artmasına yol açabileceği ve yoksulluğu potansiyel olarak ortadan kaldırdığı için birçok hükümetin temel hedefidir. Ancak diğer taraftan ekonomik büyüme hem insanlar hem de çevre üzerinde olumsuz etkilere yol açabilmektedir (Newton ve Cantarello, 2014: 9). Neoklasik iktisada temel eleştiri; ekolojik sınırlar, sosyal adalet ve fırsat eşitliği ile ilgili yeni endişelerin, ekonomiyi ekonomik büyüme-

den bağımsız olarak istikrara kavuşturmaya yardımcı olan yeni kavramların ekonomik tartışmalarda yeterince yer almaması yönündedir. Bu anlamda yeşil ekonomin, birtakım alternatifler geliştirmek ve ekonomik düşüncenin kendi kendine dayattığı çıkmazdan kurtulmasına yardımcı olmak için doğru, bütünsel ve nesnel çerçeveler sunduğu iddia edilmektedir (Kennet ve Heinemann, 2006: 82-84). Cato (2021) çalışmasında yeşil ekonominin neoklasik ekonomide aşağıda yer alan birtakım yönlerden farklılaştığını öne sürmektedir:

- Dünya gezegeninin ihtiyaçlarının yanı sıra kadınlar ve dünyadaki yoksullar da dâhil olmak üzere mevcut ekonomik yapı içinde dışlanmış olanların bakış açılarını da dâhil etmeyi amaçlamaktadır.

- Doğası gereği sosyal adaletle ilgilidir. Eşitlik ve adalet gibi konular, ekonomik verimlilik gibi hususlardan öncelikli olarak görülmektedir.

- Çevre kampanyacılarının ve yeşil politikacıların çalışmalarından ortaya çıkmıştır ve soyut teoriden ziyade pratikte sürdürülebilir bir ekonomi inşa etme sürecine dayanmaktadır.

- Ekonomik büyüme odağından durağan ekonomiye doğru ilerlemeyi amaçlamaktadır.

- Çevresel ve sosyal standartların uluslararası düzenlemelerle sıkı bir şekilde denetlendiği, karşılıklı ve toplum temelli ekonomik faaliyetlerin artan rolünü içeren, piyasa ekonomisinden insan etkileşimlerine odaklanmaya geçişi desteklemektedir.

- Her biri kendi çevresel ve kültürel bağlamına yerleştirilmiş ve her biri temel kaynaklar konusunda kendi kendine yeterliliği hedefleyen, yerel temelli ekonomilerin gelişimini içeren yerleşmeye doğru bir geçişi teşvik etmektedir.

Yeşil iktisatçılar kendilerini daha çok politik ekonomi geleneğiyle özdeşleştirmektedir. Neoklasik ve çevreci iktisatçıların aksine yeşil iktisatçılar, ekonomik faaliyetler sonucunda karşılaştığımız çevre sorunlarının temel siyasi değişiklikler olmadan çözülemeyeceğini savunmaktadır (Cato, 2021: 90). Bu durumu destekler nitelikte başka bir yaklaşım ise yine Cato (2009: 206) tarafından ifade edilmiştir. Ona göre, yeşil ekonomi akademik bir disiplin olarak değil tabandan büyüme göstermiştir. Geleneksel ekonomiyi kullanan, ancak denklemin içine çevreyi de katan çevre ekonomisinden ve hâlâ ölçüme dayalı ve akademik odaklı bir disiplin olan ekolojik ekonomiden de farklılık arz etmektedir. Yeşil bir bakış açısına göre ekonomi disiplinini yaşamın diğer yönlerinden ayır-

mak zordur çünkü bütünsellik fikri (hayatın tüm yönlerinin birbirine bağlı olması) yeşil felsefenin merkezinde yer almaktadır. Bütüncüllük, her şeyin birbiriyle bağlantılı olduğunu ve ekonomik faaliyetlere siyasi faaliyetlerden veya endüstriyel üretime sağlık hizmetlerinden ayrı bakmak yerine, gezegeni bir bütün olarak ele almamız gerektiğini öne sürmektedir (Cato, 2021: 90-93).

Yeşil ekonomi, ekonomik büyümeye odaklanmaktan ziyade uzun vadede sürdürülebilir olabilecek tek ekonomi türü olan “istikrarlı durum ekonomisi”ne doğru bir hareketi önermektedir. Nitekim dünya ve doğal kaynaklar son derece kıt kaynaklardır ve bu nedenle gezegenin sınırlarına saygı gösteren bir ekonomik anlayış gerekmektedir. Gezegenin kendini yenileme kapasitesinin bilincinde olarak atık çıktılarımız gezegenin taşıma kapasitesini aşmayacak düzeyde sınırlandırılmalıdır. Yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınmanın ancak bu şekilde tesis edilebileceği iddiasında bulunmaktadır (Cato, 2009: 10-11).

Sürdürülebilir Kalkınma

Sürdürülebilir kalkınmanın en bilinen tanımı Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun yayınladığı -bilinen adıyla Brundtland Raporu- rapora dayanmaktadır. Ortak Geleceğimiz isimli bu raporda sürdürülebilir kalkınma; “şimdiki kuşakların ihtiyaçlarını karşılarken, gelecek kuşakların ihtiyaçlarını karşılayabilme becerilerine tehlikeye atmayan kalkınma” şeklinde ifade edilmiştir (Hahnel, 2014: 55). Kavramın standart tanımı olarak bu tanım popüler olarak kullanılsa da literatürde başka birçok tanımlama da bulunmaktadır. Çalışmanın maksadını aşacağı düşüncesiyle bu tanımlara burada yer verilmemiştir. Buna karşın yazarların veya kurumların odaklandığı hususlara göre değişiklikler gösterse de sürdürülebilir kalkınma tarihsel olarak sosyo-ekonomik kalkınmaya çevresel boyutun eklendiği ve daha sonra bu iki boyutun ekonomik ve sosyal olarak ayrıldığı ve çevrenin yanı sıra sürdürülebilir kalkınmanın üç temel sütununu oluşturduğu görülmektedir. Kurumsal faktörler, uzun vadeli kalkınma perspektifi, insan ihtiyaçları, kültür veya etik gibi diğer yönler bazen sürdürülebilir kalkınmanın bağımsız boyutları olarak çıkarılmakta ve bazen de temel üç boyut ile bütünleştirilebilmektedir (Baum, 2021: 18).

Sürdürülebilir kalkınma kavramının ortaya çıkışı, farklı çalışmaların Batılı kalkınma modeline sınırlar koyma ihtiyacının hasıl olduğu 1970’li yıllara dayanmaktadır. Bu yıllarda başlatılan tartışma, gezegenin

yaşanabilirlik koşullarını korumak için sosyal kalkınmayı ekosistemlere duyulan saygıyla uzlaştırmaya çalışan bir yaklaşım olan eko-kalkınma kavramının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Eko-kalkınma kavramı uygulanması beklenen uluslararası politikanın öncüsü olamamıştır ancak kalkınmayı sürdürülebilirlikle ilişkilendirmeyi başardığı ifade edilebilir. BM Çevre ve Kalkınma Komisyonu'nun 1987 tarihli raporunda belirtilen sürdürülebilir kalkınma tanımı daha sonra kalkınmanın yeni paradigması olarak görülmüştür. Buna karşın ilgili tanım birçok yönden eleştiriye tabi tutulmuştur. Nitekim birçok araştırmacı tarafından muğlak bir tanım olmakla suçlanmıştır. Naredo (2004), Van Den Bergh (1996) gibi yazarlar tanımın eksikliği üzerinde durmuş; Onisto (1999), termodinamiğin ilkeleri gibi doğanın fiziksel yasalarını içeren, sürdürülebilir kalkınmanın kesin bir tanımının olmadığı konusunda uyarılarda bulunmuştur (Aktaran: Ruggerio, 2021: 3).

Sürdürülebilir kalkınmaya yönelik en geniş görüşlere Hahnel (2014)'in *Yeşil İktisat-Ekolojik Krize Karşı Koymak* isimli kitabında rastlamaktayız. Hahnel, ilk etapta ekonomik büyüme kavramının eksikliklerinden bahsetmektedir. Hahnel ekonomik büyüme ve GSYİH hesaplamalarına ana akım ders kitaplarında da yer verilen birtakım eksiklikleri tespit ederek yaklaşmaktadır. Çifte hesaplama, üretilen bazı mal ve hizmetlerin piyasada hiçbir zaman mübadele edilmemesi, yasa dışı faaliyetler gibi birtakım hususlar; GSYİH hesaplamaları ölçülürken karşılaşılan engeller olarak görülmektedir. Diğer taraftan GSYİH mükemmel bir şekilde ölçülse dahi birtakım sorunlar devam etmektedir. Ekonomik adalet, ekonomik verimlilik ve ekonomik demokrasi gibi hususlar ihmal ediliyor olabilir. Nitekim bir ülkede gelir dağılımındaki adaletsizlikler ve eşitsizliklerin yol açtığı hakkaniyet problemlerini değerlendirmeden, ülkenin ekonomik ilerlemesini değerlendirmek sağlıklı olmayacaktır. Bununla beraber bir ülkenin ekonomik ilerlemesini değerlendirirken ülkedeki ekonomik kararların ne ölçüde demokratik yollardan alındığına bakılması da icap etmektedir. İşte burada Hahnel (2014) tüm bunlar gerçekleşse dahi -yani ekonomik ilerleme, adalet ve demokrasi- ekonomi hâlâ çok yanlış bir şekilde ilerleme kaydediyor olabilir tespitinde bulunarak kuşaklar arası hakkaniyet hususuna değinmektedir. Bu anlamda sürdürülebilir kalkınmanın en can alıcı noktası da kuşaklar arası hakkaniyet olarak görülmektedir. Nitekim ekonomik ilerleme sağlanırken imal edilmiş sermaye stokları, gelecek kuşaklara kullanabilecekleri hiçbir şey bırakmayacak şekilde tüketiliyor olabilir veya doğal kaynaklar ekonomiyi birkaç yıl içerisinde akamete uğratacak

“Kuvvetli sürdürülebilirlik gelecek kuşaklara bugün en az bizim yararlandığımız kadar bir doğal sermaye stokunun devredilmesi/bırakılması gerektiğini söylemektedir.”

şekilde tüketilebilir ve atıklarımız çevreye birkaç temel ekosistemin çökmesine neden olacak şekilde fütursuzca salınabilir. Bu nedenle ele alınması gereken temel konulardan birisi, kuşaklar arası hakkaniyet olarak sürdürülebilirlik kavramıdır.

Her ülkenin temel ekonomik gayelerinden birisi ekonomik ilerlemenin sağlanmasıdır ancak ekonomik ilerleme; ekonomik verimlilik, ekonomik adalet ve demokrasi gibi hususlarla birlikte ele alındığında yalnızca kuşak içi hakkaniyet meselesi çözüme kavuşmuş olabilmektedir. Brundtland Raporu'nun öne sürdüğü tanımın temel motivasyon kaynağı ise gelecek kuşakların meşru çıkarlarından ödün verilmemesi üzerinedir. Nitekim sürdürülebilir hususu kuşaklar arasında oluşacak adaletsizliklerin en aza indirilmesi ile ilgili bir durumdur. Burada ana akım iktisatçıların sürdürülebilirlik olarak önemseydiği husus, imal edilmiş sermaye stokunun gelecek nesillere kusursuz bir şekilde aktarımıdır. Bu durum yeşil ve ekolojik iktisatçılar tarafından sorunlu bulunmaktadır. Zayıf sürdürülebilirlik olarak nitelendirilen bu durum, ancak imal edilmiş sermaye stokunun doğal sermaye stoku yerine ikame edilebilmesi durumunda geçerli olabilecektir. İmal edilmiş sermaye stokunun doğal sermayeyi ikame edebilmesi ise birçok durumda oldukça güç görülmektedir. Bu nedenle sermayenin tazmininin ve birbiri yerine ikamesinin mümkün olmadığı durumları hesaplayarak kuvvetli sürdürülebilirlik üzerinde mutabık olunması gerekliliği öne sürülmektedir. Kuvvetli sürdürülebilirlik gelecek kuşaklara bugün en az bizim yararlandığımız kadar bir doğal sermaye stokunun devredilmesi/bırakılması gerektiğini söylemektedir (Hahnel, 2014: 60-65). Nitekim iktisatçılar sermaye stoku denildiğinde imal edilmiş sermaye stokuna verilen önemin aynısını belki de daha fazlasını doğal sermaye stoku için veren bir ekonomik yapı inşa etmekle mükelleftir. Ekonomik büyüme/ilerleme peşindeyken sonraki nesillerin bekasından ödün verecek bir sistem, türümüz açısından telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurabilecektir.

Sonuç

İklim değişikliğinin beraberinde getirdiği zorluklar, dünyanın sınırlı taşıma kapasitesi ve bozulan ekosistemler bir arada değerlendirildiğinde sürdürülebilir kalkınmanın; günümüz politika yapıcılarının en temel politika konularından biri haline gelmesi gerekmektedir. Her ne kadar son 20 yıldır politika gündemlerinde yer alsada kritik öneme sahip olan bu konunun yeterince geniş kapsamlı ve pratikte mesafe kaydedilebilecek bir biçimde ele alınmadığı düşünülmektedir. Sürdürülebilir kalkınma birçok platformda adı geçen ancak pratikte ve uygulamada ihmal edilen bir kavram olmaya devam etmektedir. Diğer taraftan yeşil ekonomi, sürdürülebilir kalkınmaya bir alternatif olarak değil bilakis sürdürülebilir kalkınmaya ulaşmak için spesifik ve doğrudan bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır. Yeşil ekonomi, parasal değerlerden ziyade sürdürülebilirlik ekseninde ekonomiyi şekillendiren bir yapı öne sürmektedir. Geleneksel ekonomide; ekonomi, çevre ve toplum, kesişen ancak ayrı düşünülen yapılar iken yeşil ekonomide; bu yaklaşım değişime uğrayarak ekonominin toplumun içinde yer aldığı ve toplumun da çevreyle bütünleştiği bir yapı ortaya çıkarılmak istenmektedir. Sürdürülebilir kalkınma ve istikrarlı büyüme, sürekli ekonomik büyümeye olan bağımlılığın önüne geçecektir. Böylelikle gezegenin sınırları zorlanmayacak, doğal sermaye stokları fütursuzca tüketilmeyecek ve kaynaklar gelecek nesillere hakkaniyetli bir biçimde devredilebilecektir.

Kaynakça

BAUM, R. (2021). Sustainable Development- A Modern Understanding of The Concept, *ANNALS PAAAE*, 23(2), 9-29.

BENSON, E. and Greenfield, O. (2012). Surveying the 'green economy' and 'green growth' landscapes. *Green Economy Coalition*, IIED London. http://www.greeneconomycoalition.org/sites/greeneconomy-coalition.org/files/GEC%20%20background%20paper_final%20.pdf

CATO, M. S. (2009). *Green Economics-An Introduction to Theory, Policy and Practice*. Earthscan Publishing, London, UK.

CATO, M. S. (2021). *Environment and Economy*. 2. Publication, Routledge.

DANISH 92 GROUP (2012). Building an Equitable Green Economy. Danish 92 Group -Forum for Sustainable Development.

HAHNEL, R. (2014). *Yeşil İktisat*. BGST Yayınları, İstanbul.

JACOBS, M. (1991). *The Green Economy*. Pluto Press.

KENNET, M. & Heinemann, V. (2006). Green Economics: setting the scene. Aims, content, and philosophical underpinning of the distinctive new solutions offered by Green Economcis. *International J. Green Economics*, Vol:1/2, 68-102.

MERINO-SAUM, A., Clement, J., Wyss, R. & Baldi, M.G. (2020). Unpacking the Green Economy concept: A quantitative analysis of 140 definitions. *Journal of Cleaner Production*, 242.

NEWTON, A. C. & Cantarello, E. (2014). An Introduction to the Green Economy, *Routledge-Earthscan*.

PEARCE, D., Markandya, A., & Barbier, E. B. (1989). *Blue Print for a Green Economy*. London: Earthscan.

RUGGERIO, C,A. (2021). Sustainability and sustainable development: A review of principles and definitions. *Sci Total Environ*. Vol. 786.

UNCTAD (2010). *The Green Economy: Trade and Sustainable Development Implications. Background Note Prepared by the UNCTAD Secretariat*, United Nations, New York.

UNEP (2011). *Towards a Green Economy*. https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/126GER_synthesis_en.pdf

UNU-IHDP (2012). *Green Economy and Sustainability: A Societal Transformation Process. Summary for Decision-Makers*, Secretariat of the International Human Dimensions Programme on Global Environmental Change (UNU-IHDP), Bonn.

yeşil finans ve sürdürülebilirlik

erhan akkaş*

Giriş

Son dönemlerde, dünya genelinde iklim değişikliği, çevre kirliliği ve sürdürülebilirlik gibi konularla ilgili araştırmalarda önemli bir artış gözlemlenmektedir. Devletler ve uluslararası kuruluşlar bu konuları merkeze alarak politikalar geliştirmekte ve sürdürülebilir bir dünya inşa edebilmek için Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri¹ çerçevesinde planlar yapmaktadır. Bu bağlamda yeşil finans, bu meselelere çözüm bulma noktasında kritik bir rol oynamaktadır.

Kapitalist sistemin inşasından bu yana finans, insanların ve ülkelerin maddi ilerlemesinin itici gücü olmuştur. Dahası ekonomide etkinlik ve üretkenlik, finans sisteminin dünya tasarruflarını üretime dâhil etmesiyle gerçekleşmektedir (Sachs vd., 2019). Bu açıdan bakıldığında finansın olumlu yönlerini vurgulamış oluruz. Peki, bu perspektiften finansı mevcut hâliyle kabul edip büyümeye mi odaklanılmalı yoksa alternatif çözüm arayışlarına mı gidilmeli? Finansın itici gücü olan “gelişim”, yalnızca büyümeye odaklanıp maksimum kârı toplumun önüne aldığı anda, dünyayı yaşanmaz hâle getirecek seviyelere ulaşan olumsuz yönlere de dikkat çekmek önemlidir. Ekonominin itici gücü olan finans, bu durum-

* Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi İslam İktisadı ve Finans Bölümü, erhanakkas@sakarya.edu.tr

1 Detaylı bilgi için bakınız: <https://sdgs.un.org/goals>.

da olumsuz bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Ancak bu makalenin odak noktası olan sürdürülebilirlik meselesine baktığımızda, bunu mümkün kılacak faktörlerden biri de hiç kuşkusuz finanstır; yani finansın “olumlu tarafı”dır. Dolayısıyla toplumsal hassasiyet de gözetildiğinde son dönemlerde oldukça popüler olan “yeşil finans” kavramı karşımıza çıkmaktadır. Çünkü düşük karbonlu bir ekonomiye geçmek, doğayı dikkate almak ve iklim değişikliği risklerini azaltmak için, bu meseleleri dikkate alan bir finansal destek sağlanmalıdır. Böylece yeşil finans ile çevresel ve sürdürülebilir faktörler de finansal karar alma sürecine dâhil edilmekte ve sadece büyümeye odaklanmayıp aynı zamanda kalkınmayı da motivasyon kaynağı olarak görmektedir. Bu çerçevede, yeşil tahviller, yeşil krediler ve çevre dostu projelere ayrılmış yatırım fonları gibi ürünlerle birlikte yeşil finans, sektör içinde gelişmekte (Sachs vd., 2019) ve politikacılar tarafından desteklenmektedir.

Bu makalede, yeşil finans kavramının neyi ifade ettiği farklı tanımlar üzerinden ele alınacak ve sürdürülebilirlik ile ilişkisi tartışılacaktır. Yeşil finansın temel bileşenleri, işleyiş mekanizmaları ve ekonomik sistem içerisindeki yeri analiz edilerek bu finansal yaklaşımın çevresel sürdürülebilirliğe nasıl katkıda bulunduğu açıklanacaktır. Ayrıca, sürdürülebilirliğin tehlikeye girdiği günümüzde, finans ve çevre ilişkisinin birlikte nasıl mümkün olabileceği ve konvansiyonel finansal sistemden nasıl farklılaştığına yönelik tartışmalara yer verilecektir. Bu bağlamda, yeşil finansın ekonomik büyüme ve çevresel koruma arasında bir denge kurma potansiyeli irdelenecektir.

Yeşil Finans Nedir?

Geleneksel finansal sistem, genellikle maksimum kâr odaklı çalışırken yeşil finans, çevresel ve sosyal hedefleri de dikkate alarak daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Bu anlamda yeşil finansın, sadece bir finansal yenilik değil, aynı zamanda mevcut ekonomik sistemin çevresel sürdürülebilirlik doğrultusunda nasıl dönüştürülebileceğine dair bir örnek teşkil ettiğini söylemek mümkündür.

Yeşil finans kavramının tanımlarına geçmeden önce daha geniş perspektifte benzer kavramları belirtmekte fayda vardır. Bu kavramlar arasında en dikkat çeken *yeşil ekonomi* kavramı, karbon emisyonlarını ve kirliliği azaltan, enerji ve kaynak verimliliğini artıran, biyolojik çeşitliliği koruyan ve ekosistem hizmetlerini sürdüren kamu ve özel sektör yatırımları aracılığıyla hem gelir hem de istihdam artışı sağlayan

bir ekonomik model olarak ifade edilmektedir. Bu yaklaşım, çevresel sürdürülebilirliği ekonomik büyüme ile birleştirerek toplumun refahını artırmayı ve sürdürülebilir bir geleceği hedeflemektedir (Soundarrajan and Vivek, 2016).

Bir diğer kavram ise ekonomik süreçleri ekolojik prensiplere göre düzenleyerek çevre dostu iş ve gelir fırsatları yaratmayı ve çevresel etkileri en aza indirmeyi hedefleyen stratejik bir yaklaşım olarak ifade edilen *yeşil büyüme*dir. Geleneksel ekonomik büyümeden farklı olarak enerji verimliliğini artırmayı, yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmeyi ve sürdürülebilir uygulamaları yaygınlaştırmayı amaçlamakta ve bu sayede, ekonomik kalkınmayı çevresel sürdürülebilirlikle uyumlu hâle getirmektedir (Soundarrajan and Vivek, 2016).

Yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramları, yeşil finans kavramından daha geniştir ve yeşil finans, bu modellerin gerçekleşebilmesi için bir araç vazifesi görmektedir. Bu doğrultuda Birleşmiş Milletler Çevre Programı tarafından yapılan tanıma göre yeşil finans, “...*kamu, özel ve kâr amacı gütmeyen sektörlerden sürdürülebilir kalkınma önceliklerine yönelik finansal akışların (bankacılık, mikro kredi, sigortacılık ve yatırımlar) artırılmasını ifade etmektedir. Yeşil finansın önemli bir kısmı, çevresel ve sosyal riskleri daha iyi yönetmek, makul getiri oranları ve çevresel faydalar sağlayan fırsatları değerlendirmek ve daha fazla hesap verebilirlik sağlamaktır*” (UNEP, 2024). Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere yeşil finans; yeşil ekonomi, yeşil büyüme ve sürdürülebilirlik hedeflerini gerçekleştirebilmek için gerekli finansal akışı sağlamak adına oldukça önem arz etmektedir.

Başka bir tanımda ise Höhne vd. (2012), yeşil finansı “*sürdürülebilir kalkınma projelerine ve girişimlerine, çevresel ürünlere ve daha sürdürülebilir bir ekonominin gelişimini teşvik eden politikalara yönelen finansal yatırımları ifade edebilen geniş bir kavram*” olarak tanımlamaktadır (Höhne vd., 2012). OECD'nin daha dar kapsamına göre yeşil finans “*kirliliği ve sera gazı emisyonlarını*

“Yeşil finans kavramının neyi ifade ettiği farklı tanımlar üzerinden ele alınacak ve sürdürülebilirlik ile ilişkisi tartışılacaktır. Yeşil finansın temel bileşenleri, işleyiş mekanizmaları ve ekonomik sistem içerisindeki yeri analiz edilerek bu finansal yaklaşımın çevresel sürdürülebilirliğe nasıl katkıda bulunduğu açıklanacaktır. Ayrıca, sürdürülebilirliğin tehlikeye girdiği günümüzde, finans ve çevre ilişkisinin birlikte nasıl mümkün olabileceği ve konvansiyonel finansal sistemden nasıl farklılaştığına yönelik tartışmalara yer verilecektir. Bu bağlamda, yeşil finansın ekonomik büyüme ve çevresel koruma arasında bir denge kurma potansiyeli irdelenecektir.”

azaltarak, atıkları en aza indirerek ve doğal kaynakların kullanımında verimliliği artırarak ekonomik büyümeyi sağlamak için sağlanan finansman” olarak ifade edilmektedir. Avrupa Komisyonunun tanımında ise yeşil finansın çevresel yönünün yanında sosyal yönüne de dikkat çekilmektedir. Böylece bu tanıma göre yeşil finansın sosyal yönü, yalnızca çevresel sürdürülebilirliği hedeflemekle kalmaz; aynı zamanda toplumsal meseleleri de ele almaktadır. Bu açıdan bakıldığında yeşil finans; eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal kapsayıcılığın artırılması, işçi-işveren ilişkilerinin iyileştirilmesi, insan sermayesine yapılan yatırımların artırılması ve yerel toplulukların güçlendirilmesi gibi konuları da kapsayabilmektedir. Bu sayede yeşil finans, ekonomik büyüme ve çevresel koruma hedeflerinin yanı sıra sosyal adalet ve toplumsal refahı da gözeten bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır (Berrou vd., 2019).

Yeşil finansla ilgili yapılan tanımlara bakıldığında, geleneksel finansal sistemlerin genellikle kâr maksimizasyonuna odaklandığı bir ortamda, yeşil finansın sunduğu geniş perspektif, çevresel sürdürülebilirlik ve toplumsal refahı merkeze alarak ekonomik sistemlerin dönüşümüne ışık tuttuğu görülmektedir. Böyle bir ortamda yeşil finans, yalnızca bir finansal yenilik değil; aynı zamanda yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramlarının gerçekleştirilmesi için önemli bir araç olarak öne çıkmaktadır. Yeşil ekonomi, çevresel etkileri azaltarak ekonomik büyüme ve toplumsal refahı artırmayı hedeflerken yeşil büyüme, stratejik bir yaklaşım olarak enerji verimliliğini ve sürdürülebilir uygulamaları teşvik etmektedir. Yeşil finans, bu geniş çerçevedeki hedeflerin gerçekleştirilmesine katkıda bulunarak çevresel ve sosyal riskleri daha iyi yönetmekte, makul getiri oranları ve çevresel faydalar sağlamaktadır. Ayrıca yeşil finans yalnızca çevresel sürdürülebilirlik değil, aynı zamanda sosyal adalet ve toplumsal kapsayıcılıkla da ilgilenmektedir. Bu bütüncül yaklaşım; ekonomik büyüme, çevresel koruma ve toplumsal refahı entegre bir şekilde ele alarak sürdürülebilir kalkınmanın temel taşlarını oluşturmaktadır.

Yeşil Finansın Sürdürülebilirlik ile İlişkisi

Yeşil finans, Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri'nin gerçekleştirilmesi ve çevre tahribatı ile iklim değişikliği gibi olumsuz etkilerle başa çıkabilmek için kritik bir rol üstlenmektedir. Bu yaklaşım, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmak ve çevresel sorunlarla etkin bir şekilde mücadele edebilmek amacıyla öne çıkarılmıştır (Azad vd., 2022). Hatta yeşil finans, sürdürülebilirliği yaptığı katkılar nedeniyle bazen *sürdürü-*

lebilir finans olarak da adlandırılabilir. Bu kavram, ekonomik büyümeyi çevresel koruma ile uyumlu hâle getiren finansal stratejiler olarak geniş bir etki alanına sahiptir. Uluslararası Finans Kurumu, yeşil finansı, ekonomik kalkınma ile çevresel kalite iyileştirmesi arasında karşılıklı fayda sağlayan bir denge oluşturmayı amaçlayan girişimlerin finansmanını ifade eden bir yaklaşım olarak tanımlamaktadır (Azad vd., 2022). Bu tanım, yeşil finansın sadece ekonomik büyümeyi desteklemekle kalmayıp aynı zamanda çevresel iyileşmeyi teşvik eden projelere kaynak sağlama rolünü de vurgulayarak doğrudan sürdürülebilirlik ilişkisini ortaya koymaktadır. Böylece yeşil finans hem ekonomik kalkınma hem de çevresel sürdürülebilirlik hedeflerini birlikte gerçekleştirmeyi amaçlayan önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Birleşmiş Milletler Çevre Programı (UNEP), yeşil finansın sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmadaki rolünü desteklemek amacıyla uluslararası finansal sistemleri çevre dostu uygulamalarla uyumlu hâle getirmek üzere kamu ve özel sektörle iş birliği yapmaktadır. Bu iş birliği, finansal akışların sürdürülebilir kalkınma önceliklerine yönlendirilmesi ve çevresel etkilerin minimize edilmesi için stratejiler geliştirilmesini içermektedir. UNEP, ülkelerin düzenleyici çerçevelerini yeniden yapılandırmalarına ve yeşil borçlanma gibi sürdürülebilir finansman araçlarını daha etkili kullanmalarına yardımcı olmaktadır (Fleming, 2020). Bu destek, ülkelerin sürdürülebilir finansman politikalarını güçlendirmelerine ve uzun vadeli çevresel ve ekonomik hedeflere ulaşmalarına katkı sağlamaktadır. UNEP'in bu kapsamda yürüttüğü çalışmalar, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmayı hızlandırmak için kritik öneme sahiptir (Fleming, 2020).

Ayrıca UNEP'in bu girişimleri, küresel finansal sistemde daha geniş bir dönüşümü tetikleyerek yeşil finansman uygulamalarının yaygınlaşmasını ve sürdürülebilir projelere daha fazla kaynak aktarılmasını sağlamaktadır. Bu süreç temiz enerji projeleri, sürdürülebilir tarım uygulamaları ve düşük karbonlu altyapı gibi alanlarda önemli yatırımların yapılmasına olanak tanımaktadır. Böylece, yeşil finansman araçlarının etkin kullanımı hem ekonomik büyümenin desteklenmesini hem de çevresel sürdürülebilirliğin sağlanmasını mümkün kılmaktadır. UNEP'in çabaları, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada yeşil finansmanın önemini vurgulamakta ve bu alanda daha fazla uluslararası iş birliğinin gerekliliğini ortaya koymaktadır. Böylece, düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş hızlandırılacak ve sosyal, ekonomik ve çevresel performanslar iyileştirilecektir. Bu süreç toplumsal kalkınma yolunda

önemli adım olacaktır (Azad vd., 2022).

Sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak görülen yeşil finansın diğer finansal yöntemlerden farkı, çevresel ve sosyal sürdürülebilirlik hedeflerine odaklanarak bu alandaki projelere destek vermesidir. Bu kapsamda, yeşil finansın desteklediği projeler ve faaliyetler geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Öncelikle yeşil finans, kamu ve özel sektördeki yeşil yatırımların finansmanını içermektedir. Bu yatırımların hazırlık ve sermaye maliyetleri de yeşil finans kapsamında karşılanmaktadır. Bu yatırımlar arasında yenilenebilir enerji ve enerji verimliliği, kirliliğin önlenmesi ve kontrolü, biyolojik çeşitliliğin korunması, döngüsel ekonomi girişimleri ile doğal kaynakların ve arazinin sürdürülebilir kullanımı gibi alanlar bulunmaktadır (Fleming, 2020). Örneğin enerji verimliliği projeleri ve barajlar gibi altyapı yatırımları yeşil finans tarafından desteklenmektedir. Yeşil finans, çevresel zarar azaltma ve uyum projelerinin yanı sıra yenilenebilir enerjileri de içeren uygulamaları teşvik eden kamu politikalarının finansmanını da kapsamaktadır (Lindenberg, 2014). Bu politikalar, çevresel sürdürülebilirliği sağlamak amacıyla geliştirilmiş olup işletme maliyetlerini de içermektedir. Ayrıca Yeşil İklim Fonu ve yeşil yatırımlar için finansal araçlar, yeşil tahviller ve yapılandırılmış yeşil fonlar gibi finansal sistem bileşenleri de yeşil finans kapsamında değerlendirilmektedir (Lindenberg, 2014). Bu araçlar, yeşil yatırımları desteklemek için gerekli yasal, ekonomik ve kurumsal çerçeve koşullarını sağlamaktadır. Sonuç olarak yeşil finans, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada kilit bir rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı, uluslararası finansal sistemleri çevre dostu uygulamalarla uyumlu hâle getirmek için kamu ve özel sektörle iş birliği yaparak yeşil finansın etkin bir şekilde kullanılmasını sağlamaktadır. Bu iş birliği, ülkelerin düzenleyici çerçevelerini yeniden yapılandırmalarına ve sürdürülebilir finansman araçlarını daha etkili kullanmalarına yardımcı olmaktadır. Yeşil finansın bu kapsamlı yaklaşımı, sürdürülebilir bir geleceğin inşasında önemli bir katkı sunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Sonuç olarak yeşil finans, çevresel sürdürülebilirlik ve ekonomik kalkınma arasındaki dengenin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır. Geleneksel finans sistemlerinin kâr odaklı yapısının aksine yeşil finans, çevresel ve sosyal hedefleri de dikkate alarak daha bütüncül

bir yaklaşım sunmaktadır. Bu bağlamda yeşil finans, yeşil ekonomi ve yeşil büyüme kavramlarının hayata geçirilmesi için bir araç işlevi görmektedir. Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleri doğrultusunda geliştirilen yeşil tahviller, yeşil krediler ve çevre dostu yatırım fonları gibi finansal araçlar, sürdürülebilir projelere kaynak sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Birleşmiş Milletler Çevre Programı ve diğer uluslararası kuruluşlar, yeşil finansın yaygınlaştırılması ve etkin kullanımı için önemli adımlar atmaktadır. Bu çabalar, finansal sistemlerin çevre dostu uygulamalarla uyumlu hâle getirilmesi, düzenleyici çerçevelerin yeniden yapılandırılması ve sürdürülebilir finansman politikalarının geliştirilmesini içermektedir. Böylece yeşil finans, ekonomik büyüme ve çevresel koruma hedeflerini birlikte gerçekleştirmeyi amaçlayan projelere kaynak sağlayarak sürdürülebilir kalkınmaya önemli katkılar sunmaktadır.

Yeşil finansın sunduğu fırsatlar, sadece ekonomik ve çevresel faydalarla sınırlı kalmayıp aynı zamanda sosyal adalet ve toplumsal refahı da gözeten bütüncül bir yaklaşım sunmaktadır. Bu çerçevede yeşil finans; eşitsizliklerin azaltılması, toplumsal kapsayıcılığın artırılması ve yerel toplulukların güçlendirilmesi gibi sosyal hedeflere de katkıda bulunmaktadır. Dolayısıyla yeşil finansın benimsenmesi ve yaygınlaştırılması, sürdürülebilir bir geleceğin inşasında hayati öneme sahiptir. Özetle yeşil finans, geleneksel finans sistemlerine alternatif bir çözüm sunarken kapitalizmin toplumsal ve çevresel zararlarını minimize etme çabasında da içermektedir. Bu kapsamda, yeşil finansın ekonomik büyüme ve çevresel sürdürülebilirlik arasında bir denge kurma potansiyeli, sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmada önemli bir araç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynakça

SACHS, J. D.; Woo, W. T.; Yoshino, N. & Taghizadeh-Hesary, F. (2019). *Why is green finance important?*. Erişim için: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/481936/adbi-wp917.pdf>

LINDENBERG, N. (2014). *Definition of green finance*. Erişim için: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2446496

FLEMING, S. (2020). What is green finance and why is it important?. *World Economic Forum*, Erişim için: <https://www.weforum.org/agenda/2020/11/what-is-green-finance/>

AZAD, M. A. K.; Islam, M. A.; Sobhani, F. A.; Hassan M. S., & Ma-

sukujjaman, M. (2022). *Revisiting the current status of green finance and sustainable finance disbursement: A policy insights*. Sustainability, 14(14), 8911.

BERROU, R., Ciampoli, N., & Marini, V. (2019). Defining green finance: Existing standards and main challenges. Eds. M. Migliorelli ve P. Dessertine. *The rise of green finance in Europe: Opportunities and challenges for issuers, investors and marketplaces*. Palgrave. s. 31-51.

SOUNDARRAJAN, P., & Vivek, N. (2016). Green finance for sustainable green economic growth in India. *Agricultural Economics/Zemědělská Ekonomika*, 62(1).

HÖHNE, N., Khosla, S., Fekete, H. & Gilbert, A. (2012). Mapping of Green Finance Delivered by IDFC Members in 2011. ECOFYS. Erişim için: https://www.idfc.org/wp-content/uploads/2019/03/idfc_green_finance_mapping_report_2012_06-14-12.pdf

UNEP (2024). *Green Financing*. Erişim için: <https://www.unep.org/regions/asia-and-pacific/regional-initiatives/supporting-resource-efficiency/green-financing>

dünyada ve türkiye’de çevre kirliliğinin önlenmesinde yeşil vergi uygulamaları

sümeyye aybala bezer*

Giriş

Tarihsel seyir içinde çevre kavramının ne olduğu ve kapsamının nereye kadar olduğuna yönelik yaklaşımlar, her çağda yaşanan gelişmelere göre farklılık göstermiştir. Bununla beraber 09.08.1983 tarihli ve 2872 sayılı Çevre Kanunu’nun 2’nci maddesine göre çevre, “*Canlıların yaşamları boyunca ilişkilerini sürdürdükleri ve karşılıklı olarak etkileşim içinde buldukları biyolojik, fiziksel, sosyal, ekonomik ve kültürel ortam*” olarak tanımlanmaktadır. Yine Kanun’un aynı maddesine göre çevre kirliliği, “*Çevrede meydana gelen ve canlıların sağlığını, çevresel değerleri ve ekolojik dengeyi bozabilecek her türlü olumsuz etki*” şeklinde yer almaktadır. Verilen iki tanımdan yola çıkılarak çevrenin insandan ayrı düşünülmesinin mümkün olmadığı ve çevrede meydana gelen herhangi bir değişiklik veya bozulmada karşılıklı etkileşim içinde bulunduğu ve insanı da pek çok yönden doğrudan etkileyeceği sonuçlarına varılacaktır. Bununla beraber bir kavram olarak çevre, çeşitli bilim dallarında farklı veya benzer karşılıklar bulsa da çevrenin, kapsam ve kullanım olarak oldukça geniş olduğunu ifade etmek gerekir. Örneğin, Türk Dil Kurumunun¹ yer verdiği bazı çevre tanımları şu şekildedir: “*Kişinin içinde*

* Arş. Gör., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuk Bölümü, sameler@fsm.edu.tr.

1 Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük, “Çevre”, 10.06.2024, <https://sozluk.gov.tr/>.

bulunduğu toplumu oluşturan ortam; dünya, muhit”, “Hayatın gelişmesinde etkili olan doğal, toplumsal, kültürel dış faktörlerin tümü”.

Ekolojik veya yeşil vergiler olarak da adlandırılan çevre vergileri, öğretilerde bu isimlendirmeler yanında pek çok farklı şekillerde karşımıza çıkmaktadır. Çevre vergileri teriminin kamu ekonomisi literatürüne girmesine öncülük eden A. C. Pigou dolayısıyla çevre vergileri, “Pigou tipi vergiler” şeklinde de ifade edilmektedir.² Çevre vergilerinde temel prensip “kirleten öder” ilkesidir. Bu ilke, ilk olarak OECD'nin 26.05.1972 tarihinde kabul ettiği “Çevresel Politikaların Uluslararası Ekonomik Yönlerine İlişkin Rehber İlkeler Konusunda Konsey Tavsiyesi”³ başlıklı metninde yer almış ve Konseyin 14/11/1974 tarihinde kabul edilen tavsiyesinde “kirleten öder” prensibinin içeriğine dair detaylı bilgiler⁴ verilmiştir. 1972 tarihli tavsiyede yer alan düzenlemeler göz önüne alındığında çevresel kaynakların genellikle sınırlı olduğu ve bu kaynakların, üretim ve tüketim faaliyetlerinde kullanılmasının çevrenin bozulmasına sebep olacağını; bu bozulmanın maliyetinin, fiyat sisteminde yeterince dikkate alınmadığında piyasanın hem ulusal hem de uluslararası düzeyde bu tür kaynakların kıtlığını yansıtmakta başarısız olacağını⁵ söyleyerek birtakım kamu önlemlerinin alınması gerektiği ifade edilmektedir. Yine 1972 tarihli tavsiyede “kirleten öder prensibi” (Polluter-Pays Principle) tavsiyenin 4. maddesinde şu şekilde tanımlanmıştır:

Kıt çevresel kaynakların rasyonel kullanımını teşvik etmek ve uluslararası ticaret ve yatırımlarda çarpıklıkları önlemek için kirlilik önleme ve kontrol tedbirlerinin maliyetlerinin paylaştırılmasında kullanılacak ilke “Kirleten Öder İlkesi” olarak adlandırılmaktadır. Bu ilke, çevrenin kabul edilebilir bir durumda olmasını sağlamak için kamu yetkilileri tarafından kararlaştırılan yukarıda belirtilen önlemlerin yerine geti-

2 Akkaya, Ş. (2017). *Yerelden Küresele Çevre Vergileri İktisadi Bir Analiz* (1.Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi, s. 25.

3 OECD (2024). *Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*. Erişim: 7 Haziran 2024. <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/4/4.en.pdf>

4 OECD (2024). *Recommendation of the Council on the Implementation of the Polluter-Pays Principle*, Erişim: 7 Haziran 2024. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/11>

5 OECD (1972). *Recommendation of the Council of 26 May 1972 on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*, Erişim: 07.06.2024. <http://www.ciesin.org/docs/008-574/008-574.html>

rilmesinin maliyetini kirletenin üstlenmesi gerektiği anlamına gelmektedir. Başka bir deyişle, bu önlemlerin maliyeti, üretim ve/veya tüketimde kirliliğe neden olan mal ve hizmetlerin maliyetine yansıtılmalıdır. Bu tür önlemlere, uluslararası ticaret ve yatırımda önemli çarpıklıklar yaratacak sübvansiyonlar eşlik etmemelidir.

Yukarıda yer verilen tanım, esasında hem çevre kirliliğini önlemek hem de sınırlı kaynakların verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak amaçlarıyla maliyetin paylaşılması gerektiğini ve bu maliyet paylaşımının da “kirleten öder” prensibi temel alınarak yapılması gerektiğini ifade etmektedir. Bu ilkenin, uygulamada oldukça pratik sonuçları olması ve vergilendirme işlemlerinde de bir yöntem sunması sebebiyle yol gösterici olduğu söylenebilir.

Dünyada Yeşil Vergi Uygulamaları

Yeşil vergi uygulamaları, dünya üzerinde pek çok ülkede kendine uygulama alanı bulmuştur. Yeşil ekonomi; “ekolojik problemleri ve çevresel riskleri önemli oranda azaltırken, aynı anda insan refahını ve sosyal eşitliği arttırmak”⁶ olarak tanımlanmaktadır. Yeşil vergi ise; “yeşil ekonomi kavramının bir uzantısı olmakla birlikte, yeşil ekonomi anlayışı ile elde edilmek istenen amaçlara vergisel araçlarla ulaşılmasını sağlayan bir vergilendirme türü”⁷ şeklinde ifade edilmektedir. Çalışmanın bu bölümünde, dünyada yeşil vergi reformu uygulamalarını incelemek için öncelikle Avrupa Birliği ve OECD ülkelerinde çevre sorunlarını önlemek veya azaltmak amacıyla uygulanan politikalar incelenecektir.

Öte yandan, çevre vergilerinin amaçları birbirlerinden ayırt edilecek kadar farklı olmadığı için çevre vergilerini sınıflara ayırmak karmaşık bir durum arz etmek-

“Yeşil ekonomi; “ekolojik problemleri ve çevresel riskleri önemli oranda azaltırken, aynı anda insan refahını ve sosyal eşitliği arttırmak” olarak tanımlanmaktadır. Yeşil vergi ise; “yeşil ekonomi kavramının bir uzantısı olmakla birlikte, yeşil ekonomi anlayışı ile elde edilmek istenen amaçlara vergisel araçlarla ulaşılmasını sağlayan bir vergilendirme türü” şeklinde ifade edilmektedir.”

6 AL, İ. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma ve Yeşil Ekonomi: Türkiye İçin Bir Endeks Önerisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(19), s.115.

7 Olcay, F. M. (Ocak 2024). Yeşil Vergiler, Özellikleri, Türkiye'deki Durum ve Uygulamaları, Vergi Raporu, 292, s. 8.

tedir.⁸ Bu sebeple, çevre vergileri çoğunlukla tek başına bir vergi çeşidi olarak değil diğer vergi türleriyle dolaylı olarak alınmaktadır. Avrupa Birliği ve OECD ülkeleri, çevre sorunlarıyla mücadelede mali araçların kullanılması ile çevre vergilerini uygulamaktadır.⁹ Avrupa Komisyonu¹⁰, çevre vergilerinin tanımını ise şu şekilde yapmaktadır:

Çevre vergisi, çevre üzerinde belirli bir olumsuz etkisi olan bir vergi matrahı üzerinden alınan vergidir. (...) Birçok vergi, örneğin hem bir ürünün kullanımını daha pahalı hale getirerek davranışları etkilemek hem de gelir elde etmek gibi çeşitli amaçlar göz önünde bulundurularak uygulamaya konulmaktadır. Verginin çevresel etkisi asli olarak nispi fiyatlar üzerindeki etkisinden kaynaklandığından, örneğin benzin üzerine mali sebeplerle getirilen bir vergi, emisyonları azaltma amacıyla getirilen bir vergi ile aynı etkiyi oluşturacaktır.

Yukarıda yer verilen ifadeler, özellikle çevresel niteliği haiz bir verginin bir yandan gelir elde etmeye, diğer yandan da ulaşılmak istenen çevresel sonuçlara hizmet edebileceğini göstermektedir.

Avrupa Birliği (AB) üye ülkeleri, 1973'ten beri AB çevre politikalarına ilişkin olarak hedef ve usulleri elen alan Çevre Eylem Planları yayımlamakta olup en son 2022 Mayıs ayında yayımladığı “Gezegensel sınırlar içinde kalarak herkes için refahın sağlanması (ensuring well-being for all, while staying within planetary boundaries)” vizyonunu devam ettiren 8. Çevre Eylem Planı'nın 2023'e kadar AB'nin ortak gündemi olması bekleniyor.¹¹ Yeni eylem planı, altı öncelikli hedef belirliyor ve bu hedefleri,

- 2030 sera gazı emisyonunu azaltma hedefine ve 2050 yılına kadar iklim nötrlüğüne ulaşılması;
- Uyum sağlama kapasitesinin artırılması, dayanıklılığın güçlendirilmesi ve iklim değişikliğine karşı hassasiyetin azaltılması;

8 Cural, M., Saygi, H. E. (2016). Avrupa Birliği'nde Çevre Vergisi Uygulamaları ve Çevre Vergilerinin Gelişimi. Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 25(1), s. 81.

9 Satır Reyhan, A. (2014). Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), s.112. <https://doi.org/10.17218/husbed.91271>

10 Eurostat (2024). *Environmental taxes-A statistical guide*. Erişim: 11 Haziran 2024, S. 14. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/18358719/KS-GQ-23-016-EN-N.pdf/011c3fcd-c6c3-604c-320f-bba5da058efe?version=1.0&t=1705926723782>

11 Kurrer, C., Petit, A. (Nisan 2024). *Environment policy: general principles and basic framework*, Erişim: 9 Haziran 2024. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>

■ Yenileyici bir büyüme modeline doğru ilerlemek, ekonomik büyümeyi kaynak kullanımından ve çevresel bozulmadan ayırmak ve döngüsel ekonomiye geçişi hızlandırmak;

■ Hava, su ve toprak da dahil olmak üzere sıfır kirlilik hedefini takip ederek Avrupalıların sağlık ve refahını korumak;

■ Biyolojik çeşitliliğin korunması, muhafaza edilmesi ve eski haline getirilmesi ve doğal kaynakların (özellikle hava, su, toprak, orman, tatlı su, sulak alan ve deniz ekosistemleri) geliştirilmesi;

■ Üretim ve tüketimle ilgili çevre ve iklim baskılarının azaltılması (özellikle enerji, endüstriyel gelişme, binalar ve altyapı, hareketlilik ve gıda sistemi alanlarında).¹²

şeklinde sıralıyor. Yukarıda yer verilen hedefler açıkça göstermektedir ki bir yandan ekonomik kalkınma ve sürdürülebilirlik amaçlanırken diğer yandan çevre ve iklim politikalarının bu hedeflerle uyum içinde ilerlemesi sağlanmak istenmektedir. Belirlenen hedefler açısından bu yaklaşım, çevreye ve iklime ilişkin sorunların çözümünde mali araçların kullanılması gibi birtakım mekanizmaların geliştirilerek ekonomik büyümeye ket vurmada da var olan düzenin dönüştürülebileceğini göstermektedir. Zira çevre kirliliğini engellemek üzere özellikle işletmelere yüklenen ödevler ve dahi vergiler, işletmelerin maliyetini artırmakta olduğundan işletmeler, çevreye ilişkin mali yükümlülüklerden kaçınmanın yollarına başvurabilmektedir. 1973'ten beri yayımlanan AB çevre eylem planları hedefleri ve ülkeler bazında uygulamaları neticesinde alınan sonuçlar, çevre ve iklime yönelik tedbirler ve ekonomik büyümenin birlikte uyum içinde olabileceğinin altını çizmektedir. Doğaldır ki dünya üzerindeki her ülkenin refah seviyesi ve gelişmişlik düzeyi birbirinden oldukça farklı bir seyir izlerken bu çevre politikalarının uygulanmasının ve sonuçlarının her ülke için aynı veya benzer olması beklenemeyecektir.

Endüstrileşmenin gün geçtikçe artması ve artan talebi karşılamak üzere yoğunlaşması sebepleriyle plastik atıkların ortaya çıkma oranı da artmaktadır. Bu duruma, plastik atıklar doğada 1000 yılda yok olduğu¹³ için plastik atıkların çözünme hızının diğer atık türlerine oranla yavaş olması da eklenince devletler plastik atık kullanımını azaltmanın yollarını aramaya başlamıştır. Avrupa Birliği üye ülkeleri tarafından

12 Kurrer, C., Petit, A., *Environment policy: general principles and basic framework*.

13 Atıkların Doğada Yok Olma Süreleri. (t.y.). Erişim: 6 Haziran 2024. <https://www.cevre Muhendisligi.org/index.php/cevre-aktuel/atiklarin-dogada-yok-olma-sureleri>

Avrupa'da en çok çöpe atılan on maddeden biri olan duvar kalınlığı 50 mikronun altındaki plastik taşıma poşetlerinin sürdürülemez tüketimi ve kullanımı ile ilgilenmek üzere 2015/720 sayılı "Plastik Torbalar Direktifi (The Plastic Bag Directive)" kabul edilmiştir.¹⁴ 2020 yılında, üye devletlerin ilk kez 2018 yılında piyasaya sürülen tek kullanımlık plastik taşıma torbalarının miktarını Eurostat'a bildirmeleri gerekmiş ve 2018 yılından başlamak üzere tek kullanımlık plastik taşıma torba tüketimini azaltmaya yönelik herhangi bir tedbir uygulamayan Letonya ve Litvanya'nın kişi başına en fazla tek kullanımlık plastik taşıma torbası tüketen iki ülke olduğu ortaya çıkmıştır.¹⁵ Plastik taşıma torbalarının Avrupa Birliği ülkelerinde tüketimine ilişkin yapılan istatistik çalışmalarında¹⁶, AB'de yaşayan bir kişinin 2021 yılında ortalama 77 adet hafif plastik taşıma poşet tükettiği; 2018 ve 2021 yılları arasında AB üye devletleri arasında tüketilen toplam hafif plastik taşıma poşeti sayısında %31'lik bir azalma olduğu; 2021 yılının AB'de çok hafif plastik taşıma poşet (duvar kalınlığı 15 mikrondan az olan poşet) tüketiminin azaldığı ilk yıl olduğu sonuçlarına ulaşılmıştır. Direktif, üye devletlerin plastik poşet kullanımını en aza indirmek için uygulayacakları politikaları devletlerin kendisine bırakmakla beraber üye devletlerin bir kısmı şu iki yaklaşımı benimsemiştir: belirli plastik poşet türlerine yönelik piyasa kısıtlamaları/yasakları ve/veya plastik poşet üreticilerine/ithalatçılara uygulanacak vergiler ve çevresel ürün ücretleri gibi ekonomik tedbirler uygulanmasıdır.¹⁷ Diğer bir seçenek de üye devletlerin tek kullanımlık plastik taşıma torbalarının satış noktasında ücretsiz olarak sunulmamasını sağlayarak perakendecilerin tek kullanımlık plastik taşıma torbası için tüketicilerden ücret alması ve böylelikle de tüketimde azalmanın ortaya çıkması

14 Directorate-General for Environment. (t.y.). *Plastic Bags*, Erişim: 9 Haziran 2024. https://environment.ec.europa.eu/topics/plastics/plastic-bags_en

15 Sherrington, C., Watson, S., Marsh, P., Bradley, C. (2022). *Scoping study to assess the feasibility of further EU measures on waste prevention and implementation of the Plastic Bags Directive Part II – Implementation of Plastic Bags Directive*, S. 21, Erişim: 9 Haziran 2024. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3f3ee30e-7cc5-11ec-8c40-01aa75ed71a1/language-en>

16 Eurostat. (Ekim 2023). *Consumption of plastic carrier bags – estimates*, Erişim: 9 Haziran 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Consumption_of_plastic_carrier_bags_-_estimates#Lightweight_plastic_carrier_bag_consumption

17 Sherrington, C., Watson, S., Marsh, P., Bradley, C. *Scoping study to assess the feasibility of further EU measures on waste prevention and implementation of the Plastic Bags Directive Part II – Implementation of Plastic Bags Directive*, s.12.

gibi ekonomik tedbir uygulanmasıdır.¹⁸

Avrupa Birliği'nde yeşil vergi uygulamalarından bir diğeri, çevre kirliliğinin önlenmesi ve azaltılması amaçları ile uygulanan motorlu taşıtlar vergisi uygulamalarıdır. Avrupa Birliği üye ülkelerinin bir kısmı motorlu taşıtların vergilendirilmesinde karbondioksit emisyonu ve yakıt verimliliğini baz alırken bazı ülkeler de karbondioksit emisyonu belli bir ağırlığın altına düştükçe buna karşılık bir para ödülü verilmesi gibi bir ödül-ceza sistemini uygulamaktadır.¹⁹ Her ne kadar birlik içindeki bütün üye devletler açısından uyulması zorunlu olan bir motorlu taşıtlar vergisi uygulaması bulunmasa da üye devletler için ortak hedef, böyle bir vergi ile taşıtların ortaya çıkardığı karbondioksit emisyonunun çevreye salınımın miktarını azaltmaktır.²⁰

Türkiye'de Yeşil Vergi Uygulamaları

Türkiye'de doğrudan çevreden vergi alınmasına yönelik çevre vergisi "Çevre Temizlik Vergisi"²¹dir. Çevre temizlik vergisinin, "kirlenme eylemini, kirlenmeyi yok etmek için geliştirilen katı atık yönetim bedelini, kirlenme sonucunda oluşan negatif dışsallığı giderme ve firmalara kirlenme izin verme bedelini içerdiği"²² ifade edilmektedir. 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu mükerrer madde 44'e göre çevre temizlik vergisine tabi olanlar; belediye sınırları ve mücavir alanlar içinde bulunan ve belediyelerin çevre temizlik hizmetlerinden yararlanan konut, iş yeri ve diğer şekillerde kullanılan binalar (f.1) şeklinde sayılarak verginin mükellefinin de binayı kullananlar (f.3) olduğu hüküm altına alınmıştır. Çevre te-

18 Sherrington, C., Watson, S., Marsh, P., Bradley, C. *Scoping study to assess the feasibility of further EU measures on waste prevention and implementation of the Plastic Bags Directive Part II – Implementation of Plastic Bags Directive*, s.12-13.

19 Yalçın, A. Z., & Yalçın, A. (2013). Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz, *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), s.152.

20 Polat, S., Eser, L. Y. (2014). Motorlu Taşıtlar Vergisinde Değişim İhtiyacı: Türkiye İçin Bir Model Önerisi, *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), s. 272.

21 15.07.1993 tarihli ve 3914 sayılı Kanun'la 2464 sayılı Belediye Gelirleri Kanunu'nun mükerrer 44'üncü maddesinde düzenlenerek yürürlüğe girmiştir. İlgili maddede yapılan 25.12.2003 tarihli ve 5035 sayılı Kanun'un 41. maddesiyle yapılan değişiklikten önce "Çevre Temizlik Vergisi", katı atık ile ilgili ve atık su ile ilgili olmak üzere ikiye ayrılmaktaydı.

22 Samancı, M., Karagöz, B. (2019). Türkiye'de Çevre Temizlik Vergisinin Değerlendirilmesi, *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), s.76.

“Endüstrileşmenin gün geçtikçe artması ve artan talebi karşılamak üzere yoğunlaşması sebepleriyle plastik atıkların ortaya çıkma oranı da artmaktadır. Bu duruma, plastik atıklar doğada 1000 yılda yok olduğu için plastik atıkların çözünme hızının diğer atık türlerine oranla yavaş olması da eklenince devletler plastik atık kullanımını azaltmanın yollarını aramaya başlamıştır.”

mizlik vergisi dışında yeşil vergi olarak sayılabilecek diğer vergiler, özel tüketim vergisi (ÖTV), katma değer vergisi (KDV) ve motorlu taşıtlar vergisi (MTV)'dir. Bu vergi gelirleri çevre kirliliğinin doğrudan engellenmesi ve diğer çevre sorunlarının çözülmesinde doğrudan kullanılmasa da çevrenin korunmasına ve çevre kirliliğinin engellenmesine dolaylı bir şekilde katkısı olmaktadır. Fakat bahse konu vergilerin uygulanma biçimleri ve bu vergilerden tahsil edilen gelirlerin yeniden dağıtılması hususları göz önüne alındığında vergilerin, gelir elde etme amacının sonucunda meydana geldiği görülmektedir.²³ Zira vergi hukuku açısından motorlu taşıtlar vergisi “Servetten Alınan Vergiler”²⁴ sınıfında incelenmektedir. Bu sınıflandırma dahi MTV'nin doğrudan bir yeşil vergi uygulaması olmasından ziyade vergi hukukunda bir ödeme gücü göstergesi sayılan servet gelirlerinin vergilendirilmesi maksadıyla çıkarılmış ve bu şekilde de uygulamasına devam edildiğini göstermektedir. Türkiye’de motorlu taşıtların vergilendirilmesi, 1957’de uygulanmaya başlanan hususi otomobil vergisi ile başlamaktayken 1980 yılında motorlu taşıtlar vergisi ihdas edilmiştir.²⁵ MTV çıkarıldıktan sonra pek çok kanun çıkarılarak Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu’nda²⁶ (MTVK) değişiklikler yapılmıştır. 1980 yılında çıkarılan motorlu taşıtlar vergisinin kapsamına motorlu kara taşıtları ile motorlu deniz ve hava taşıtları da eklenmişken 2009 yılında yapılan değişiklikle motorlu deniz taşıtları MTV kapsamından çıkarılmıştır. MTVK hükümleri uyarınca vergileme ölçü ve hadlerinde motorların silindir hacmi ile taşıtların yaşlarının esas alınacağı

23 Aslan, G., Yiğit Şakar, A. (2023). Vergi yönetimi ve Türkiye’de ekolojik vergi reformu ihtiyacı, *Journal of Life Economics*, 10(2): 101-112, DOI: 10.15637/jlecon.1965, s.107-108.

24 Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2022). *Vergi Hukuku* (31.Bs.), Ankara: Turhan Kitabevi, s. 433.

25 Öncel, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2022). *Vergi Hukuku*, Ankara: Turhan Kitabevi, s.433.

26 Kanun’un adı, 26/11/1980 tarihli ve 2348 sayılı Kanun’un 1’inci maddesiyle yapılan değişiklikle “Motorlu Kara Taşıtlar Vergisi Kanunu” iken “Motorlu Taşıtlar Vergisi Kanunu” şeklinde olmuştur.

öngörülmektedir. 2004 yılında motor silindir hacminin²⁷ vergilendirilmede dikkate alınması ile MTV’de çevre vergisi niteliği oluşturulmak amaçlanmış olsa da taşıtların yaşlanması ile çevrede oluşturdukları zararın artması gerçeği karşısında uygulanacak vergilerin düşük tutulması çelişki meydana getirmektedir.²⁸ Bununla beraber MTV kapsamında vergiden muaflik ve istisna hükümleri²⁹ düzenlemesi de MTV’nin çevre vergisi olmaktan uzak bir vergi türü olduğunu ortaya koymaktadır.

MTV’nin yanında yine çevre zararı büyük olan egzoz gazlarına ilişkin de özel düzenlemeler bulunmaktadır. Çevre Kanunu’nun idari nitelikteki cezalar başlıklı 20’nci maddesinde³⁰, egzoz gazı emisyon ölçümü yaptırmayan motorlu taşıt sahiplerine ve ancak aynı aracın, yönetmeliklerle

27 “Motor silindir hacmi: Taşıtların motorlarını imal eden fabrikalarca uluslararası normlara göre tespit olunarak teknik belgelerinde gösterilen ve ilgili mevzuatları gereğince cm³ cinsinden ifade olunan motor hacmidir (MTVK, md.2/f.15).

28 Kabakçı Karadeniz, H. (2011). Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisinin Çeşitli Ülke Uygulamaları ile Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi, Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı, Yayın No: 2011/415, Ankara. S.150. 9 Haziran 2024.<https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/Kitap-2011-415.pdf>

29 MTVK Madde 4 – (Değişik: 26/11/1980 - 2348/4 md.) Aşağıda yazılı motorlu taşıtlar vergiden müstesnadır.

a) (Değişik: 4/6/2008-5766/9 md.) Genel ve özel bütçeli idareler, sosyal güvenlik kurumları ile il özel idareleri, belediyeler, köy tüzel kişilikleri ve Türkiye Kızılay Derneği adına kayıt ve tescil edilen taşıtlar (bu idarelere bağlı olup, ayrı tüzel kişiliği olan işletmeler ile özel kanunlarında malları devlet malı sayılmış olan kuruluşların taşıtları hariç);

b) Karşılıklı olmak şartıyla, yabancı devletlerin Türkiye’de bulunan elçilik ve konsolosluklarıyla, elçi, maslahatgüzar ve konsoloslarına (Fahri konsoloslar hariç) ve o devletin uyruğunda bulunan elçilik ve konsolosluk memurlarına ve merkezi Türkiye’de bulunan uluslararası kurullar ile bu kurulların yabancı uyruklu memurlarına ve resmî bir görev için yurda gelen delege ve heyetlere ve bu heyetlere mensup yabancı uyruklu kişilere ait taşıtlar;

c) (Değişik: 25/12/2003-5035/22 md.) Sakatlık dereceleri %90 ve daha fazla olan malûl ve engellilerin adlarına kayıtlı taşıtlar ile diğer malûl ve engellilerin, bu durumlarına uygun hale getirilmiş özel tertibatlı taşıtlar;

d) (Ek: 12/12/2003-5020/7 md.)18.6.1999 tarihli ve 4389 sayılı Bankalar Kanunu hükümlerine göre temettü hariç ortaklık hakları ile yönetim ve denetimleri veya hisseleri kısmen veya tamamen Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna intikal eden bankalara, tasfiyeleri Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu eliyle yürütülen müflis bankaların iflâs idarelerine ait taşıtlar.

(Ek :24/3/1988 - 3418/12 md.) Motorlu taşıtlar vergisi ile ilgili muaflik ve istisna hükümleri, bu Kanun’a hüküm eklenmek veya bu Kanun’da değişiklik yapılmak suretiyle düzenlenir. Bu Kanun’da yer almayan istisna ve muafliklar hükümsüzdür. Ancak uluslararası anlaşma hükümleri saklıdır.

belirlenen standartlara aykırı bir şekilde emisyonu neden olması hâlinde motorlu taşıt sahibine; taşıtın imalatında bulunan egzoz gazı emisyon kontrol sistemi olan katalitik konvertör/katalizör/dizel partikül filtresi olmadan kullanılan motorlu taşıt sahibine; Egzoz Gazı Emisyon Yetki Belgesi bulunan ancak yetkilendirme sonrasında ilgili yönetmelikle düzenlenen şartları kaybettiği tespit edildiği hâlde ölçüme devam eden ve/veya tekniğine ve belirlenen kurallara aykırı ölçümler yapanlara; bu Kanun kapsamında yapılan düzenlemelerle öngörülen belge olmadan emisyon ölçümü yapanlara ve/veya belgelerde tahrifat yapanlara ve/veya sahte belge düzenleyenlere diğer kanunlarda yazılı yaptırımlar saklı kalmak üzere Kanun'da belirtilen ve güncellenen miktarlarda idari para cezası verileceği hüküm altına alınmıştır. Diğer taraftan, Türkiye'de ÖTV'nin de çevre sorunlarının çözümünde doğrudan bir etkisinin olmadığı ve ancak akaryakıt tüketiminde azalmanın hedeflenmesi sebebiyle fiyat artırımına gidilerek dolaylı bir etkiye sahip olduğu ifade edilmektedir.³¹

Türkiye'de yeşil vergi uygulamalarının başka bir örneğini "Kirleten öder" prensibinin yansımaları oluşturmaktadır. "Kirleten öder" prensibinin Türkiye'deki görünümü 7153 sayılı Çevre Kanunu ve Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun hükümleri ile getirilen plastik poşet kullanımındaki vergilendirmedir.³² İlgili kanunun 1. maddesinde,

Çevrenin korunması, çevre kirliliğinin önlenmesi ve giderilmesi için uyulması zorunlu standartlar ile vergi, harç, katılma payı, yenilenebilir enerji kaynaklarının ve temiz teknolojilerin teşviki, geri kazanım katılım payı, plastik poşet ve plastik ambalaj kullanımının azaltılması, depozito uygulaması, emisyon ücreti, kirlenme bedeli ve kirliliğin önlenmesine yönelik teminat alınması ve karbon ticareti gibi piyasaya dayalı mekanizmalar ile ekonomik araçlar ve teşvikler kullanılır. Bu hususlara ilişkin idari ve teknik usul ve esaslar Bakanlıkça çıkarılacak yönetmeliklerle belirlenir.

demek suretiyle getirilen düzenlemelerin amaçları ve usulü belirlenmiştir. Böylelikle çevrenin korunması ve kaynakların verimli yönetilmesi amaçları ile başvurulacak ekonomik araçlar ve teşvikler genel hatlarıyla ortaya konmuştur. Plastik poşet kullanımı, özellikle taşıma açısından kolaylık sağlaması, hafifliği ve bu uygulamadan önce ücretsiz bir şekilde satış noktalarından temin edilmesi özellikleriyle artan nüfus ve tüketim

31 Yalçın, A. Z., & Yalçın, A. (2013). Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz, s.146.

32 Olcay, F. M, Yeşil Vergiler, Özellikleri, Türkiye'deki Durum ve Uygulamaları, s.16.

karşısında yükselme eğilimi göstermiştir. 2021 tarihli Ambalaj Atıklarının Kontrolü Yönetmeliği'nin 5'inci maddesinde,

Kaynakların verimli yönetimi ve plastik poşetlerden kaynaklanan çevre kirliliğinin önlenmesi amacıyla plastik poşet kullanımının azaltılmasına yönelik ücretlendirme uygulaması yapılır. Ülke genelinde plastik poşet kullanımının, çok hafif plastik poşetler hariç olmak üzere, yıllık kişi başına kullanılan adedin 31/12/2025 tarihine kadar 40 adedi aşmayacak şekilde azaltılmasını sağlayacak önlemlerin alınması ve düzenlemelerde bulunulması esastır.

şeklinde yer alan ifadeler, plastik poşet kullanımının kişi bazında belli bir miktar ile sınırlandırılmasına yönelik ciddi bir hedef belirlendiğini ortaya koymaktadır. Zira 2019 yılı öncesi Türkiye'de bir kişinin yılda ortalama 440 adet plastik poşet kullandığı ifade edilmektedir.³³ Bu miktar da ulaşılmak istenen kişi başına düşen plastik poşet tüketimi sayısının neredeyse on katına tekabül etmektedir. Öte yandan, Almanya'da yıl boyunca bir kişinin toplam 20 adet, Danimarka'da ve Finlandiya'da 4 adet plastik poşet tükettiği kaydedilmektedir.³⁴

Sonuç

Sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkının anayasal bir hak olduğu ve yine çevreyi geliştirmenin, çevre sağlığını korumanın ve çevrenin kirlenmesini önlemenin hem devletin hem de vatandaşların bir ödevi olduğu gerçeği karşısında çevreye yönelik uygulamaların ve müdahalelerin önemi daha çok ortaya çıkmaktadır. Çevrenin geliştirilmesi, korunması ve kirliliğinin önlenmesi maksatlarıyla bir mali araç olarak vergilendirmenin kullanılması oldukça etkili ve başvuru olan bir yoldur. Fakat burada tartışmaya açık olan konu “yeşil vergiler”in neye göre ve nasıl tahsil edileceğine yönelik usulün net olmaması veya bu konuda yeterli düzenlemenin olmamasıdır. Bu noktada, “kirleten öder” prensibi ile çevre kirliliğinin, çevreyi korumanın ve geliştirmenin maliyetini kimin üstleneceğine yönelik bir yöntem belirlenmektedir. Zira böyle

33 Türkiye Cumhuriyeti, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (28 Eylül 2021). *Plastik Poşet Kullanımı Yüzde 75 Oranında Azaldı*, Erişim: 11 Haziran 2024. <https://www.csb.gov.tr/plastik-poseet-kullanimi-yuzde-75-oraninda-azaldi-bakanlik-faaliyetleri-31995>

34 ÇEVKO (23 Ocak 2020). *Poşet Tüketimi Azaldı*, Erişim: 11 Haziran 2024. https://www.cevko.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=820:poseet-tuketimi-azaldi&catid=11&Itemid=131&lang=tr

bir yaklaşım hem kontrolsüz tüketim alışkanlıklarının değişmesini sağlarken hem de oluşan maliyet açıklarının telafi edilmesini kolaylaştırır. Avrupa Birliği üye devletleri, düzenli olarak yayımladıkları Çevre Eylem Planları ile çevreye karşı oluşan veya oluşması muhtemel tehditlerin güncel bir şekilde ortaya konulması ve gerekli tedbirlerin gecikmeden alınmasını sağlamaktadır. Buna, yapılan düzenlemelerin sonuçlarını tespit etmek için yapılan istatistiki çalışmalar da eklenince tedbirlerin yeterli olup olmadığı veya uygulayan üye ülke bazında bir sorun olup olmadığı objektif bir şekilde ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'de çevreden doğrudan alınan tek verginin çevre temizlik vergisi olması diğer vergi türlerinden elde edilen gelirin çevrenin korunması ve geliştirilmesine katkı sağlamadığı anlamına gelmeyecektir. Bununla beraber, plastik kullanımının doğada yarattığı tahribatın boyutlarının çok keskin bir şekilde fark edildiği günümüzde, Türkiye'de plastik poşet kullanımını sınırlandırmak adına ücretlendirmeye gidilmesi Avrupa Birliği uygulamalarına paralellik teşkil etmektedir. Ayrıca, diğer vergi türlerinde olduğu gibi yeşil vergilerin uygulanmasının başarıya ulaşması doğru vergi yönetimi, personellerin etkinliği ve mükelleflerin vergiye gönüllü uyum sağlamaları ile mümkün olduğu akılda tutulmalıdır. Hâliyle, çevre sorunlarının makro düzeyde dünya üzerinde yaşayan her bir canlıyı tek tek ilgilendirmesi karşısında devletlerin ortak hareket ederek genel bir bilinç oluşturmaları ve çevreyi koruma ve geliştirme ortak hedefleri etrafında birleşmesi ve buna yönelik ihtiyaçları karşılar şekilde düzenlemeler yapması oldukça önemlidir.

Kaynakça

AKKAYA, Ş. (2017). *Yerelden Küresele Çevre Vergileri İktisadi Bir Analiz* (1.Bs.). İstanbul: Filiz Kitabevi.

AL, İ. (2019). Sürdürülebilir Kalkınma Ve Yeşil Ekonomi: Türkiye İçin Bir Endeks Önerisi. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(19), 112-124.

ASLAN, G., Yiğit Şakar, A. (2023). Vergi yönetimi ve Türkiye'de ekolojik vergi reformu ihtiyacı. *Journal of Life Economics*. 10(2): 101-112, DOI: 10.15637/jlecon.1965, 101-112.

Atıkların Doğada Yok Olma Süreleri. (t.y.). Erişim: 6 Haziran 2024. <https://www.cevremuhendisligi.org/index.php/cevre-aktuel/atiklarin-dogada-yok-olma-sureleri>

CURAL, M., Saygı, H. E. (2016). Avrupa Birliği'nde Çevre Vergisi

Uygulamaları ve Çevre Vergilerinin Gelişimi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(1), 77-92.

ÇEVKO. (23 Ocak 2020). *Poşet Tüketimi Azaldı*. Erişim: 11 Haziran 2024. https://www.cevko.org.tr/index.php?option=com_content&view=article&id=820:poset-tuketimi-azaldi&catid=11&Itemid=131&lang=tr

Directorate-General for Environment. (t.y.). *Plastic Bags*. Erişim: 9 Haziran 2024. https://environment.ec.europa.eu/topics/plastics/plastic-bags_en

Eurostat (Ekim 2023). *Consumption of plastic carrier bags – estimates*. Erişim: 9 Haziran 2024. https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Consumption_of_plastic_carrier_bags_-_estimates#Lightweight_plastic_carrier_bag_consumption

Eurostat (2024). *Environmental taxes-A statistical guide*. Erişim: 11 Haziran 2024. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3859598/18358719/KS-GQ-23-016-EN-N.pdf/011c3fcd-c6c3-604c-320f-bba5da058efe?version=1.0&t=1705926723782>

KABAKÇI KARADENİZ, H. (2011). Türkiye’de Motorlu Taşıtlar Vergisinin Çeşitli Ülke Uygulamaları ile Karşılaştırılması ve Bir Model Önerisi. *Maliye Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı*, Yayın No: 2011/415, Ankara. Erişim: 9 Haziran 2024. <https://ms.hmb.gov.tr/uploads/2019/09/Kitap-2011-415.pdf>

KURRER, C., Petit, A. (Nisan 2024). *Environment policy: general principles and basic framework*. Erişim: 9 Haziran 2024. <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/71/environment-policy-general-principles-and-basic-framework>

OECD (1972). *Recommendation of the Council of 26 May 1972 on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*. Erişim: 07.06.2024. <http://www.ciesin.org/docs/008-574/008-574.html>

OECD (2024). *Recommendation of the Council on Guiding Principles concerning International Economic Aspects of Environmental Policies*. Erişim: 7 Haziran 2024. <https://legalinstruments.oecd.org/public/doc/4/4.en.pdf>

OECD (2024). *Recommendation of the Council on the Implementation of the Polluter-Pays Principle*. Erişim: 7 Haziran 2024. <https://legalinstruments.oecd.org/en/instruments/11>

OLCAY, F. M. (Ocak 2024). Yeşil Vergiler, Özellikleri, Türkiye'deki Durum ve Uygulamaları. *Vergi Raporu*, 292, 7-20.

ÖNCEL, M., Kumrulu, A., Çağan, N. (2022). *Vergi Hukuku* (31.Bs.). Ankara: Turhan Kitabevi.

POLAT, S., Eser, L. Y. (2014). Motorlu Taşıtlar Vergisinde Değişim İhtiyacı: Türkiye İçin Bir Model Önerisi. *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 15(2), S. 272.

SAMANCI, M., Karagöz, B. (2019). Türkiye'de Çevre Temizlik Vergisinin Değerlendirilmesi. *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, 2(2), 73-92.

SATIR REYHAN, A. (2014). Çevre Ekonomisinde Çevre Vergileri Uygulamaları. *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 110-120. <https://doi.org/10.17218/husbed.91271>

SHERRINGTON, C., Watson, S., Marsh, P., Bradley, C. (2022). *Scoping study to assess the feasibility of further EU measures on waste prevention and implementation of the Plastic Bags Directive Part II – Implementation of Plastic Bags Directive*. Erişim: 9 Haziran 2024. <https://op.europa.eu/en/publication-detail/-/publication/3f3ee30e-7cc5-11e-c-8c40-01aa75ed71a1/language-en>

Türkiye Cumhuriyeti, Çevre, Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığı. (28 Eylül 2021). *Plastik Poşet Kullanımı Yüzde 75 Oranında Azaldı*. Erişim: 11 Haziran 2024. <https://www.csb.gov.tr/plastik-poset-kullanimi-yuzde-75-oraninda-azaldi-bakanlik-faaliyetleri-31995>

Türk Dil Kurumu Güncel Türkçe Sözlük. (t.y.). “Çevre”. Erişim: 10 Haziran 2024. <https://sozluk.gov.tr/>

YALÇIN, A. Z., & Yalçın, A. (2013). Potansiyel Bir Çevre Vergisi Olarak Motorlu Taşıtlar Vergisi: Avrupa Birliği ve Türkiye Arasında Karşılaştırmalı Bir Analiz. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 27(2), 141-158.

su, çevre ve istilacı türler: ekosistem sürdürülebilirliği

nazmi polat*

Giriş

Su, gezegenimizde her türlü yaşamın sürdürülebilirliği için vazgeçilmez bir kaynaktır. Ancak günümüzde su kaynaklarımız, çeşitli çevresel sorunlarla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlar arasında kirlilik, aşırı kullanım ve iklim değişikliği gibi etmenler yer almakta ve bunlar, suyun kalitesini ve erişilebilirliğini tehdit etmektedir. Aynı zamanda, istilacı balık türleri gibi biyolojik tehditler de ekosistemlerimizin dengesini bozarak su kaynaklarımızın sağlığını ve biyoçeşitliliğimizi olumsuz etkilemektedir. Bu türler, yerel habitatları işgal ederek yerli türlerin yok olmasına, besin zincirlerinin bozulmasına ve ekolojik dengenin değişmesine neden olmaktadır. Su, çevre ve istilacı balıkların etkileşimi, ekosistemlerimizin karşı karşıya olduğu zorlukları anlamak ve bu sorunlara karşı sürdürülebilir çözümler geliştirmek için kritik öneme sahiptir. Bu bağlamda, suyun korunması, çevresel sorunlarla mücadele edilmesi ve istilacı türlerin kontrol altına alınması, gezegenimizin sağlığı için atılması gereken adımlar arasında yer almaktadır.

* Prof. Dr., nazmipolat58@yahoo.com

Su Kaynaklarının Çevre İçin Önemi

Dünya yüzeyinin yaklaşık %71'i su ile kaplıdır ancak bu suyun büyük bir kısmı, yaklaşık %97,5'i tuzlu su şeklinde okyanuslarda; geriye kalan %2,5'lik kısım ise tatlısu olarak bulunmaktadır. Bu tatlısuyun da büyük bir kısmı kutuplardaki buzullar ve kalıcı kar örtüsü formunda olduğundan, insanların erişebileceği ve kullanabileceği miktar oldukça sınırlıdır (Karaman ve Gökalp, 2010). Tatlısu kaynakları; akarsular, göller, yer altı suyu ve buzullardır. Bu kaynakların her biri, içme suyu sağlama, tarımda sulama, sanayi, enerji üretimi ve ekosistemlerin sağlığı için önemli bir yere sahiptir. Özellikle yer altı suyu, birçok bölgede insanların ana içme suyu kaynağıdır ve tarım için kritik bir sulama kaynağıdır. Göller ve akarsular ise hem biyolojik çeşitlilik açısından önemli habitatlar oluşturmaktadır hem de insan toplulukları için rekreasyon ve turizm imkanları sunmaktadır. Tatlısu kaynaklarının sınırlı olması, onların korunmasını ve sürdürülebilir bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılar. Su kaynaklarının aşırı kullanımı, kirlilik ve iklim değişikliği gibi faktörler; tatlısu ekosistemlerini ve insanların suya erişimini tehdit etmektedir.

Tatlısu kaynaklarının önemini farkında olmak, bu kaynakların korunması ve akılcı kullanımı için gerekli adımların atılmasını sağlamada ilk adımdır. Sürdürülebilir su yönetimi, tatlısu kaynaklarının gelecek nesiller için de korunmasını ve kullanılabilirliğini garanti altına almanın anahtarıdır. Bu nedenle su kaynaklarımızı korumak ve etkili bir şekilde yönetmek, sadece çevresel bir sorumluluk değil, aynı zamanda sosyal ve ekonomik bir zorunluluk olarak ön plana çıkmaktadır. Suyun verimli kullanımı ekosistemlerin korunması açısından önemlidir.

Suyun Ekosistemdeki Çevresel Döngüsü ve Kirlilik

Su döngüsü; Dünya'daki suyun, güneş enerjisiyle buharlaşması, bitkilerden transpirasyon yoluyla atmosfere dönmesi, soğuyarak yoğunlaşması ve yağış olarak yeryüzüne geri dönmesi süreçlerini içermektedir. Bu doğal döngü, suyun ekosistemler arası ve içindeki hareketini sağlar. Ancak insan faaliyetleri, su döngüsünü önemli ölçüde etkileyerek su kirliliği, arazi kullanımı değişiklikleri, yapay yapıların inşa edilmesi ve iklim değişikliği yoluyla suyun kalitesini ve erişilebilirliğini bozabilir (Uzunoglu vd., 2015). Bu etkiler, su kaynaklarının yönetimi ve korunması için bütüncül ve sürdürülebilir yaklaşımların benimsenmesinin önemini artırır. Su kaynaklarının korunması hem mevcut hem de ge-

lecek nesiller için sağlıklı ekosistemlerin ve insan topluluklarının refahını desteklemenin temelidir.

Suyun kirlenmesi; endüstriyel atıklar, tarımsal faaliyetler, evsel atıklar ve kentsel drenaj gibi nedenlerle doğal su kaynaklarının kontaminasyonu süreçlerini içermektedir. Bu durum, ekosistemlere, insan sağlığına ve tarım/gıda güvenliğine zarar verebilir. Suyun kirlenmesi, su kaynaklarını fiziksel, kimyasal ve biyolojik olarak etkiler ve suyun içme, tarım ve sanayi amaçlarıyla kullanımını sınırlar.

İklim Değişikliği ve Su Sorunları

İklim değişikliği ile sıcaklıklar artmış, yağış modelleri değişmiş ve beklenmedik hava olaylarının sıklığı da artmıştır. Bu durum su kaynaklarını etkileyerek suyun miktarını ve kalitesini değiştirmektedir (Şahin vd., 2020). Bu değişiklikler; buharlaşma miktarının artmasına, kar ve buzulların erimesine, yağış dağılımının değişmesine, kuraklık ve sel olaylarının şiddetlenmesine yol açmaktadır. Ayrıca su sıcaklıklarının yükselmesi, balıkların göç yollarını değiştirmelerine sebep olmakta, alglerin çoğalmasını teşvik etmekte, yağışlar ile erozyona sebebiyet vermektedir. Kuraklık ve sel gibi hava olayları; su kaynaklarının azalmasına, insan sağlığı için tehde ve ekosistemlerin zarara uğramasına neden olmaktadır. İklim değişikliğiyle mücadelede su tasarrufu, sürdürülebilir yönetim, altyapı iyileştirmeleri ve ekosistem tabanlı yaklaşımlar gibi stratejiler önem taşımaktadır.

Çevre ve Su Yönetiminde İstilacı Balıkların Yeri

İstilacı türler, genellikle insan faaliyetleri sonucunda doğal olmayan yollarla yeni habitatlara taşınan ve yerleştikleri ekosistemlerde ciddi ekolojik, ekonomik sorunlara veya sağlık sorunlarına neden olan canlı türleridir. Bu türler; biyoçeşitliliğin azalmasına, ekosistemlerin işleyişinin bozulmasına ve yerel türlerin neslinin tükenmesine yol açabilir. İstilacı türlerin yayılımı, dün-

“İstilacı türler, genellikle insan faaliyetleri sonucunda doğal olmayan yollarla yeni habitatlara taşınan ve yerleştikleri ekosistemlerde ciddi ekolojik, ekonomik sorunlara veya sağlık sorunlarına neden olan canlı türleridir. Bu türler; biyoçeşitliliğin azalmasına, ekosistemlerin işleyişinin bozulmasına ve yerel türlerin neslinin tükenmesine yol açabilir.”

ya genelinde önemli bir çevresel sorun haline gelmiştir. Yeni ekosistemlerine adaptasyon yetenekleri, yerel türlerle rekabet etme güçleri ve bu türlerin yok oluşları üzerinde doğrudan veya dolaylı yollarla etkili olmaları nedeniyle ciddi sorunlara neden olmaktadır. Bu türler, üreme kapasitesi ve ekolojik toleransı yüksek, etkin yayılım mekanizmasına sahip türlerdir. İstilacı türlerle mücadele, genellikle karmaşık ve maliyetli bir süreçtir ve en etkili yaklaşım, bu türlerin başlangıçta yerleşimlerini ve yayılımlarını önlemeye yönelik tedbirlerin alınmasıdır.

Türkiye'nin su ekosistemleri, coğrafi konumu ve iklim çeşitliliği nedeniyle birçok yerli ve yabancı balık türünü barındırmaktadır. Ancak bazı istilacı balık türlerinin varlığı (*carassius gibelio*, *gambusia affinis*, *atherina boyeri* gibi) yerel türler ve habitatlar üzerinde baskı oluşturmakta ve ekosistem dengesini bozmaktadır. Dünya genelinde istilacı olan *carassius gibelio* (gümüşü havuz balığı) türü, Türkiye'de de yaygın olarak bulunan ve iç sularımızı tehdit eden önemli bir istilacı türdür. Türkiye'nin çeşitli tatlısu ekosistemlerinde, özellikle baraj gölleri, nehirler ve sulak alanlar gibi habitatlarda bulunur. Adaptasyon yeteneği yüksek olan bu tür, Türkiye'nin farklı iklim ve su koşullarına kolayca uyum sağlayabilmektedir. Ülkemizdeki balıklar genelde yılda 1 defa ürerken, İsrail sazani ise 6-7, bazen 9 defa üreme yapabilmektedir. Ondan öte bu balık, doğal faunamızdaki balıkların yumurtaları ile beslenmektedir. Doğal balık türlerimizin varlığını tehlikeye atmaktadır. Böyle devam etmesi halinde doğal türlerimiz ilerleyen süreçte yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalacaktır. Bu iç sularımız için çok ciddi ve bir an önce çözüm bulunması gereken bir sorun olarak karşımızda durmaktadır.

Ayrıca istilacı balıklar; habitatların fiziksel yapısını değiştirebilir, su kalitesini düşürebilir ve biyoçeşitlilik kaybına neden olabilirler. İstilacı türlerle mücadele ve kontrol, ekosistemlerin korunması ve yerel biyoçeşitliliğin sürdürülmesi için önemlidir ve biyolojik kontrol, habitat restorasyonu, halkı bilinçlendirme, yasal düzenlemeler, mekanik, kimyasal ve biyolojik kontrol yöntemleri, ekosistem restorasyonu ve doğal türlerin desteklenmesi gibi çeşitli stratejileri içermektedir.

Çevresel sorunlar konusunda toplumsal bilinçlendirme, sürdürülebilir bir geleceğin sağlanması için kritik önem taşır. Bu bilinçlendirme süreci; eğitim programları, medya kampanyaları, halka açık etkinlikler aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Okullarda çevre eğitiminin müfredata dahil edilmesi, yetişkinlere yönelik çalıştayların düzenlenmesi, çevresel konularda farkındalık yaratan kampanyaların yürütülmesi ve yerel çevre koruma projelerine katılım teşvik edilmelidir. Toplumun her ke-

siminin katılımıyla gerçekleştirilen bu bilinçlendirme çabaları, sürdürülebilir yaşam tarzlarının benimsenmesine ve çevre koruma bilincinin artırılmasına katkıda bulunur. Bu tür faaliyetler, çevresel sorunların çözümüne katkıda bulunmakta ve daha sürdürülebilir bir dünya için önemli adımlar oluşturmaktadır.

Kaynakça

KARAMAN, S., & Gökalp, Z. (2010). Küresel Isınma ve İklim Değişikliğinin Su Kaynakları Üzerine Etkileri. *Tarım Bilimleri Araştırma Dergisi*, 1, s. 59-66.

ŞAHİN, H., Dalgıç, N., & Çavuş, Ö. H. (2020). Ekonomik Küreselleşmenin İş Sağlığı ve Güvenliğine Etkileri ve Projeksiyonlar. *Çalışma ve Toplum*, 4(67), s. 2161-2196.

UZUNOĞLU, F., Bayazit, S., & Mavi, K. (2015). Küresel iklim değişikliğinin süs bitkileri yetiştiriciliğine etkisi. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 20(2), s. 66-75.

dünyadan çevre notları*

NASA, Dünya yörüngesinde toplamda 6 bin ton ağırlığında uzay çöprü bulunduğunu tahmin ediyor. Bu çöpler; yeryüzü, aktif olarak kullanılan uzay araçları ve Uluslararası Uzay İstasyonu (ISS) için ciddi bir risk teşkil ediyor.

Büyük bir Japon inşaat şirketi olan Sekisui House; yerel halkın, inşa edilen binanın Fuji Dağı manzarasını engelleyeceğine dair şikayetleri üzerine neredeyse tamamlanmış olan bir apartmanın yıkılmasına karar verdi.

Gıda krizi, yaklaşmakta olan bir problem olmaktan çıkıp hem küresel ölçekte hem de yerel ölçekte etkilerini hissettirmeye başladı. Atlantadaki gıda ormanı, Tayvan'da kullanılmayan metro istasyonlarının yeraltı çiftliklerine dönüştürülmesi, Plenty'nin yapay zekâ destekli dikey çiftlikleri çözüm önerileri arasında...

Stockholm'de 1972 yılında düzenlenen ve uluslararası alanda çevre hakkının dile getirildiği ilk toplantı olarak kayıtlara geçen BM Çevre ve İnsan Konferansı, çevre sorunlarına yönelik politika arayışları açısından bir milat olarak biliniyor. Konferans'ta alınan bir kararla 5 Haziran, Dünya Çevre Günü ilan edildi.

2024'ün kaynaklarını tükettik, 2025'ten yemeye başladık. Türkiye'nin yıllık ekolojik kapasitesini tükettiğine işaret eden Limit Aşım Günü, her yıl biraz daha öne çekiliyor. Geçen yıl 22 Haziran, 2022'de ise 28 Temmuz olan Limit Aşım Günü; bu yıl 11 Haziran olarak açıklandı.

* Kaynak: Aposto Gündem ve #tarih günlüklerinden derlenmiştir

Hollanda, İtalya, İsviçre ve Japonya'nın ardından İspanya'da da aşırı turizme karşı sesler yükselmeye başladı. İspanya'nın Malaga ve Cadiz kentlerinde yüksek kira, gürültü ve kirlilikten şikâyetçi olan binlerce kişi turizm protestosuna katıldı.

Ülkenin güneyindeki Endülüs bölgesinde bulunan Malaga'da 5 binden fazla gösterici, "Malaga yaşamak için, hayatta kalmak için değil!" sloganıyla toplandı. Mallorca, Ibiza, Kanarya Adaları ve Barcelona'da da turizmi protesto eden İspanya halkı, birçok evin turistlere kiralandığını ve bu nedenle kiraların arttığını, şehir merkezlerinin gürültü ve kirlilik nedeniyle yaşanmaz hâle geldiğini belirtiyor (Kaynak: DW Türkçe).

İtalya aşırı turizmi önlemek için farklı çözümler deniyor. Son olarak Venedik kentinde, kitlesel turizmin etkilerinden korunmak amacıyla başlatılan 5 euro "ayakbastı ücreti" uygulamasının deneme aşaması sona erdi. Bu dönemde ücretten muaf olanlar dışında yaklaşık 440 bin kişi kente günübirlik giriş yaptı ve toplamda 2,2 milyon euro civarı gelir elde edildi.

Balıkesir'in Erdek ilçesinde yazlıkçıların koruma altındaki deniz çayırlarını kesmesi, soruşturmayla sonuçlandı. Müsilaj önleyici sayılan, üstelik kendini yenilemesi en az 10 yılı bulan çayırları, iş makineleri getirtip yolduran yazlıkçılar; bu yaptıklarının ne kadar ciddi bir çevre suçu olduğunu yeni öğrendi.

Ayvalık uzun zamandır deniz patlıcanı kaçakçılarıyla uğraşiyor. Denizlerdeki oksijeni temizleyen ve “denizin akciğerleri” olarak görülen deniz patlıcanları yurt dışında alıcı buluyor. Daha bu yıl mart ayında yapılan operasyonda 4 bin adet, yani yarım ton deniz patlıcanı yakalandı.

İnsanlık tarihinin en büyük facialarından biri olan Çernobil faciasında Dünya Sağlık Örgütü'ne göre 4 bin, Greenpeace'e göre 200 bin kişi hayatını kaybetti.

Yeşil enerji uzmanı, geleceğin meslekleri arasında gösteriliyor. Peki onlar ne iş yapacak? Güneş, rüzgâr, hidroelektrik ve biyokütle gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının verimliliğini artıran teknolojiler tasarlayacak, enerji depolama çözümleri ve mikro şebekeler kurarak

yerel enerji üretimini destekleyecekler. Enerji verimliliği projeleri ile işletmelerin karbon ayak izini azaltacak ve sürdürülebilir enerji politikaları oluşturacaklar.

BM'ye göre Gazze'de 40 milyon tonluk savaş enkazı bulunuyor. Kaldırılmasının 15 yıldan fazla süreceği öngörülen molozları temizleme maliyeti ise 500-600 milyon dolar olarak hesaplanıyor.

İklim aktivistleri, iklim değişikliğine karşı daha sıkı önlemler alınması talebiyle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesinde (AİHM) açtıkları ilk davayı kazandı. Mahkeme, iklim değişikliğiyle yeterince mücadele etmeyen İsviçre hükümetinin sağlık haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle başvuran 2 binin üzerinde İsviçreli kadını haklı bularak İsviçre'nin insan haklarını ihlal ettiğine karar verdi.

Avrupa Birliğinin Copernicus İklim Değişikliği Servisi, 17,09°C küresel ortalama sıcaklığa ulaşılan 21 Temmuz Pazar gününün, tarihin en sıcak günü olarak kaydedildiğini açıkladı.

ekolojik ayak izi ve türkiye

sena gültekin*

Bugün, insanlık mevcut ve gelecek nesillerin refahını tehdit eden, insan kaynaklı iklim değişikliği ve biyoçeşitlilik kaybıyla karşı karşıya bulunmaktadır. Dünya, Sanayi Devrimi öncesine göre 1,2 derece ısınmıştır. İklim değişikliği, 1.000'den fazla bitki ve hayvan türünün tüm popülasyonlarının kaybıyla ilişkilendirilmektedir. Hem vahşi yaşamda hem de insanlarda hastalıklara neden olan birçok böcek ve solucan yeni alanlara taşınmış ve bazı bölgelerde yeni hastalıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. "Pozitif iklim geri beslemesi" olarak adlandırılan süreç nedeniyle küresel ısınma, zamanla daha fazla ısınmaya neden olan ekolojik süreçleri harekete geçirmektedir (WWF, 2022).

1990'lı yıllarda geliştirilmeye başlanan bir konseptle, günümüzde doğanın kendini yenileme süreci, ekolojik ayak izi ve mevcut biyokapasite ile ifade edilmektedir. Ekolojik ayak izi, bir nüfusun tükettiği yenilenebilir kaynakları sürdürülebilir bir temelde üretmek ve mevcut teknolojiyi kullanarak ürettiği atığı emmek için ne kadar biyo-üretken alana (toprak veya su) ihtiyaç duyacağını göstermektedir. Biyokapasite ise belirli bir alanda (örneğin ekilebilir arazi, mera, orman, verimli

* Arş. Gör., Atatürk Üniversitesi, İktisat Bölümü, sena.gultekin@atauni.edu.tr

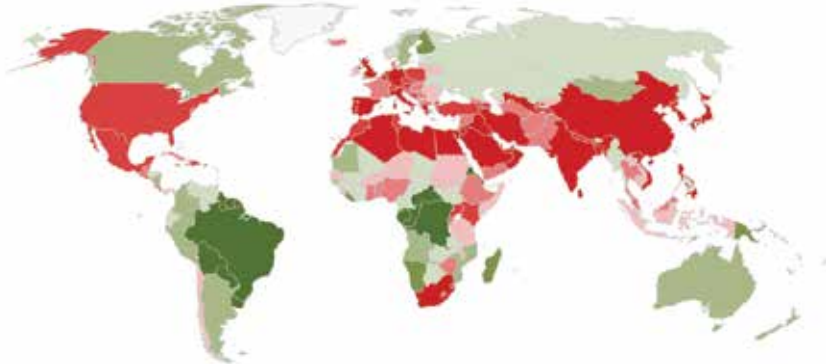
deniz) mevcut olan biyo-üretken arzı ölçmektedir. Ekolojik ayak izinin biyokapasiteden yüksek olduğu durumlarda ekolojik açıktan söz etmek mümkündür. 2020 yılında dünya ortalama ayak izi kişi başına 2,5 küresel hektara ulaşırken, biyolojik kapasite 1,6 küresel hektardır. Bu durum, açığın ciddiyetini ortaya koymaktadır. Doğa, yenilenebilir kaynakları ancak belirli bir oranda geri kazanabilir. Ancak insanlar, yenilenebilir kaynakları ekosistemlerin geri kazanabileceğinden daha hızlı ve sürekli olarak daha fazla tüketiyor. Belirleyici faktör yalnızca ne kullandığımız ve ne kadar kullandığımız değil, aynı zamanda belirli bir kaynağı ne kadar hızlı kullandığımızdır. Alan birimlerinin yaşamı destekleyen doğal sermayenin bir ls olarak kullanılması fikri, birçok temel ekosistem hizmetinin, fotosentez sürecinin gerçekleştiği yüzeyler tarafından yönlendirildiği gerçeğine dayanmaktadır (Schaefer vd., 2006). Bu nedenle ekolojik ayak izi; otlatma arazisi ayak izi, orman ürünleri ayak izi, balıkçılık alanları ayak izi, tarım arazisi ayak izi, yerleşim arazisi ayak izi ve karbon ayak izi olmak üzere altı farklı alt başlıktan alınan değerlerin birleştirilmesi ile endeks hâline getirilmektedir. Otlatma arazisi ayak izi; et, süt, deri ve yn ürünleri için hayvan yetiştirmek amacıyla otlatma arazisine olan talebi ölçmektedir. Orman rnleri ayak izi; yakacak odun, kağıt hamuru ve kereste ürünleri sağlamak için ormanlara olan talebi ölçmektedir. Balıkçılık alanları ayak izi; hasat edilen deniz ürünlerinin yeniden stoklanması ve su ürünleri yetiştiriciliğinin desteklenmesi için gereken deniz ve iç su ekosistemlerine olan talebi ölçmektedir. Tarım arazisi ayak izi; gıda ve lif, hayvancılık için yem, yağ bitkileri ve kauçuk için arazi talebini ölçmektedir. Yerleşim arazisi ayak izi; yollar, konutlar ve endüstriyel yapılar dâhil olmak üzere altyapı tarafından kapsanan biyolojik olarak üretken alanlara olan talebi ölçmektedir. Karbon ayak izi, fosil yakıt yakımı ve imento üretiminden kaynaklanan karbon emisyonlarını ölçmektedir. Bu emisyonlar, okyanuslar tarafından emilmeyen emisyonların tutulması için gereken orman alanlarına dönüştürülmekte-

“Ekolojik ayak izi, bir nüfusun tükettiği yenilenebilir kaynakları sürdürülebilir bir temelde üretmek ve mevcut teknolojiyi kullanarak ürettiği atığı emmek için ne kadar biyo-üretken alana (toprak veya su) ihtiyaç duya-cağını göstermektedir.”

dir. İnsan yönetiminin derecesine, ormanların türüne ve yaşına, orman yangınlarından kaynaklanan emisyonlara ve toprak birikimi ve kaybına bağlı olarak ormanların değişen karbon tutma oranlarını hesaba katmaktadır (WWF, 2022).

Bir nüfusun ekolojik ayak izi, o nüfusun kullanabileceği alanın biyokapasitesini aştığında ekolojik açık ortaya çıkmaktadır. Ulusal bir ekolojik açık, ülkenin ticaret yoluyla net biyokapasite ithal ettiği, ulusal ekolojik varlıkları tasfiye ettiği veya atmosfere kendi ekosistemlerinin emdiğinden daha fazla karbondioksit atığı yaydığı anlamına gelmektedir. Buna karşılık, bir bölgenin biyokapasitesi nüfusunun ekolojik ayak izini aştığında o bölgede ekolojik rezerv bulunduğu anlamına gelmektedir. **Grafik 1**, dünya genelinde ekolojik açık ve rezervleri göstermektedir. Yeşil ile taranan ülkelerde biyokapasite ekolojik ayak izinden büyükken, kırmızı ile taranan ülkelerde ise ekolojik ayak izi biyokapasiteyi geçmektedir. Her iki renkte de koyulaşma, aradaki farkın gittikçe büyüdüğünü ifade etmektedir. Grafik incelendiğinde özellikle endüstrileşmiş ülkelerin hemen hemen hepsinde açık olduğu görülmektedir. Açık olmayan sanayileşmiş ülkelerde ise bu durum o ülkelerdeki biyolojik kaynakların oldukça fazla olmasından ortaya çıkmaktadır. Ayrıca kırmızının tonları ile boyanan yerlerin fazla olması dünya genelindeki krizi de net bir şekilde ortaya koymaktadır. Yeşil ile işaretlenen ülkelerin çoğunda ise yeşilin tonu zaman içinde açılmaktadır. Bu durum, önlem alınmadığı takdirde günümüzde biyo-rezervlere sahip olan ülkelerin zamanla açık vermeye başlayacağını göstermektedir.

Grafik 1: Ekolojik Açık/Rezerv

Kaynak: Global Footprint Network

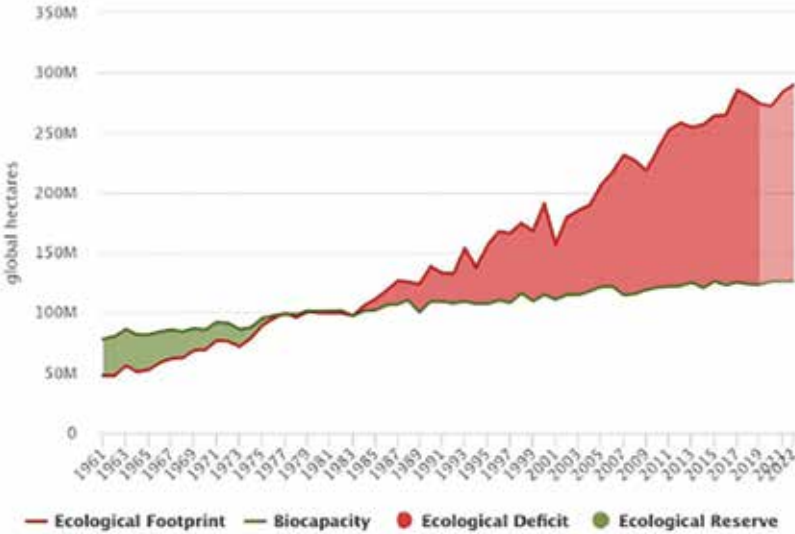
Küresel düzeyde konu bu kadar ciddiyetini korurken benzer durum Türkiye için de geçerlidir. **Grafik 1**'de Türkiye'nin kırmızı renkte olması ekolojik açık verdiği anlamına gelmektedir. Türkiye, iklim değişikliği ve çevresel tehlikelerin etkilerine karşı, oldukça kırılgandır. Son on yılda ülke, artan sıklık ve yoğunluktaki sıcak hava dalgaları, seller, kuraklıklar, toprak kaymaları, orman yangınları, aşırı rüzgâr fırtınaları, su kıtlığı ve tarımsal zararlardan mustarip olmuştur. Türkiye her ne kadar Paris Anlaşması gibi küresel ölçekte çevresel düzenleme yapılmasını kabul eden bir anlaşmanın ortağı olsa da henüz oldukça sınırlı bir gelişim kaydetmiştir. Türkiye'nin net sıfır emisyon hedefini doğrulayan uzun vadeli bir karbonsuzlaştırma stratejisi bulunmamaktadır. Her ne kadar iklim değişikliği eylemlerinde hedef 2023 olsa da yürütme ve uygulama konusunda hâlâ ciddi zayıflıklar bulunmaktadır. Emisyon azaltma hedefi; 2030 yılına kadar emisyonların %30'un üzerinde artabileceği anlamına geldiğinden, kritik derecede yetersiz kalmaktadır (EC, 2023).

Türkiye her ne kadar yetersiz gelişim kaydetse de kendi klasmanındaki bazı ülkelere göre belli oranda gelişmeler kaydetmiştir. Buna ek olarak Türkiye'nin sera gazı emisyonlarındaki artışı, ekonomik büyümeden daha yavaş olmasına ve kişi başına düşen emisyonların OECD veya AB ülkelerinden daha düşük olmasına rağmen, Türkiye'de diğer ülkelere oranla g bir emisyon azaltma hedefi bulunmaktadır. Elektrik, ulaştırma, inşaat ve sanayi sektörlerini içeren enerji sektörü; toplam emisyonların dörtte n oluşturarak ülkenin sera gazı emisyonlarına en büyük katkıyı yapan sektörlerdir. Türkiye'nin enerji, ulaştırma ve tarım sektörleri, kısmen yenilenebilir enerjinin Türkiye'nin enerji sistemindeki yüksek penetrasyonu ve düşük motorizasyon oranları nedeniyle AB ortalamasından daha az karbon yoğundur. Bununla birlikte kömüre bağımlılık yüksektir ve mevcut yatırım planları kapsamında bu bağımlılık daha da artacaktır. İnşaat sektörü (konut ve konut dışı) AB ortalamasından daha az enerji verimliliğine sahiptir ve imalat sektörü AB ortalamasından daha karbon yoğundur. Buna karşılık Türkiye'nin ormanlık arazileri karbon yutağı görevi görerek ülkenin net karbon emisyonlarını azaltmaktadır (WB, 2022).

Her ne kadar belli düzeyde gelişmeler yaşansa da bu durum, Türkiye'nin ekolojik açık vermesine engel olamamaktadır. **Grafik 2** incelendiğinde Türkiye'nin 1980'li yıllardan itibaren düzenli olarak ekolojik açık verdiği ve bu açığın sürekli olarak büyüdüğü görülmektedir. Her ne kadar karbon emisyonu azaltılmaya çalışılsa da ekolojik açık konusunda net bir ilerleme kaydedilememiştir. Türkiye'nin coğrafi, iklimsel

ve sosyoekonomik koşulları, ülkeyi iklim değişikliği ve diğer çevresel tehlikelerin etkilerine karşı oldukça kırılgan hâle getirmekte, çevresel uyum ve dayanıklılığı yüksek öncelikler hâline getirmektedir. Türkiye’de ulaşım sistemi benzer ülkelere kıyasla daha kırılgandır ve ülke; gıda güvenliği sorunları, artan su stresi ve 2021 orman yangını sezonu gibi benzeri görülmemiş afet olayları yaşamaktadır. Bu kırılganlık; iklim faktörleri, nüfusun maruziyeti ve sosyoekonomik faktörlerin birleşiminden kaynaklanmaktadır (WB, 2022). Türkiye için yapılan iklim değişikliği projeksiyon çalışmaları sonuçlarında Türkiye’de yıllık ortalama sıcaklık artışının, 2016-2040 dönemi için 1,0°C-2,0°C arasında; 2041-2070 dönemi için 1,5°C-4,0°C arasında ve son dönem olan 2071-2099 dönemi için 1,5°C-5°C arasında olması öngörülmektedir. Bazı senaryolarda 21. yüzyılın son otuz yılında (2071-2100) sıcaklık artışının kış mevsiminde 3,0°C ve yaz mevsiminde 8,0°C’ye ulaşması da öngörülmektedir. Ayrıca bu dönemde yağışlarda da düzensizliğin artması beklenmektedir. Artan sıcaklıklar nedeniyle yağışların kardan yağmura dönmesi beklenmektedir. Bu durumun en önemli sonuçları ise nehirlerin debisinin düşmesi ve kuraklık olacaktır (ÇSB, 2020). Bütün bu projeksiyonlar Türkiye için tehlikenin boyutlarını göz önüne sermektedir.

Grafik 2: Türkiye’nin Biyokapasite ve Ekolojik Ayak İzi Karşılaştırması

Kaynak: Global Footprint Network

Türkiye'deki evre sorunları il bazında nceliklendirildiğinde su kirliliği, illerin %41'inin birinci önceliğini oluştururken; atıklar, illerin %28'inin birinci önceliği; hava kirliliği, illerin %27'sinin birinci önceliği ve gürültü kirliliği, illerin %4'ünün birinci önceliği olmaktadır. Hava kirliliğinin en büyük kaynağı, evsel ısınma olurken; su kirliliğinin kaynağını evsel atıkların depolanma süreçleri oluşturmaktadır (ŞİB, 2023). Bu durum, şehirleşmeden kaynaklanan problemlerin çözülmesi ile birçok ilde evre kirliliğine yönelik kalıcı çözümlerin hayata geçirilebileceğini ortaya koymaktadır. Bu nedenle atık yönetimi projeleri hayati önem taşımaktadır.

Geçen sene yaşanan depremin getirdiği ekolojik facialara yönelik işlemler sınırlı kalmış ve gelecekte olabilecek yeni depremlere karşı da yeterince önlem alınmamıştır. Bu durum depremin getirdiği can kaybının dışında insan sağlığını uzun dönemli tehdit etmektedir. şubat 2023 depremleri, etkilenen belediyelerin atık yönetim sistemleri üzerinde büyük bir etki yaratmış; mevcut altyapı ve ekipmanı etkilemiştir. Buna ek olarak inşaat molozlarının yönetimi ve asbest salınımı da dâhil olmak üzere, molozların döküldüğü ekosistemlerin kirlenmesi açısından önemli bir evre sorunu olmaya devam etmektedir (EC, 2023). Ancak Türkiye evre konusunda belirli ilerlemeler de kaydetmiştir. 2020 yılında Türkiye evre Ajansı kurulmuş ve 2019'da kabul edilen sıfır atığa ilişkin mevzuatı uygulamaya başlamıştır. Böylece Türkiye'nin geri dönüşüm oranı 2023'te %27'ye yükselmiştir. Bir dizi üründe atık yönetimi ciddiyele yapılırken bu durum ülke içinde bölgesel düzeyde farklılıklar göstermektedir. Su kalitesi alanında, mevzuat uyumu ileri düzeydedir ancak uygulama ve yaptırım düzeyi düşük kalmaktadır. Atık su arıtma kapasitesi, sürekli yatırımların bir sonucu olarak ülkede 1176 atık su arıtma tesisinin inşa edilmesiyle artmış ve belediye nüfusunun %89'unu kapsar hâle gelmiştir. Türkiye 2023 yılı sonuna kadar %100'e ulaşmayı hedeflemiştir (EC, 2023).

“Bir nüfusun ekolojik ayak izi, o nüfusun kullanabileceği alanın biyokapasitesini aştığında ekolojik açık ortaya çıkmaktadır. Ulusal bir ekolojik açık, ülkenin ticaret yoluyla net biyokapasite ithal ettiği, ulusal ekolojik varlıkları tasfiye ettiği veya atmosfere kendi ekosistemlerinin emdiğinden daha fazla karbon-dioksit atığı yaydığı anlamına gelmektedir.”

“Türkiye’de sadece en düşük %20’lik gelir grubu, Türkiye’nin biyolojik kapasite sınırları içinde yaşamaktadır. Gelire göre sıralanan %10’luk gruplarda, üst gelir gruplarına çıkıldıkça hem tüketim düzeyi hem de ekolojik ayak izi artmaktadır.”

İklim değişikliği ve biyoçeşitlilik kaybı yalnızca çevresel değil, aynı zamanda ekonomik, kalkınma, güvenlik, sosyal, ahlaki ve etik bir problemdir. Çevresel bozulmanın çoğundan sanayileşmiş ülkeler sorumlu olsa da en savunmasız olanlar, yoksul ülkeler ve yoksul insanlardır (WWF, 2022). Türkiye’de sadece en düşük %20’lik gelir grubu, Türkiye’nin biyolojik kapasite sınırları içinde yaşamaktadır. Gelire göre sıralanan %10’luk gruplarda, üst gelir gruplarına çıkıldıkça hem tüketim düzeyi hem de ekolojik ayak izi artmaktadır. Bununla birlikte gıda, en düşük gelir grubunun ayak izinin çok büyük bir kısmını oluştururken en yüksek gelir grubunda daha düşük bir paya sahiptir (Aktürk ve Gültekin, 2023). Türkiye’deki herkesin çevre tehditlerinden aynı düzeyde etkilenmiyor oluşu, sosyal eşitsizliği de artırmaktadır. Çevre bozulması yüksek yerlerde yetişen çocuklar, ömürleri boyunca sağlıklı bir hayat sürdükleri ve bedensel gelişimlerini sağlayamadıkları için bu durum eşitsizliklerin daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Türkiye için gelecekte en büyük tehditlerden biri, bu derinleşen eşitsizliklerin geri döndürülemez bir seviyeye gelmesi ile olacaktır. Bu açıdan önlem alınması oldukça önemlidir.

Türkiye 1990’lardan itibaren büyük gelişim sergilese de özellikle yaşanan ekonomik çalkantılar, gelecekteki ilerlemeleri tehlikeye atmaktadır. Türkiye 2053 net sıfır emisyon hedefine ulaşabilir ancak bu, birçok ekonomik sektörde büyük değişiklikler gerektirecektir. Dönüşüm, enerji sektörünün derinlemesine karbondan arındırılmasını; binalarda enerji verimliliği ve elektrifikasyonun bir kombinasyonu; ulaşımda modal değişim, enerji verimliliği ve elektrifikasyon; orman alanlarından karbon tutulmasını en üst düzeye çıkarmak için mevcut uygulamalardaki değişiklik ve ekonominin geri kalanındaki (sanayiler, tarım, atık yönetimi ve su yönetimi dâhil) emisyon azaltma çabalarını içermektedir. Sürdürülebilir kalkınmanın sağlanması aynı zamanda ekonomik gelişmeye de olanak sağlayacaktır (WB, 2022).

Su kaynağı bakımından zengin bir ülke olmayan Türkiye, tarımsal politikalarının sürdürülebilirliği açısından

*trafik ve sosyal çevre ilişkisinde “kadın sürücü” ikilemi**

irfan kavaz**

*T*rafik, çevresel ilişkiler bakımından sürdürüldüğü coğrafi şartlara göre farklı şekillerde isimlendirilebilmektedir. Örneğin trafiğin işlediği güzergâhın karada, havada, denizde, yer altında veya uzayda olması, kendine özgü ve farklı dinamiklere sahip ulaşım sistemlerini gündeme getirmektedir. Ancak bu ulaşım çeşitliliği içinde insanların gündelik olarak en sık kullandığı sistem kara yolu trafiğidir.

Kara yolu trafiği; hareketliliğin sistematikleştirilmiş kurallar ve gündelik yaşantının sonucunda ortaya çıkan normlar çerçevesinde insan ve nesnelerin, dizayn edilmiş yollar üzerindeki araçlı veya araçsız yer değiştirme eylemi şeklinde tanımlanabilir.

Yukarıdaki tanımlamaya bağlı olarak trafiğin, insanın çevresiyle karşılıklı etkileşime girdiği bir alan olduğu iddia edilebilir. Trafiğin bir aktörü olarak insan diğer insanlarla, sosyal gruplarla, iklimle, coğrafyayla, teknolojiyle, mekânlarla daima etkileşim içerisinde. Bu anlamda insan, trafiğe bağlı fiziksel unsurları inşa ve icat etmek suretiyle fail ko-

* Bu çalışma “Toplumsal Bir Etkileşim Alanı Olarak Trafik ve Trafikte Kadın Sürücüler” isimli doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

** Dr., İçişleri Bakanlığı, kavazaki34@gmail.com

numuna yerleşebilmektedir. Buna karşılık söz konusu unsurlardan gelen çevresel etkiler insanın bu unsurları geliştirme motivasyonunu artırmaktadır. Akademik, resmî ve sivil toplum bazında yapılan çalışmalarda da trafikte yaşanan problemlerin çözümü ve trafiğin seyirinin daha iyi seviyeye çıkarılması hedeflenmektedir. Örneğin yol yapım teknikleri, çevre düzenlemesi, kent planlaması, meteorolojik çalışmalar, elektronik denetim ve seyir sistemleri, otomotiv teknolojileri vb. birçok konuda trafiğin çevresel etkileşiminin uygulanabilir bir hale getirilmesi amaçlanmaktadır.

Trafik ve çevre bağlamında göz önüne alınması gereken diğer bir husus ise insanın, trafiğin seyri içerisinde veya trafiğin bir sonucu olarak sosyal çevresi ile girdiği etkileşimdir. Özellikle ülkemizde kara yolu trafiği bağlamında gerçekleştirilen akademik çalışmaların genel olarak fen bilimleri alanında gerçekleştirildiği söylenebilir. Bu durum ise trafiğin sosyolojik yönünün göz ardı edildiğini göstermektedir. Trafik, toplumsal yaşamın bir yansımasıdır. Bireyler sürücü koltuğuna oturduklarında sahip oldukları kültürel sermayeyi, sürüş davranışlarına yansıtırlar (Moeckli ve Lee, 2007: 13). Dolayısıyla trafiği sosyolojik bağlamından kopararak açıklamaya çalışmak, eksik ve yetersiz bir tanımlamaya neden olacaktır.

1982 Anayasası'nın 23'üncü maddesine göre "Herkes, yerleşme ve seyahat hürriyetine sahiptir.". Seyahat, yolculuk ve gezi ifadeleriyle tanımlanmaktadır (TDK). Bu çalışmada ise "seyahat" kelimesini, "bireysel yer değiştirme eylemi" ifadesiyle daha geniş bir anlamda düşünebiliriz. Bireyler, kamusal alanda gerçekleştirdikleri yer değiştirme eylemleri aracılığıyla zamansal ve mekânsal olarak geçiş yaşarlar. Yer değiştirme eylemi mekânsal olarak bir noktadan başka bir noktaya hareketi gerektirir ve bu hareketlilik zamansal olarak bir sürece karşılık gelmektedir. Bireyler, yolculuğun başlangıç noktasından bitiş noktasına kadarki süreç içerisinde değişim yaşayabilmektedirler. Çünkü her yolculuk bireye yeni etkileşimler ve deneyimler sunar. Dolayısıyla yer

"Trafikte aktif bir role sahip olmak özellikle sürücü rolüyle sağlanabilmektedir. Çünkü sürücü rolüne sahip olabilmek için bireylerin ekonomi, eğitim, ruh ve beden sağlığı gibi birtakım konularda yeterliliğe sahip olmaları gerekmektedir."

değiştirmek bireylere yeni birey ve mekânlarla karşılaşma ve etkileşime girme imkânını verir. Elbette etkileşimin artması; trafik yoğunluğu, çarpışma, çevre kirliliği, zaman kaybı vb. sorunları da beraberinde getirir. Lefebvre'nin (2016: 114-119) otomobillerin, toplum üzerindeki eleştirisi dikkate alınırsa günlük yaşantıyı ne derecede etkilediği anlaşılacaktır. Buna rağmen yer değiştirme eyleminin bireysel anlamda bir hak ve gereklilik olduğu söylenebilir. Çünkü bireyler gerek göç, eğlence ve turizm amacıyla gerekse ticari, dinî ve daha birçok amaç doğrultusunda yer değiştirme eylemine dâhil olurlar. Ayrıca trafikte teknik araçlar vasıtasıyla gerçekleştirilen yer değiştirmeler belirli bir hızda gerçekleşebilmektedir. Daha hızlı yer değişiminin sağlanması ise daha fazla etkileşimi meydana getirmektedir.

Yer değiştirme eyleminin sistematikleştirilmiş bir uzantısı olan kara yolu trafiğinin, bireylerin sosyal etkileşime girmelerinde bir araç olduğu iddia edilebilir. Tütengil (1961: 129-130) yerleşim yerleri arasında, toplumsal değerlerin yayılması konusunda zaman ve mekân sınırlamasını azaltan "yol"un önemine dikkat çekmiştir. Yollar, mekânlar arasında erişimi kolaylaştırıp hızlandırabilen bir etkiye sahiptir. Ek olarak trafiğin araç, sistem ve diğer unsurlarının bu konudaki katkılarını göz ardı etmemek gerekir. Bireyler trafiğe katılım sonucunda gerek trafiğin işleyişi içerisinde gerekse varış noktasında yeni mekânları, yeni yüzleri, yeni rolleri keşfederler. Bu keşifler, onların sosyal çevrelerinin genişlemesini sağlamaktadır. Örneğin iş, eğitim, gezi, eğlence, tören gibi amaçlar doğrultusunda trafiğe katılan bireyler, hareket noktasından çıktıkları andan itibaren sürücü, yaya veya yolcu olarak trafiğin bir kullanıcısı haline gelirler. Etkileşime girilen her mekân ve yüz; sosyalleşmeye, çevrenin gelişmesine, deneyimlerin artmasına, yeni rol ve statüler kazanılmasına olanak sağlar. Bu yönüyle trafiğe katılım gösteremeyen bireylerin sosyal çevrelerinin kısıtlı kaldığı iddia edilebilir (Günümüzde yaşanan sanal etkileşimler bu konunun dışında tutulmuştur.). Sonuç olarak bireylerin, trafiğe katılımları sonucunda sosyal ve fiziki çevreyle etkileşimlerinin arttığı söylenebilir.

Bireylerin kara yolu trafiğine katılımları sürücü, yolcu veya yaya sıfatıyla sağlanabilmektedir ve bu katılımın genel tanımı "yol kullanıcısı" terimidir. Trafikte aktif bir role sahip olmak özellikle sürücü rolüyle sağlanabilmektedir. Çünkü sürücü rolüne sahip olabilmek için bireylerin ekonomi, eğitim, ruh ve beden sağlığı gibi birtakım konularda yeterliliğe sahip olmaları gerekmektedir. Sürücü olma gerekliliğini sağlayabilen bireyler, bir aracın mülkiyetine sahip olmaları veya zilyetliğini

bulundurmaları hâlinde artık trafiğin aktif bir kullanıcısı olarak kabul görebilirler.

Özellikle etkileşimin daha fazla yaşanabildiği şehirlerdeki trafik akışında varlık gösterebilmenin diğer bir gerekliliği ise trafik kuralları çerçevesinde hareket etmenin yanı sıra trafiğin işleyişine uyum gösterebilmektir. Bu da sürüş deneyimine karşılık gelmektedir. Bu anlamda resmî prosedürlerin sağlanması yeterli olmamaktadır. Diğer yol kullanıcıları tarafından tecrübeyle ilişkilendirilebilecek bir “genel akışa uyum gösterme” ve “kaliteli sürücü olma” beklentisi söz konusudur. Eğer bir sürücünün bu anlamda yeterli olmadığı yargısı mevcut ise diğer yol kullanıcıları tarafından dışlanmaları söz konusu olabilmektedir. Hatta bazı durumlarda trafiğe bağlı normlar, resmî kuralların önüne geçebilmektedir. Örneğin acemi sürücüler, ticari araç sürücüler, yabancı plakalı araç sürücüler, kadın sürücüler vs. resmî anlamda sürücü olarak kabul görmelerine rağmen trafikte gayriresmî olarak dışlanmaya maruz kalabilmektedir. Çünkü mevcut trafik akışına uyum gösteremedikleri konusunda bir ön yargı mevcuttur. Mobildamga olarak tanımlanabilecek bu durum, onların trafiğe aktif katılımlarını kısıtlayabilmekte veya sürüş performanslarını olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Dolayısıyla sosyal çevrelerini genişletmeleri engellenmektedir. Mobildamga “*ulaşım amacıyla eylemde bulunan bireylerin, bu eylem esnasında girdikleri etkileşim sürecinde kullandıkları semboller ve geliştirdikleri stereotiplere bağlı olarak ortaya çıkan damga*” olarak tanımlanmıştır (Kavaz, 2022: 97). Mobildamga sonucunda damgalanan sürücülerin trafiğe katılama veya katılsa bile birtakım sınırlılıklar yaşama durumları söz konusu olabilmektedir.

Toplumsal yapıdaki çeşitliliğe bağlı olarak değişkenlik gözlenirse bile kadın sürücülerin mobildamgaya maruz kalabildikleri rahatlıkla söylenebilir. Özel-kamusal alan dikotomisinde tartışmalara konu olan kadınlar gerek “fırsat eşitliği” gerekse “katılım zorunluluğu” bağlamında birtakım kazanımlar elde etmektedirler. Kadınların eğitim hizmetlerinden faydalanması, ekonomik gücünün gelişmesi, meslek edinmesi gibi imkânlarının yanı sıra ev dışı sorumluluklar, savaş ve iş gücü ihtiyacı gibi zorunlu kılınan görevler neticesinde kamusal alana daha fazla katılım göstermekte ve sosyal çevreleri genişlemektedir. Kadınlar kazanımları sayesinde kamusal alanda daha fazla görünür olmaya başlamışlardır. Kamusal alanda varlık göstermeleri ve girdiği etkileşimler ise onlara farklı statüler kazandırmaktadır. Sokağa çıktıkları anda iş yerinde çalışan, markette müşteri, kursta öğrenci, ticarete girişimci ve

“Kendilerini uygar medeniyetler dünyasında tanımlayan, kadınlara sağladıkları pozitif ayrımcılıklarla övünen ve bunları, geri kalmış kabul ettikleri diğer toplumlara empoze etmeye çalışan toplumlarda dâhi mobildamganın izleri sürülebilir.”

örnekleri arttırılacak şekilde birbirinden farklı statülere sahip bireyler haline gelmektedirler. Özellikle feminist literatürün bu konudaki girişimleri kadın olgusunu farklı bir konuma taşımıştır.

Kadının toplumsal katılımının sebebi-sonucu olarak ulaşım imkânlarından faydalanmaları kaçınılmaz bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Kadınların, yolcu veya yaya olarak daha pasif bir konumda katılım gösterdikleri kara yolu trafiğinde, sürücü olarak görünürlükleri her geçen gün artmaktadır. Özellikle kent yaşamında varlık gösteren kadının sosyal çevresiyle, sürücü kimliği aracılığıyla etkileşime girdiği iddia edilebilir. Kadının ulaşım araçlarına erişim imkânına sahip olması sosyal çevresiyle ilişkisini de artırmaktadır. Çünkü artık zamansal ve mekânsal kısıtlamaların dışına çıkabilmektedir. Örneğin otomobiller; kullanıcılarına özgürlük, esneklik ve 24 saat kullanılabilme imkânı vermektedir (Urry, 2004: 28). Otomobilin sağladığı bu imkânlar kadının kamusal alandaki hareketliliğini üst seviyelere taşıyabilmektedir. Dolayısıyla kadınların sürücü kimliğiyle ulaşımına katılmaları onların, zaman ve mekân kısıtlaması olmaksızın farklı sosyal çevrelerle etkileşime girmelerine olanak tanıyabilmektedir.

Kendilerini uygar medeniyetler dünyasında tanımlayan, kadınlara sağladıkları pozitif ayrımcılıklarla övünen ve bunları, geri kalmış kabul ettikleri diğer toplumlara empoze etmeye çalışan toplumlarda dâhi mobildamganın izleri sürülebilir. Örneğin Amerika'da L. Michael Berger (1986), Virginia Scharff (1992), Katherine J. Parkin (2017), Deborah Clarke (2007), Margaret Walsh (2008); Fransa'da Granié ve Papafava (2011), Degraeve, Granié, Pravossoudovitch ve Monaco (2015); Rusya'da Dontsov ve Kabalevskaya'nın (2013); Endonezya'da Indrias ve Putra'nın (2015); Çin'de Li ve Luo (2020); İtalya'da Moè, Cadinu ve Maass (2015) kadın sürücülere yönelik dışlamayı açıklamaya çalışmışlardır. Tüm bu çalışmalardan çıkarılabilecek ortak noktalardan biri, kadın sürücülerin mobildamgaya maruz kalma durumlarının dünyanın birçok bölgesinde görünür olmasıdır.

Kadınların daha iyi bir konuma yerleşmeleri için sunulan resmî veya toplumsal kaynaklı imkânlar ile onların, kamusal alana giriş kısıtlılıkları ortadan kalkmaktadır. Kamusal alana katılımları ulaşım araçlarına erişimlerini de gerekli veya tercih edilebilir kılmaktadır. Teknolojinin gelişmesiyle birlikte daha uzak yerlere daha kısa zamanda gitmektedirler. Bunun sonucunda ise kadınların diğer birey ve gruplarla olan etkileşimleri artmakta ve sosyal çevreleri genişlemektedir. Buna karşılık kadınlara yönelik ön yargı, trafikte de varlık göstermekte ve bu ön yargı, kadınların trafikten dışlanmalarına, engellenmelerine, taciz ve saldırıya uğramalarına, aşağılanmalarına sebep olabilmektedir. Başka bir deyişle bir taraftan desteklenen ve olanaklar sunulan kadınlar, diğer taraftan bu olanakları kullanırken kısıtlanabilmektedirler. Trafik, yaşanan bu ikilemin güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Araç kullanmanın erkeğe özgü bir eylem olduğu algısı, kadınların sürücü olmalarına engel olabilmekte veya en azından baskı altında olmalarına sebep olabilmektedir. Trafiğe katılım göstermek, kadınların aktif bir birey olarak sosyal çevrelerine çok yönlü katılımını sağlayan bir araç olmasının yanı sıra dışlanmaya ve özel alana hapsolmeye zemin oluşturabilmektedir.

Sonuç olarak günümüzde kullanılan anlamıyla kara yolu trafiği, bireylerin zamansal ve mekânsal kısıtlılıklarını aşarak daha geniş bir sosyal çevreye kavuşmalarını sağlamaktadır. Kadınlar elde ettikleri kazanımların bir sonucu olarak erkeklere oranla daha geç bir zaman diliminde olsa bile trafikte aktif bir role sahip olmaya başlamışlardır. Ancak kadınlara yönelik tesis edilen resmî düzenlemelerin yanı sıra toplumsal bilincin de bu yönde tezahür etmesi gerekmektedir. Aksi takdirde kadınların teori ile pratik arasında yaşanan ikileme maruz kalmaları kaçınılmaz olacaktır.

Kaynakça

BERGER, M. L. (1986). Women Drivers!: The Emergence of Folklore and Stereotypic Opinions Concerning Feminine Automotive Behavior [Kadın sürücüler!: Kadınsı Otomotiv Davranışına İlişkin Folklor ve Stereotipik Görüşlerin Ortaya Çıkışı]. *In Women's Studies International Forum*, Pergamon, Vol. 9, No. 3, p. 257-263.

CLARKE, D. (2007). *Driving Women: Fiction and Automobile Culture In Twentieth-Century America*. JHU Press.

DEGRAEYE, B., Granié, M. A., Pravossoudovitch, K., ve Monaco, G. L. (2015). Social Representations Associated with Men and Women

Drivers Among French Adolescents and Adults [Fransız Ergenler ve Yetişkinler Arasında Kadın ve Erkek Sürücülerle İlişkili Sosyal Temsiller]. *Effects of the Perceiver's Age, Sex, and Socioeconomic Status. Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 34, 1-17.

DONTSOV, A. I. ve Kabalevskaya, A. I. (2013). Gender Stereotypes Among Road Users [Yol Kullanıcıları Arasında Cinsiyet Kalıpları]. *Psychology in Russia*, 6(3), 150-163.

GRANIE, M. A., ve Papafava, E. (2011). Gender Stereotypes Associated with Vehicle Driving Among French Preadolescents and Adolescents [Fransız Ergenlik Öncesi ve Ergenler Arasında Araç Sürme ile İlişkili Cinsiyet Kalıpları]. *Transportation Research Part F: Traffic Psychology and Behaviour*, 14(5), 341-353.

INDRIAS, D. F., ve Putra, G. M. N. (2015). *The Representation of Woman Rider As A Role Model in Traffic Rules Dissemination Through Satlantas S Banner In Surabaya: A Semiotic Analysis* [Surabaya'da Satlantas'ın Afişi Aracılığıyla Trafik Kurallarının Yayılımında Rol Modeli Olarak Kadın Sürücünün Temsili]. *Doctoral Dissertation*, Universitas Airlangga.

KAVAS, İ. (2022). *Toplumsal Bir Etkileşim Alanı Olarak Trafik ve Trafikte Kadın Sürücüler* (Doktora tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi.

LEFEBVRE, H. (2016). *Modern Dünyada Gündelik Hayat* (Çev.: Işın Gürbüz). İstanbul: Metis Yayınları.

LI, M. ve Luo, Z. (2020). The 'Bad Women Drivers' Myth: The Over Representation of Female Drivers and Gender Bias In China's Media ["Kötü Kadın Sürücüler" Efsanesi: Çin Medyasında Kadın Sürücülerin Aşırı Temsili ve Cinsiyet Önyargısı]. *Information, Communication & Society*, 1-18.

MOECKLI, J., ve Lee, J. D. (2007). The Making of Driving Cultures [Sürüş Kültürlerinin Oluşturulması]. *Improving Traffic Safety Culture in the United States*, 38(2), 185-192.

MOË, A., Cadinu, M., ve Maass, A. (2015). Women Drive Better If Not Stereotyped [Kadınlar Basmakalıplaştırılmazsa Daha İyi Sürerler]. *Accident Analysis ve Prevention*, 85, 199-206.

PARKIN, K.J. (2017). *A Century of Buying, Driving, and Fixing Cars*. U.S.A.: Penn.

SCHARFF, V. (1992). *Taking The Wheel: Women and The Coming Of The Motor Age*. New York: FreePress.

TÜTENGİL, C. O. (1961). İçtimai ve İktisadi Bakımdan Türkiye'nin Karayolları. İstanbul: İstanbul Matbaası.

URRY, J. (2004). The 'System' of Automobility [Otomobil Sistemi]. *Theory, Culture & Society*, 21(4-5), 25-39.

WALSH, M. (2008). Gendering Mobility: Women, Work and Automobility in the United States [Cinsiyetlendirilmiş Hareketlilik: Birleşik Devletlerde Kadınlar, İş ve Otomobil]. *History*, 93(311), 376-395.

Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK). Erişim: 20.04.2024, Erişim adresi: tdk.gov.tr.

sosyal çevre ve iyi oluş

şeyma nur gültekin*

İyi oluş, kelime anlamıyla “rahat, sağlıklı veya mutlu olma durumu” olarak açıklanırken literatürde çok daha geniş anlamları kapsamaktadır. Türkçede refah kelimesiyle özdeşleştirebileceğimiz iyi oluş, çeşitli kuramcılar tarafından farklı yönleri vurgulanarak ele alınmıştır. Başlangıçta filozoflar tarafından tartışılan iyi oluşun, psikoloji literatüründe sık duyulur hale gelmesi ise pozitif psikolojinin yeni bir çatı alan olarak çalışmalara yön vermesiyle gerçekleşmiştir. İyi oluşu açıklamadan önce pozitif psikolojiye dair kısa bir bilgi vermek bu açıdan faydalı olabilir.

Pozitif psikoloji; psikolojiyi, hayatın değerli yanlarına, cesarete, cömertliğe, yaratıcılığa, neşeye, minnettarlığa doğru yönlendirmeyi içeren yeni bir vizyon olarak tanımlanabilir. Pozitif psikolojinin kurucuları, geleneksel psikolojinin ağırlıklı olarak zayıflık odaklı hale geldiğini ve insanın acılarını hafifletmeyi başarmış olsa da insanın fotoğrafını tam anlamıyla yakalamada başarısız olduğunu düşünmüşlerdir. Bu yeni alan, bilimsel ve uygulamalı yaklaşımların birleşimi olarak görülmüştür. İnsanın gücü ve erdemi üzerine çok sayıda araştırma yapılması çağrısından sonra psikolojide önemli bir değişim yaşanmış ve pozitif

* Uzman Psikolog, gltknsyama@hotmail.com

psikoloji alanının doğuşu başlamıştır. Bu yeni alanın amacı, bireysel ve toplumsal düzeyde gelişmeyi mümkün kılan faktörlerin araştırılması ve geliştirilmesi olarak özetlenebilir. Böylelikle refah yani iyi oluş, memnuniyet, mutluluk, umut ve iyimserlik gibi kavramlar araştırmalarda yer almaya başlamıştır. Dolayısıyla pozitif psikoloji, olumlu insan işleyişinin ve kişisel, kişiler arası ve kolektif gelişmenin bilimsel çalışması olarak ortaya çıkmıştır.

İyi oluşu açıklayan birden çok kuram olsa da temelde iyi oluş iki ana kola ayrılmış ve tanımlanmıştır. Bunlardan ilki hedonik iyi oluştur. Hedonik iyi oluş, mutluluğa odaklanır ve refahı hazza ulaşma ve acıdan kaçınma açısından tanımlar. Hedonik bakış açısı, refahın öznel mutluluktan oluştuğunu ve yaşamın iyi ve kötü unsurlarına ilişkin tüm yargıları içerecek şekilde geniş bir şekilde yorumlanan haz ve hoşnutsuzluk deneyimiyle ilgili olduğunu söyler. Dolayısıyla mutluluk, fiziksel hedonizme indirgenemez; çünkü çeşitli alanlardaki hedeflere veya değerli sonuçlara ulaşılmasından da elde edilebilir. Diğer bakış açısı ise eudaimonik iyi oluştur. Aristoteles'in "gerçek mutluluğun yapılmaya değer olanı yapmaktan geldiği" görüşüne dayanan bu perspektif, anlama ve kendini gerçekleştirilmeye odaklanır. İyi oluşu, doyum sağlayan düşünce ve davranış biçimleri açısından tanımlar. Herkesin gerçekleştirmeye gücünün olduğu, gerçekleştiğinde de hayattaki en büyük tatmini bulabileceği bir potansiyelinin olduğu fikrinden hareketle; her insanın içinde sakladığı bu potansiyelle "daimon" adı verilmiştir. Bu potansiyel hem tüm insanlıkta vardır hem de her kişiyi diğerlerinden ayıran, benzersiz kılan bir yönü vardır. İnsanlar daimon'a ulaşmaya çalışırken hayatlarına da yön ve anlam vermiş olurlar. İçlerindeki potansiyeli dolayısıyla kendilerini gerçekleştirme çabasına da "eudaimonia" denmiştir. Mutluluğun hedonik olarak tanımlanmasına karşın, eudaimonik iyi oluş anlayışında insanlar kendi potansiyellerine veya gerçek benliklerine uygun yaşamaya çağrılmıştır. Eudaimonia, insanların, yaşam aktiviteleri derinden benimsenen değerlerle en uyumlu olduğu veya örtüştüğü zaman ortaya çıkmaktadır. Bu tür koşullar altında insanlar kendilerini son derece canlı ve özgün hissedecekler, gerçekte oldukları gibi var olacaklardır.

İyi oluş ister hedonik ister eudaimonik bakış açısından tanımlansın biyolojik faktörler, sosyal faktörler, yaşam tarzı ve sağlık hizmetlerinin kullanımı dahil olmak üzere birbiriyle ilişkili birden fazla etmenin bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Sosyal çevre de iyi oluşa şekil ve yön veren bu etmenlerden yalnızca biridir. Bu yazıda sosyal çevreyi oluşturan unsurların iyi oluşla ilişkisine değinilecektir.

İnsan, doğası gereği daha dünyaya gelmeden önce ana rahmindeyken bile çevresiyle ilişki ve alışveriş içinde olan bir varlıktır. Çok katmanlı ve biyolojik, fiziki, sosyal ve ekonomik gibi çeşitleri olan çevre, insanın beden sağlığının yanı sıra ruh sağlığı üzerinde de hayati bir etkiye sahiptir. Ruh sağlığı, insanın kendisiyle ve diğer insanlarla ilişkisinin bir sonucu olarak yorumlanabileceğinden bulunduğumuz ve etkileşime girdiğimiz sosyal çevrenin de nasıl hissettiğimiz konusunda bir etkisinin olması çok doğaldır.

Sosyal çevre denince akla ilk gelen kavramlardan biri, çevremiz tarafından gördüğümüz sosyal destektir. Sosyal destek; kişinin kendisine bakıldığına, sevildiğine, saygı duyulduğuna, değer gördüğüne, ihtiyaç duyulması halinde başkalarına güvenebileceği bir iletişim ve karşılıklı yükümlülük ağına ait olduğuna inanmasını sağlayan bilgilere sahip olması olarak tanımlanır. Yapılan çalışmalar, insanların gördüğü sosyal desteğin yani az evvel sayılan bilgilere sahip olmasının psikolojik iyi oluşları ile doğrudan ilişkili olduğunu göstermiştir. Yani kişi, içinde bulunduğu sosyal ortam ve ağın içinde topladığı bilgilerden sevildiği, değer gördüğü, yardım alabileceği sonucunu çıkarabiliyorsa iyi oluşu desteklenecektir. Bu da onun hayatta anlam bulmasını ve potansiyelini gerçekleştirecek şekilde yaşamasını kolaylaştıracaktır. Sosyal çevreden alınan destek ile iyi oluş arasındaki ilişkinin, kişinin stresli dönemlerinde daha çok önem kazandığı belirtilmiştir. Yani insanların zor zamanlarında sosyal ağlarından bu bilgileri alabilmesi o zor dönemleri atlataları konusunda belirleyici olabilmektedir.

Üniversite öğrencileriyle yapılan bir çalışmada, öğrencilerinin psikolojik iyi oluşlarının, buldukları sosyal çevrenin ürünleri olarak sayabileceğimiz sosyal aktivitelere katılma düzeyleri, bir arkadaş grubuna dahil olmaları, anne babalarının çocuk yetiştirmede ve ev ortamında demokratik bir tutum benimsemesi, arkadaş ve aile içi ilişkilerinin kalitesi gibi etmenlerle ilişkili olduğu saptanmıştır. Kısacası sosyal çevrenin her bir niteliği kişinin iyi hissetmesi, hayatında bir amaç ve anlam bulması ve nihayetinde de potansiyelini gerçekleştirecek şekilde yaşaması üzerinde etkili gözükmektedir.

İşteki sosyal çevrenin iyi oluşla ilişkisini araştıran bir çalışmada ise sosyal çevre iki ana başlıkta tanımlanmıştır: Birincisi ortak sosyal çevre, çalışanların aynı iş ortamında paylaştığı sosyal iklim olarak tanımlanmaktadır. Herhangi bir çalışanın özelliklerinden nispeten bağımsız olduğu varsayılan işyerindeki genel sosyal iklimi temsil etmektedir. Ortak bir sosyal çevrenin kalitesi; örgütsel düzeydeki faktörlerin yanı

sıra yönetim tarzı, konum, müşteri, mimari özellikler ve çalışma grubundaki kişi sayısı gibi iş ortamı değişkenleri tarafından belirlenebilir. İkincisi ise bireysel sosyal çevredir ve bir çalışma ortamında bir kişiyi çevreleyen yerel sosyal alan olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmanın sonucunda, iş yerindeki sosyal ortamın kalitesinin çalışanların psikolojik iyilik hâli ve ruh sağlığı ile ilişkili olduğu görülmüştür. Ayrıca yakın sosyal çevrenin, içinde bulunulan şube gibi daha uzak bir sosyal çevreden psikolojik açıdan daha büyük bir etki yaptığı da görülmüştür. Öte yandan iş yerindeki tatminsiz sosyal iklim bağlamında üstlerden gelen sosyal desteğin belirleyici bir etkisinin olduğu saptanmıştır.

Bulunduğumuz ekonomik evre içinde fiziksel sermaye genellikle mal ve hizmet üretimi için kullanılan bina ve ekipmanı ifade ederken ekonomistler, beceri ve eğitimin başka bir sermaye türü, yani insan sermayesi olduğunu dile getirmişlerdir. Son zamanlarda, birçok ülkedeki sosyal bilimciler, sosyal çevremizdeki ağların ve bununla bağlantılı olarak karşılıklılık ve güven normlarının, geniş anlamda üretimin düzeyi ve verimliliği ile iyi oluş üzerinde de güçlü etkileri olabileceğini gzlememişler ve sosyal sermaye terimini kullanmışlardır. Sosyal ağların ve çevrenin insanlar için çeşitli yönlerden değerli olduğunu belirtmişlerdir. Örneğin sosyal bir aç oluşturmayı iyi bir kariyer stratejisi olarak vurgulamışlardır. Aynı zamanda bir mahalledeki yoğun sosyal ağların suçu caydırabileceğini de ifade etmişlerdir. Sosyal çevremiz yani sermayemiz aile, arkadaşlar ve komşular arasındaki bağlarda, iş yerinde, camide, sivil toplum kuruluşlarında ve hatta belki de sanal topluluklarda somutlaşabilmektedir. Karşılıklılık ve güvenilirlik normları, yoğun sosyal ağların evrensel bir unsurdur. Bu nedenle sosyal güven, yani etrafınızdaki insanlara gvenilebileceğiniz inancı, sosyal sermayenin güçlü bir belirleyicisidir. Sosyal sermayenin evlilik ve aile, arkadaşlarla ve komşularla kurulan bağlar, iş yeri bağları hem bireysel hem de kolektif olarak sivil katılım, güvenilirlik ve itimat gibi çeşitli yönlerinin iyi oluşla güçlü

“Kişi, içinde bulunduğu sosyal ortam ve ağın içinde topladığı bilgilerden sevildiği, değer grdği, yardım alabileceği sonucunu ıkartabiliyorsa iyi oluşu desteklenecektir. Bu da onun hayatta anlam bulmasını ve potansiyelini gerçekleştirecek şekilde yaşamasını kolaylaştıracaktır.”

bir şekilde ilişkili olduğu kanıtlanmıştır. Bunların hepsi hem doğrudan hem de sağlık üzerindeki etkileri yoluyla mutluluk, iyi oluş ve yaşam tatminiyle bağımsız ve güçlü bir şekilde ilişkili görünmektedir.

İyi oluşun üzerinde etkili görünen, sosyal çevremizle de ilişkili olan bir diğer değişken ise kişinin bulunduğu ekonomik konumdur. Ancak son dönemde yapılan çalışmalar zenginlik ve iyi oluş arasındaki ilişkiye farklı bir yerden bakmaya başlamıştır. Çünkü her ne kadar düşük ekonomik kalkınma seviyelerinde gelir, gerçekten de öznel iyi oluşu öngörse de biraz daha yüksek seviyelerde mesela OECD ülkeleri gibi ortalamasının üzerinde olduğunda, maddi refahın iyi oluş üzerinde oldukça mütevazı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Paranın mutluluğu ancak belli bir düzeyde satın alabileceği ve mütevazı bir eşğin üzerinde daha fazla paranın daha fazla mutluluk anlamına gelmeyeceği görülmüştür. Üstelik bazı kanıtlar, aslında en önemli şeyin mutlak gelir değil, göreceli gelir olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre kişileri mutlu eden şey gelirleri değil, daha çok kendi gelirleri ile diğerlerinininki arasında yaptıkları olumlu karşılaştırmadır. Bu durum, çoğu gelişmiş ekonomide son 50 yılda kişi başına düşen gerçek gelirin dört katına çıkmasına rağmen, öznel iyi oluşun toplam düzeylerinin esasen değişmeden kaldığı şeklindeki şaşırtıcı gerçeğin basit bir açıklaması olarak gösterilebilmektedir.

İyi oluş kavramı her ne kadar psikolojik ve kişisel bir süreç gibi görünse de onu her daim etkileşim içinde olduğumuz sosyal çevreden bağımsız olarak düşünmek neredeyse imkansızdır. Çünkü nihayetinde kendimiz ve hayatımız hakkında vardığımız kanıları çevremize bakarak, kıyaslamalar ve değerlendirmeler yaparak elde ederiz. Sosyal çevremizden kendimiz ve hayatımızla ilgili aldığımız bilgiler, nasıl hissettiğimizi belirleyen önemli unsurlardır. Bu nedenle psikolojik açıdan iyi oluşu desteklemek için aynı zamanda sosyal çevrenin ekonomik, fiziksel, kişiler arası her türlü unsurunu güçlendirmek gerekmektedir. Bireysel, daha sonra da toplumsal olarak refaha ulaşmak ancak o zaman mümkün olabilmektedir.

Kaynakça

GÜLER, Ç., Çobanoğlu, Z., & Baskı, B. (1994). *Sosyal Çevre*. Ankara: T. C. Sağlık Bakanlığı Yayınları.

HELLIWELL, J. F., & Putnam, R. D. (2004). The social context of well-being. *Philosophical Transactions of the Royal Society of London. Series B: Biological Sciences*, 359(1449), 1435-1446.

IRAZ, R., Arıbaş, A. N., & Özşahin, F. (2021). Algılanan sosyal destek ve psikolojik iyi oluş ilişkisi: üniversite öğrencileri örneği. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 363-376.

LILLIE-BLANTON, M., & Laveist, T. (1996). Race/ethnicity, the social environment, and health. *Social Science & Medicine*, 43(1), 83-91.

OADES, L. G., & Mossman, L. (2017). The science of wellbeing and positive psychology (In M. Slade, L. Oades, & A. Jarden (Eds.), pp. 7-23). *Wellbeing, recovery and mental health*, Cambridge University Press. <https://doi.org/10.1017/9781316339275.003>

REPETTI, R. L. (1987). Individual and common components of the social environment at work and psychological well-being. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52(4), 710.

TURNER, R. J. (1981). Social support as a contingency in psychological well-being. *Journal of Health and Social behavior*, 357-367.

WATERMAN, A. S. (1993). Two conceptions of happiness: Contrasts of personal expressiveness (eudaimonia) and hedonic enjoyment. *Journal of personality and social psychology*, 64(4), 678.

korku sinemasında zengin bir alt tür olarak “doğanın intikamı filmleri”

mesut aytekin*

“Doğayla savaş hâlindeyiz ve eğer kazanırsak kaybedeceğiz.”

Hubert REEVES

İnsanoğlu yaşamak için geldiği dünyaya hor davranmaya devam ediyor. Oysa her şey anlatıldığına göre güzel başlamıştı. Dünyayı keşfedip kendimize bu karmaşık düzen içerisinde huzurlu bir hayat kuracaktık. Tıpkı bazı hayvanlara yaptığımız gibi doğanın tehlikelerinden kendimizi koruyup onu dize getirerek uysallaştıracaktık. İlk dönemler belki de bir masal havasında böyle geçti. Doğayla dost, arkadaş ondan beslenerek, çok şey öğrenerek, ondan faydalanarak geliştik. Zaman içerisinde medeniyet dediğimiz o canavarı yetiştirmeye başladığımızda her şey değişmeye başladı. Özellikle teknolojinin gelişmesi, sanayi devrimi ve makineleşmeyle birlikte yapay dünyalar inşa etme hevesine girdik. Doğada olmayan şeyleri yapmaya başladık. Bir anlamda tanrıcılık oynuyorduk. Mary Shelley Frankeinstein’ı, Bram Stoker Dracula’sını nazire edercesine bu dönemde yazdı. Kapitalizmin kulakları çınlatan ayak sesleriyle doğayla çetin bir savaş bizleri bekliyordu. 19. yüzyılın başlarında yaşanan yoğun gelişmeler, teorikte insanlığa iyilik, güzellik getirecek gibi dursa da pratikte hiç öyle olmadı. Yaratıcılık oyunumuzda doğadan zorla pek çok şey alıyorduk. Dahası yenilenmesine izin vermeden

ona çöplerimizi, zehirlerimizi bırakıyorduk. Ona zarar verdiğimizizi görmezden gelerek istediklerimize ulaşmak için canavarca sömürüyorduk. Kafamıza göre işimize yarayan yerlere fabrikalar açıyor, hammadde için ağaçları kesiyor, bitkileri topluyor, söküyor, madenler için dağları deliyor, yer altına iniyor, kirli atıklarımızı nehirlere, denizlere rahatça bırakıyorduk. Hesaba katmadığımız ya da katmak istediğimiz bizi besleyen doğayla birlikte yaşadığımız gerçeği idi. Kendi sonumuzu hazırlarken kucağında büyüdüğümüz bize can veren doğayı öldürüyorduk. Tabii bu süreçte başımıza gelmeyen kalmıyordu. Yaşadıklarımızı her zaman yaptığımız gibi kendimize anlatıyor, tüm gerçekleri göstermeye de çalışıyorduk. Sanat bu yol da her zaman en önemli aracımızdı. Edebiyat, resim, heykel, tiyatro, fotoğraf, müzik geri dönüşü zor olan doğa katliamlarına, tahribatlarına parantezler açarak insanoğlunu doğru yola sevk etmeye çalışıyordu. Bu bağlamda en etkili sanatlardan birisi hiç şüphesiz sinemadır. Sinemanın görsel gücü doğa ile olan mücadelemizi ve birlikteliğimizi gösterebilmemiz açısından mükemmel bir aracıydı. Her şeyden önce insanlıktan önce var olan doğa, pek çok hikâye kaynağı idi. Yüzyılların getirdiği birikim insanoğlu ile yaşanmışlık sinema için unutulmaz senaryoların yazılması için muazzam bir kaynak teşkil ediyordu. Pek çok sinema türünde doğa ile farklı hikâyeler anlatıldı. Kimi zaman başat bir öge olarak doğayı beyazperde de görebilirken kimi zaman arka planda bir fon olarak beşerî hezeyanları izledik. Ama sinema türleri içinde doğayı en gerçekçi yanıyla ortaya koyan korku sineması olmuştur. Korku sineması, doğanın hem kendi varlığı hem de insanoğlu ile olan ilişkisinden doğan durumları çok farklı şekillerde ele almıştır.

Korku, insanoğlunun kaçmaya çalıştığı, hoşlanmamasına rağmen, varoluştan bugüne yaşamaya mecbur olduğu ve olacağı temel duygulardan bir tanesidir. Başka bir ifadeyle aslında insanoğlunu hayatta tutan duygulardan belki de en önde gelenidir. Korku, tehlikelere karşı uyanık ve tetikte olmayı, kendini savunmayı, alet geliştirmeyi zorunlu kıldığı için bir taraftan yaşamın devam etmesine katkı sunmuş diğer taraftan medeniyetin inşasında önemli bir rol oynamıştır. Bu temel duygu, yüzyıllar içerisinde gelen birikimleriyle zengin bir kültür oluşturmuştur. Çeşitlenmesi, yenilenmesi, nesilden nesile aktarılmasıyla korku, insanoğlunun var olduğu her alanda her üretimde kendini göstermiştir.

Korku, doğuştan yaşanan travmalar, sorunlar, aile içi baskılar, başarısızlıklar gibi içsel etkenlere bağlı olarak ortaya çıkabileceği gibi deprem, sel, yangın, tsunami, fırtına, hayvan saldırıları gibi dış etkenlere bağlı olarak da ortaya çıkabilmekte, insana nüfuz edebilmektedir. Korku sineması, iç etkenlere bağlı sarsıcı ve derin hikâyelerinin alt türlerinin yanı sıra dış etkenlere bağlı doğa ile olan çarpıcı ilişkilerimizi ele alan çok önemli bir alt türe sahiptir. Korku sineması üzerine önemli çalışmaları olan Robin Wood, Amerikan korku sinemasını incelerken türü, beş anlatsal uyuşmada toplamıştır (Abisel, 1999: 144):

1- Psikopat ya da şizofren bir insan olarak yaratık: Psycho, Sisters, Repulsion.

2- Doğanın intikamı: Birds, Squirm, Frogs, Day of The Animals.

3- Şeytana tapma ve şeytanlık ruhu: The Car, Demon, Race With The Devil.

4- Korkunç çocuk: Cathy's Curse, Hands of the Ripper, The Furry.

5- Yamyamlık: Raw Meat, Nightmare, The Texas Chainsaw Massacre.

Bruce F. Kavin, türsel ayrımını Canavar Öyküleri, Doğaüstü Hikâyeler, Psikoz ya da Psikopat Öyküleri şeklinde yaparken Maurice Yacowar, Doğal Saldırı, Aptallar Gemisi, Düşen Kent, Canavar, Hayatta Kalma şeklinde daha detaylı bir sınıflandırma yapmıştır (Abisel, 1999: 150–151). Bu alt türler içinde insan ile gerçeklik bağlamında en yakın ilişkiyi özgün bir şekilde kuran "Doğanın İntikamı" filmleri olmuştur. Doğanın İntikamı filmlerinde deprem, sel, yangın, tsunami, fırtına, hortum, yanardağ patlaması gibi doğal felaketlerle doğanın diğer misafirleri olan hayvanlar ve bitkiler başrol oynamaktadır. Buradan yola çıkarak Doğanın İntikamı filmlerini iki başlık altında toplamak mümkündür:

1- Doğanın Salt Kendisi/Doğal felaketler: Hortumlar, depremler, yanardağlar, seller, çığ...

2- Doğanın Bir Unsuru Olarak Hayvanlar ve Bitkiler: Kurbağalar, kuşlar, yılanlar, örümcekler, köpek balıkları, karıncalar...

Doğa her an insanın hizmetinde, denetiminde değildir. Doğanın gelişen, değişen ve insan tarafından bozulan yönleri vardır. Özellikle modern dünyada doğanın dışında üretimin başlaması hem doğadan eksilmeye hem de doğaya zarar vermeye giden bir süreci başlatmıştır. Bu da yüzyıllardır kendini yenileyen ve insanoğlu için yaşanabilir bir ortam oluşturan doğanın dengesini bozmuştur.

İlk maddede ele aldığımız doğanın salt kendi eylemlerinin yer aldığı filmler, felaket filmleri olarak da adlandırılmaktadır. Sis (1980), Dante Yanardağı (1997), Kıyamet Günü (2012), Kusursuz Fırtına (2000), Sel (1998), San Andreas Fayı (2015), The Quake (2018), Artçı Şok (2010), Yaşam Savaşı (2013), Dalga (2015), Zor Saatler (2016), ... Doğanın bir sebeple kendi kendine harekete geçtiği bu filmler, gerçek olaylardan etkilenerek çekildiği gibi kurgusal hikâyelerin uyarlanması, olabilecek felaketlerin öngörülmesi ile de çekilebilmektedir. Binlerce kişinin öldüğü, büyük hasarlara yol açan doğal felaketler, insanları farklı bir korkunun kıyısına taşımaktadır: Zamanlı ve hazırlıksız bir ölüm. Bu ölümü ya insanoğlunun bir hatası, doğal sistemi bozması sonucu kendisi ya da normal yaşam düzeni içinde doğanın kendisi hazırlamaktadır. Felaket çok büyüktür ve insanların duruma müdahalesi neredeyse imkânsızdır. Çoğu kez tek çare kaçmaktır. Yaşam savaşı çok zorludur, öyküdeki çatışma çok güçlüdür. Bu tür filmlerde insanlar, hayatta kalmak için, ailelerini ve sevdiklerini korumak, Batı'nın derdiyle dünyayı kurtarmak için doğal felaketlerle mücadele ederler. Karşıdaki/düşman elle tutulur bir yaratık, canavar, somut bir varlık değildir, dokunulabilecek bir cisim değildir; kitleleri ölüme sürükleyen, hızlı, güçlü, zorlu bir rakiptir. Bu tür filmlerde, ürkütücü, korkunç felaketler karşısında sakin kalarak akıllı davranmak bilimden yardım almak gerekmektedir. Filmdeki kahramanlar da bunu yaparak amansız gücü dizginleyip durdurabilmekte, pek çok insanı kurtarabilmektedir. Bu açıdan bakıldığında doğal felaket filmlerinde bilimin öneminin vurgulandığını söylemek mümkündür. Bilime gereken önemin verilmesinin, bilimsel araştırmalar için gerekli yatırımların yapılmasının, bilim adamlarının uyarılarına dikkat edilmesinin altı çizilmektedir. İşlenen doğal felaket hakkında öğretici bilgiler verilirken doğal felaket anında alınması gereken acil önlemler de gösterilmektedir. Eğer bu bilgiler doğru şekilde film içinde verilebilirse aynı anda pek çok kişi filmde işlenen doğal felaket konusunda eğitilebilecektir. İnsanların doğal felaketler-

“Doğanın İntikamı filmlerinde insanoğlunun müdahalesi olmadığı doğanın bilinmeyen bir sebeple ya da tarihsel süreçten gelen bir etkileşimle uyandığı ya da felakete yol açtığı olaylar meydana gelmektedir. Özellikle Doğanın Bir Unsuru Olarak Hayvanlar ve Bitkiler içerisine dahil ettiğimiz filmlerde insanoğlunun doğaya negatif bir müdahalesi söz konusudur. İnsanoğlu doğanın dengesini bozmaktadır.”

“Doğanın İntikamı filmlerinde genellikle insanın kendi eylemlerinin (nükleer denemeler, radyasyon, genetik çalışmalar, geliştirilen yeni teknolojiler) sonucu olarak gerek diğer canlılar gerekse doğa tehlike altında kalır. Bu nedenle Doğanın İntikamı alt türü, doğru kullanıldığına gerçekleri insanlara hatırlatmak için önemli bir işlev görme potansiyeline sahiptir.”

le ilgili bir konferansı dinlemektense bu konudaki bir filmi izlemek isteyecekleri çok açıktır. Sinema diliyle anlatılan böyle bir öykü, seyircilerin zihninde daha kolay yer edinecek ve onları bir konferanstan çok daha kolay etkileyecektir. Özetle doğal felaket filmlerini sadece büyük bütçeli popüler filmler kategorisinden daha işlevsel bir boyuta çekmek mümkündür.

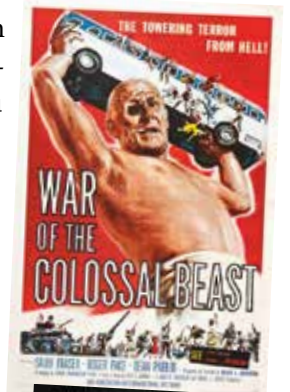
Doğal felaket filmleri kan, kesme, biçme, parçalama gibi diğer korku türlerinin içerdiği vahşet ve şiddeti içermemektedir. Daha çok heyecanı ve korkuyu gerilimle yükselten, “şimdi ne olacak?” “nasıl kurtulacağız bu beladan?” sorusu sorduran, daha naif, estetik, görsel yönü ağır basan, şov filmleridir. Doğada mevcut olan bir faaliyetin gerçekleşmesi kısacası doğa ananın gerçekliği ve soğuk yüzü vardır. Korku sinemasının diğer türlerine göre masum kalan bu tür, barındırdığı gizem, bilinmezlik, merak ve insanoğlunun aklına gelemeyecek tehlikeleri göstermesiyle ilgi toplamaktadır. Aniden ve çok büyük bir güçle ortaya çıkması, etkisinin büyük olması, onu görsel bir şölene çevirmektedir.

Doğal felaketler (sis, deprem, yanardağ, sel vb.) kahramanlardan önce seyirciye gösterilir, belirtileri hissettirilir. Böylece dehşet, vahşet ve şiddetin yerini ürperti, tedirginlik ve güvensizlik alır. Özellikle doğal felaket filmlerinde daha çok heyecan ve korku gerilimle yükseltilerek, bilinmezlik içinde climax (tepe noktası) noktasına ulaştırılan seyirci, çözülen düğümlerle birlikte cevaba kavuşur ve nihayetinde estetik ve görsel yönü güçlü şekilde hikâye sona erer. Güvenli bir ortamda/sinemada insan/seyirci böyle bir tehlikeye maruz kalmadığının bilinci içinde kendini tatmin eder. Bir anlamda simüle edilmiş bir dünyada tatmadığı bir korkuyla yüzleşerek arınma yaşar.

İkinci olarak ele aldığımız hayvanların ve bitkilerin canavarlaştığı filmler ise doğal felaketlere göre daha çok ilgi gören filmlerdir. Zira başrolde insanlarla birlikte yaşayan, onların yaşamına dokunan canlı varlıklar vardır. Genelde hayvanların ele alındığı bu alt türde bitkiler çok az kullanılmaktadır. Türün ilk filmi olarak Melies'in

1899 yılında çektiği Un Bon Lit filmi göstermek mümkündür. Filmde ay ışınları böceklerin büyüüp kahramana saldırmasına neden olmaktadır (Bilim, 1998: 81). Jaws: Denizin Dişleri (Jaws-1975), Kuşlar (Birds-1963), Anaconda (1997), Piton (2011), Karınca Dehşeti (2007), Mavi Korku (1999), Prinha (2003), Denizin Kalbinde (2015) bu alt türün farklı örnekleri olarak dikkat çekmektedir.

Genel olarak tehlikeli ve öldürmeye yatkın olan hayvanların ele alındığı bu tür filmler, hayvan-insan ilişkisinde masum insanın, hayvanın eylemlerinden dolayı yaşadığı ölüm korkusunu anlatmaktadır. Bu eylemlere, hayvan ve bitkinin canavarlaşmasına insanoğlu doğal felaket filmlerinde olduğu gibi ya kendisi sebep olmakta ya da hayvan ve bitki kendi vahşiliği ve içgüdüsel yapısıyla neden olmaktadır. Radyasyonun, nükleer denemelerin, bilimsel çalışmaların, kimyevi ilaçların etkilerinin sık sık vurgulandığı bu filmlerde, insanoğlunun doğayı ve içinde yaşayan diğer canlıları nasıl yok ettiği, değiştirdiği, zarar verdiği gözler önüne serilmektedir. Bu bakımdan uyarıcı bir niteliğe haiz olan bu filmler, sosyal mesajlar da içererek, çevre kirliliğine, doğal dengeye, canlıların yaşam hakkına dikkat çekmektedir. Eylemlerimizin sonuçlarının ne olduğunu görmemiz açısından çarpıcı örnekler sunmaktadır. Bunun yanında bu tür filmlerde tehlikeli olacağını düşünmediğimiz bazı hayvanlar da sahne almaktadır. *“Korku sineması hayvanlar âleminin bitmez tükenmez zenginliğini de kullanıyor. Hayvanların yalnızca en korkunç, yırtıcı, öldürücü olanlarını ele almakla kalmıyor, en ehli, en insan dostu olanlarını da düşsel değişimlere, dönüşümlere uğratarak insanın en ürkünç düşmanları haline getiriyor.”* (Dorsay, 1986: 118) Bu filmlerde insanların en büyük yardımcısı, zararsız, masum, evcil hayvanları olan kedi, köpek, kuş ve balık gibi hayvanların nasıl canavarlaşabileceği gösterilmektedir. Hitchcock’un meşhur 1963 yapımı Kuşlar filmi bu tür filmlerin kapılarını aralamıştır. Hitchcock’un gazetede okuduğu gerçek bir olaydan esinlenerek Daphne du Maurier’in kısa bir öyküsünü birleştirdiği film, bir sahil kasabasında farklı türlerdeki kuşların saldırısına maruz kalan insanların hikâyesini anlatmaktadır. Film gerçekten amacına ulaşmış, başka ülkelerde ve ülkemizde izlendikten sonra geçici bir süre, insanların güvercin ve martılardan korkmasına yol açmıştır. Hatta rivayetlere göre İstanbul’da güvercinlerin bulunduğu Beyazıt ve Eminönü meydanlarından geçemeyen, martularla karşılaşmamak için adalara gidemeyen insanlar olmuştur. Bu türdeki bir başka çarpıcı kült

filmlerden biri ise usta korku yazarı Stephen King'in Hayvan Mezarlığı (1983) kitabından aynı isimle beyazperdeye uyarlanan filmidir. 1989'da vizyona giren film gişede büyük bir başarı yakalamış ve 1992 yılında devam filmi çekilmiştir. 2019 yılında film yeniden sinemaya uyarlanmıştır. Bu filmden sonra insanlar kedilere daha mesafeli davranmıştır.

Doğanın bir unsuru olarak hayvan ve bitkileri merkeze alan filmler, modern insanın yalnızlaşan dünyasında herkesi potansiyel bir tehlike olarak görmesinin bir başka boyutudur. Korku verici şekilde olarak hiç düşünmedikleri hayvanları beyazperdede insana saldırırken görmek seyirciye ilginç ve farklı gelmekte, hayal dünyasında değişik şekillenmelerin olmasına neden olmaktadır. Artık en masum hayvanların bile yeri geldiğinde nasıl bir ölüm makinesine dönüşebileceği gözler önüne serilmiştir. Alışılmışın dışındaki bu tür korku filmlerinin devamı ve türevleri de yapılmakta gecikmez.

Doğa Ana mı Canavar mı?

Doğanın başrolde bir antagonist olarak karşımıza çıktığı Doğanın İntikamı filmlerinde insanoğlu mağdur durumdadır. İnsanın acziyetine vurgu yapan bu filmler, gerçeklikten beslendikleri için korkutuculukları daha da fazla olabilmektedir. Yaşanmış sayısız doğa felaketinin varlığı ve her an olma ihtimalinin olması bu türü korku sineması içerisinde canlı tutmaktadır. Bununla birlikte dünyanın pek çok ülkesinde benzer doğa olaylarının/felaketlerinin gerçekleşmesi bu anlamda ortak bir hafızanın da oluşmasına neden olmuştur. Bu nedenle doğanın intikamını konu alan filmler, diğer korku alt türlerine göre yerel unsurlardan sıyrılarak evrensel bir dil yakalayabilmektedir. Başka bir ifadeyle herhangi bir ülkede çekilen Doğanın İntikamı filmleri vizyona girdiği diğer ülkelerde ilgi görebilmektedir. Tabii bu filmlerin sinematografik niteliklerinin yeterli olması ve öykünün iyi işlenmesi şartını belirtmek gerekmektedir.

Doğanın İntikamı filmleri diğer korku alt türlerinden farklı olarak insanları cezalandırıcı özellik taşırlar. Genellikle doğayı tahrip eden, zarar veren insanın, bu gerçekliği beyazperdeye taşımasıyla meydana gelmişlerdir. Bozulan doğa ve yaşam sisteminde meydana gelebilecek tehlikeler gözler önüne serilmektedir. Alt türe, doğanın da bir gün yaptıklarından dolayı insanoğluna hesap soracağı anlayışı hâkimdir. Atilla

Dorsay'ın (1986: 123) da ifade ettiği gibi insanın doğaya karşı işlediği suçların, bilinçaltından yansıyan tepkisi olan bu tür filmler, suçluluk psikolojisindeki insanoğlunu uyarıcı bir işlev üstlenmektedir. İnsanoğlunun yaptığı hatalar gün yüzüne çıkmaktadır. Bunun yanında tehlikenin nereden geleceği ve düşmanın kim olacağı belli değildir. Birçok farklı konu ve kahraman yardımıyla, doğanın geniş yelpazesi, tehlike oluşturabilecek olaylar ve varlıklar, sinemada temsil edilmiştir.

Doğanın İntikamı İçin 2. Dünya Savaşı Dönüm Noktası

Doğanın İntikamı filmlerinin çoğalmasını sağlayan önemli gelişmelerden birisi 2. Dünya Savaşı olmuştur. “50’li yıllar korku sinemasının tekrar hareket kazandığı bir dönem oldu.” (Ertan, 2001: 102) Savaşı sona erdiren vahim atom bombası olayı tüm dünyayı etkiledi. Bilimin ulaştığı bu korkutucu nokta artık pek çok kötü şeyin olabileceği sonucunu doğurdu. İnsanlar aniden, birden hiç yaşamamış gibi feci şekilde (insanın bilimsel çalışmaları neticesinde) ölebiliyordu. Ölmeyenler ise acılar içinde ölümü bekliyor, ıstırap dolu bir yaşam sürerken bombanın etkisi tüm canlıları etkilediği gibi yeni nesillere de etki edebiliyordu. Artık ülkelerin insanoğlunu yok edecek silahlar ve denemeler yaptığı gün yüzüne çıkmış, herkeste tedirginlik ve ölüm korkusu peyda olmuştu. Bilim, korku sineması için aradığı nedenlere mantıklı cevaplar getirebilecek cevaplar sundu. Konuralp’in (2002: 21) ifadesiyle radyasyon filmcilerin her türlü saçmalığını mantıklı kılacak bir yapı sağladı. Korku sineması için bu bulunmaz bir fırsattı. Tarihten gelen büyük korku birikimi önemli bir sıçrama tahtasına kavuşmuştu. Nükleer denemeler ve radyasyon sonucu her şey olabiliyor, bitkiler büyüyor, canavarlar değişiyor, insanlar vahşileşebiliyor, farklı yaratıklar meydana gelebiliyor, milyonlarca yıl önceki yaratıklar gün yüzüne çıkabiliyordu. Korku sinemasında büyük değişim başladı. Eski korkularla birlikte yeni bir korku

“Çarpıcı saldırı sahnelerine büyük yer veren, kovalamacalar ile aksiyonu sağlayan Doğanın İntikamı filmleri, insanın doğaya karşı olan güçsüzlüğünü de ortaya koymaktadır. Doğayı mutlak hâkimiyet altına almak mümkün değildir; çünkü insan doğayı yaratan oluşturan değil o sistem içindeki bir varlıktır. Filmlerin ana mesajı açıktır: Doğa karşısında her zaman tetikte, olabilecek tehlikelere karşı hazırlıklı ve önlem alınmış durumda olunmalıdır.”

İstanbul Depremi Küçük Kıyamet

Sinemamızda her ne kadar Batı sinemasında olduğu gibi dehşet verici görüntüler içinde Doğanın İntikamı filmlerine rastlayamasak da çok az da olsa kendine has örneklerine rastlamak mümkündür. Okul filmi ile iyi bir çıkış yapan Taylan Biladerler'in (Yağmur, Durul Taylan) yönetmenlik koltuğuna oturduğu Küçük Kıyamet (2010), bu filmlerden biridir. Film, 2010 sonrası bir tarihte İstanbul'da yaşanacak olan depremi ve insanın doğa karşısındaki acizliğini anlatmaktadır. Bu yıllarda sık sık adını duyduğumuz İstanbul depremi için bir prova niteliği olan film adeta tarihe not düşmektedir.6 Şubat 2023'te yaşadığımız korkunç depremler sonrası bu filmi bir kez daha hatırladık ve akıllara yine aynı soru geldi: "Ya İstanbul'da böyle bir deprem olursa." Küçük Kıyamet söylüyor ne olacağını: Boğaziçi Köprüsü, Fatih Sultan Mehmet Köprüsü ve yapımı biten üçüncü köprü yıkılıyor, gökdelenler bölgesi Levent ve Maslak ise sular altında kalıyor. Milyonlarca ölü, milyonlarca yaralı, bütün İstanbullular evsiz, susuz ve aç... Filmin senaryosu Okul filminin senaristi Doğu Yücel'e ait, yapımcı ise Hayri Aslan. Başrollerinde Başak Köklükaya, İlker Aksum, Binnur Kaya'nın oynadığı film, İstanbul'da olacağı söylenen büyük deprem fobisini beyazperdeye taşıyor. Bize düşen ise bir an önce önlemlerimizi almak.

evreni inşa ediliyordu. Amerika'da, İngiltere'de, İspanya'da, İtalya'da ve diğer ülke sinemalarında farklı yapımlar, yeni çevrimler, yeni korkular beyazperdede boy gösterdi. Ülke sinemaları kendi seyircisinin arayışlarını da göz önüne alarak, özgün örneklerde hiç yer almayan başka unsurlarla bu alt türü zenginleştirdiler (Konuralp, 2002b: 1).

20.000 Fersahtan Gelen Mahlûk (1953-The Beast from 20.000 Fathoms) "nükleer patlama sonucu ortaya çıkan canavarlı" filmler furcasını başlatan ilk film oldu. Yüzyıllardır saklı duran Godzilla (1954) gibi efsanevi yaratıklar uyandı. Tarantula (1955), Onlar (1954-Them!), Ölümcül Mantis (The Deadly Mantis-1957), Amazing Collosal Man (1957), Attack off The 50 ft. Woman (1958) gibi filmler türü popüler hale getirdi ve bugüne kadar uzanan The Day After (1983), 28 Gün Sonra (2002), bir seriye dönüşen Ölümcül Deney (Resident Evil-2002), Yol (2009), Sığınak (2011) gibi filmlerin yapılmasına yol açtı. Bu filmlerin en ilginç ola-

nı ise radyasyon nedeniyle bir ağacın yürümeye başladığı Cehennemden Gelen (1957-From Hell It Came) filmidir. Bu filmlerin önemli bir özelliği ise bilim-kurgu niteliği taşımalarıdır. Deneyler, bilim adamları, mekânlar, bilimkurguyu çağrıştırmaktadır ancak bu filmleri salt bilimkurgu filmleri olarak değerlendirmek doğru değildir. Çünkü bu filmlerde bulunan karakterler, yaşanan olaylar ve işlenen konular korku için birer araçtır ve dönemin gündemde olan (radyasyon, nükleer çalışmalar, kimyasal ve biyolojik denemeler) konularını işleme zorunluluğundan dolayı korku sineması içinde yer almışlardır. Bu ayrımı göz ardı eden bazı korku sineması kaynakları ise ellili yıllarda korku sinemasının durakladığını hatta altmışlı yıllara bir geçiş dönemi olduğunu ifade etmektedirler. Oysaki bu dönemde salt korku filmleri de çekilmiş, üç boyutlu denemeler bile yapılmıştır. Belki bu filmleri melez bir tür olarak, korku-bilimkurgu türü olarak tanımlamak daha doğru olacaktır... Şunu da not düşelim ki korku türü olmasa da radyasyon ya da bilimsel deneylerden, kazalardan etkilenerek hayatımıza giren süper kahramanlar bu bağlamda ayrıca incelenmelidir. Hulk, Örümcek Adam, Watchmen, X-Men, Fantastikli Dörtlü ilk aklımıza gelenler...

Güçlü Senaryo ve Sinematografi Şart

Doğanın intikamının konu alındığı filmlerin iki önemli dezavantajı vardır. Birincisi, gerçek bir hayvan kullanılacaksa; bu hayvanla çalışmanın ve onu eğitmenin zorluğu, ikincisi bu filmlerin dikkat edilmezse inandırıcılığını kolaylıkla kaybettirecek bir çizgide bulunması. Bu dezavantajlar, uzun ve profesyonel çalışmanın, doğal mekânlarda çekim yapmanın yanında günümüz bilgisayar ve animasyon teknolojisiyle çok aza indirgenmiştir. Artık gelişmiş bilgisayar teknolojisi ve programlar sayesinde doğal ortam ve hayvanlar daha iyi, gerçeğe yakın, üç boyutlu olarak tasarlanabilmekte, istenilen duruş hareket ve görünüm yapılabilenekte, görsel efektlerle daha canlı ve dikkat çekici sahneler oluşturulabilmektedir. Konu itibariyle Doğanın İntikamı filmleri görsel gücün daha yüksek olmasını talep etmektedir. Felaketlerin büyük bir coğrafyayı etkilemesi, etkinin büyüklüğünün gösterilmesini gerektirmektedir. Seyirciye felaketin vahşetini göstermek için gözünün doyurulması şarttır.

İnandırıcılık kısmında ise öykünün kendi gerçekliğini çok iyi kur-

Bir Türden Fazlası Korku Sineması

Nükleer savaşlar, mutasyonlar, bilimsel kazalar, radyasyon doğayı değiştirdi; hayvanları, bitkileri birer canavara dönüştürdü. Bu atmosferde ötekileştirilen milletler, farklı karakterler içerisinde otoriter iktidarları meşrulaştırmak, halkı korkutmak için kullanıldı. Amerikan sinemasının bu etkili taktiği uzun yıllar önemli bir işlev gördü, halen de görmektedir. Kızılların/Sovyetlerin, nükleer savaş korkuları yanında düşman uzaylıların işgalinin, "hür dünyayı" bekleyen tehlikelerinden biri olarak kabul gördüğü bu dönemde bu korkunun cisimleşmiş hali olarak Beden Kemiricileri'nin İstilas (1956-Invasion of the Body Snatchers) filmi çekildi (Okyay, 1996: 141). Yapımcı Walter Wagner'in standart bir B kategorisi filmi olmasını planladığı, Jack Finney'in The Body Snatchers adlı kitabından uyarladığı Benden Kemiricileri'nin İstilas, yönetmen Don Siegel'in elinde farklı bir biçime bürünmüş, etkileyici atmosferi ile korku sinemasında bir kült haline geldi (Okyay, 1996: 141).

gulamak gerekmektedir. Bu tür filmlerde çatışmanın büyüklüğü gösterilirken olayın neden olduğunun altı iyi çizilmelidir. Seyircinin en çok merak ettiği konu doğal felaketin neden olduğu ve bu felaketten nasıl kurtulunacağıdır. Bu iki sorunun cevabı merak duygusunu körükleyecek şekilde hikâye içine yedirilmelidir. Neden ve nasıl sorusunun cevapları da akla ve bilime uygun şekilde, doğal felaketin mevcut bilgilerine dayandırılarak verilmelidir. Filmin serim, düğüm ve çözüm bölümleri filmi sürükleyici bir izleme deneyimi oluşturacak şekilde planlanmalıdır. Bu güçlü senaryo yapısı iyi oyunculuk ve çalışılmış bir sanat yönetmenliği ile desteklenmelidir. Seyirci kendini felaketin içinde hissederek kahramanlarla özdeşleşebilmeli, korku atmosferi içerisinde o heyecan ve aksiyonu da yaşamalıdır.

Mekânın Sahibi

Korku sinemasında Doğanın İntikamı filmleri dışında da doğa korku öğesi olarak sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle ormanlık alan içinde ya da çorak bir arazide yer alan tekinsiz evler, doğanın ıssızlığı ve karmaşıklığında korkuyu çağırılmaktadır. Eski tarihi binalar, dağlar, sessiz, dingin göl ve denizler korku filmlerinin vazgeçilmez mekânlardır. Seyirciyi korku atmosferine hazırlayan bu doğal mekânlar, filmin

kendi gerçekliğinin oluşmasına da yardım etmektedir. Cadı ve hayalet filmlerinin başat ögesi olarak filmde önemli roller üstlenen doğanın gerçek mekanları ya da ona uygun oluşturulan doğa(l) görünümlü mekanlar, 1980'lerde popüler olan slasher ve teen-slasher filmleriyle daha görünür hale gelmişlerdir. Dağlara, göl kıyılarına tatil kamp yapmaya, geziye giden gençler, yaz tatillerini değerlendirirken beklenmedik seri katil ve canavarlar ile karşılaşabilmektedir. Ortamın getirdiği yalnızlık ve tehlikede olma hissi korkuyu arttırmaktadır. Özellikle modern şehir yaşamındaki insanlar için bu tür doğa mekanları korkutucu olabilmektedir. Mekânlar her an her şey olabilecek izlenim vermekte, insanı savunmasız bırakmaktadır. Zira insanın denetimin dışında bir alan, korunaklı mekânından uzaktadır. Burada insan yapımı kaldırımlar, ışıklar, binalar, evler, yollar ya da insanın kendini korumak için kullanabileceği malzemeler yoktur. En önemlisi insana yardım edebilecek ne bir kolluk kuvveti ne itfaiye ne de ambulans vardır. Alışılmış gündelik yaşamın dışında yabancı bir ortamda hayatı güvende hissettiren sosyal ilişkilerden kurumlardan uzak olma, korkuyu arttırmaktadır. Dolayısıyla sakin, güzel, temiz, ferah, geniş mekanlar bir anda korkunun/ölümün oyun alanına dönmektedir. Masumlar (1961), Perili Ev (1963), Soldaki Son Ev (1972), Elektrikli Testere Katliamı (1974), The Burning (1981), Geçen Yaz Ne Yaptığımı biliyorum (1997), Blair Cadısı (1999) doğayı çok sağlam bir korku unsuru olarak kullanan filmlerdir.

Doğanın Alınacak Başka İntikamları da Var

Son dönemde ise küresel ısınma olgusuyla popülerlik kazanan Doğanın İntikamı filmleri, kendilerini yenileme dönemine girmiştir. Artık olayları bir zamanlar 2. Dünya Savaşı sonrası atom bombasının atılmasıyla, radyasyonun ve nükleer korkunun yaptığı gibi mantıki bir zemine oturabilecek başka bir kavram da vardır: Küresel ısınma. İhtimaller ve gerçekler birbiri ardına dizilir (buzulların erimesi, aşırı yağmurlar, mevsim değişimleri, depremler, suların yükselmesi, havaların aşırı ısınması...) ve filmler yapılmaya başlanır: Geostrom (2017), Yarından Sonra (2004), 2012 (2009), Parazit (2009) öne çıkan filmlerdir.

İnsanoğlu son yıllarda doğaya her zamankinden daha fazla zarar vermektedir. Daha rahat ve konforlu yaşamak için doğanın kaynaklarını daha çok sömürmeye ihtiyacı vardır. Ancak doğanın kendini yenilemesine yardımcı olmadığı gibi izin de vermemektedir. Dolayısıyla bir anlamda kendi sonunu hazırlamaktadır. Bunun belirtilerini çok defa

görüyoruz kitlesel felaketlerle, ölümlerle. Herkesin haberdar olduğu bu acı gerçekleri korku sinemasının yüzümüze daha çok vurması ve bir an önce önlem almamız temennisiyle umarım bu felaketleri sadece filmlerde izleriz konuları daha fazla çeşitlenmeden.

Kaynakça

ABISEL, N. (1999). *Popüler Sinema ve Türler*, 2. bs., İstanbul: Alan Yayıncılık.

Bilim Kurgu Sinemasının Kilometre Taşları (1998). *Sinerama*, 2, 81.

ÇALIŞKAN, M. (2006, 18 Temmuz). Deprem Korkusunu Sinemaya Taşıyorlar, *Sabah Günaydın*, 1-5.

DORSAY, A. (1986). *Beyazperdede Kırmızı Filmler*, İstanbul: Cep Kitapları A.Ş.

ERTAN, E. (2001). Alt Türleriyle Korkunun Tarihi, *Popüler Sinema Dergisi*, 79, 102.

KONURALP, S. (2002). Korku Sinemasında Film Müziği 50'li Yıllar, *Geceyarısı Sineması*, 13.

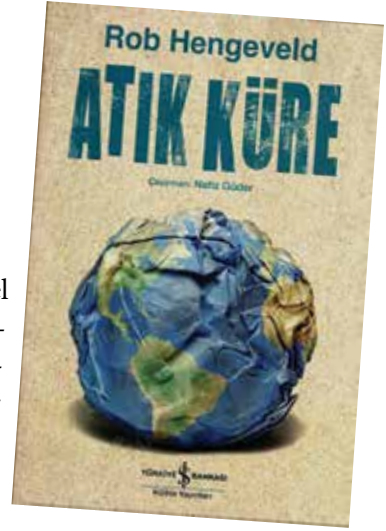
KONURALP, S. (2002b). Ne Kadar Çok Film, Ne Kadar Az Zaman, *Geceyarısı Sineması*, 11.

OKYAY, S. (1996). *120 Filimde Seyrialem/Film Klavuzu*, İstanbul: İyi Şeyler Yayıncılık.

kitap değerlendirmesi: “atık küre”

tüketimimiz gezegenin başına nasıl dert oluyor?

semra ağaç sucu*

Çevre sorunları genellikle “kirlenme”, “küresel ısınma”, “ormansızlaşma”, “çölleşme”, “türlerin yitimi” gibi alt başlıklara ayrılır. Çevre ile ilgili kitapların çoğu da tüm bu başlıkları ayrı ayrı ele alır ve genellikle bu sorunları birbiriyle ilişkili olarak bütüncül bir yaklaşımla inceleyen kitapların sayısı oldukça azdır. Rob Hengeveld tarafından kaleme alınan “*Atık Küre*”¹, bugünkü çevre sorunlarının nasıl oluştuğuna dair yaşamın temeline uzanan analizleriyle bu boşluğu dolduran bir eser olma özelliği gösteriyor. Ekoloji, biyo-coğrafya, biyo-genetik gibi konulardaki araştırmalarıyla tanınan Hengeveld; bu araştırmalarının birikimini bu kitaba aktararak insanın doymak bilmez tüketiminin, dünyanın başına nasıl dert olduğunu göz önüne seriyor.

Yazara göre, çevre ile ilgili sorunların büyük bölümü kaynakların tükenmesiyle ve atıklar yüzünden ortaya çıkıyor. Çevre sorunlarının kaynağında “hızla artan ihtiyaçlarımız” ve “sürekli yenileri eklenen ta-

* Doktora Adayı, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, semraagacsucu@gmail.com

1 Hengeveld, R. (2019). *Atık Küre* (N. Güder, Çev.). İş Bankası Kültür Yayınları.

leplerimiz” olmak üzere iki unsur olduğunu söyleyen yazar, bunları sayımızın artması ve toplumun altyapısının büyümesi ile ilişkilendiriyor.

Kitapta, yaşamın doğal süreçlerinin yanı sıra insan nüfusu ile ilgili olan tarım, sanayi ve teknoloji üretimi ile süreçler de tarihsel bir perspektifle ele alınıyor. Kaynakları ziyan eden, çevreyi tüketen, toprağı ve suyu kirleten, suyu israf eden, dünyayı lleştiren insanlık tablosunu kabul etmek istemek de kitapta, doyumsuzluğumuzun ve barbarlığımızın başımıza açtığı sorunları tek tek okuyucunun yüzüne vuruyor.

Geleceğe iyimser bakmayan yazar Hengeveld, insanlığı bekleyen tehlikenin boyutlarını bilimsel ve tarihsel dayanakları ile ortaya koyarak iklim ve evre sorunlarının fazla abartıldığını söyleyen küresel endüstrinin umut tacirlerine bu kitapla adeta meydan okuyor.

Yaşamın Tabiatı: “Atık ıkarma” ve “Doğal Döngüler”

evre sorunlarını anlamak için insan türünün yaşam koşullarını ve “insan ekolojisini» kavramak gerekir. “*Yaşam, kaynakları atığa dönüştüren bir mekanizmadır. Yaşamın gelişimi, işleyişi ve kendini sürdürmesine ilişkin çoğu ilke, biyolojinin işleyişini ve hatta büyük oranda sosyo-ekonomik küresel sistemin ve evre sorunlarını çözmek için ihtiyacımız olan Şeyin ne olduğunu da gösterir.*” diyen yazar, bu ilke etrafında kitabın ismini *Atık Küre* olarak seçmiş görünüyor.

evre sorunları bağlamında “atık” kavramını kullandığımızda doğaya zarar veren kirleticileri kastederiz. Ancak yazar, kavrama daha geniş bir perspektifle yaklaşarak yaşamın tabiatının “atık çıkarma” olduğuna dikkat çekiyor. Doğanın işleyişinin atık döngülerine bağlı olduğunu söyleyerek geri dönüşümü mümkün olmayan kirleticileri bu kavramın dışında tutuyor. Geri dönüşümün, evrenin tüm aşamalarında ve bütün düzeylerde yaşamın temeli olduğunu Şu ifadelerle aıkliyor:

Bitkilerin dışarı attığı oksijeni alıp besleyici gaz olarak kullanırız ve atık ürün olarak da dışarıya karbondioksit salarız. Oksijeni kullanarak Őekeri parçalayıp atık ürün olarak karbondioksit üretiriz. Otomobillerimizin yaptığına benzer bir işlemdir bu. Ancak onlar Çeker yerine benzin kullanır. Geri dönüşüm dediğimiz Şey budur işte! Bu, hemen hemen hiçbir maddenin ziyan olmadığı veya kaybolmadığı anlamına gelir. Yaşam, daima, yeni kaynaklardan yararlanarak ve doğal atıkları yeniden kullanarak yeni yaşam formları ortayı çıkartmakta ve uyumu sağlamaktadır ancak biz bunu yapamıyoruz. Dahası, biyolojik döngünün tersine ürünlerimiz geri dnştrlme düşüncesi ile değil, uzun süre saklanabilmesi için üretilmektedir (Hengeveld, 2019: 33).

Yaşam döngüsünü ve çevrimini sağlayan atıklardan farklı olarak *Atık Küre*, kirli bir dünyayı betimliyor. “Kirlilik”, doğal ayrışma ve geri kazanma süreçlerinin kapasitesinin aşılması anlamına gelmektedir. Yazar; yaşamın temeli olan atık döngüsünün nasıl bozulduğunu, Sanayi Devrimi gibi sosyoekonomik yapıyı değiştiren süreçlerin tüketimi ve atık üretimini nasıl hızlandırdığını örneklerle açıklayarak bugün geldiğimiz noktada enerji bağımlı sistemimizin ürettiği kirleticiler ile gezegenimizin atık bir küreye evrildiğini söylüyor. 20. yüzyılda petrolün kullanılmaya başlanması ile birlikte atık gazın yol açtığı atmosferik kirlenmeye, atıkların toprakta nasıl biriktiğine, sudaki kirleticilere, denizlerdeki çöp adalarına, okyanus tabanında biriken plastiklere, denize dökülen petrole, kimyasal atıklara, metal kirliliğine ve doğada ayrışmayan evsel atıklara varıncaya değin kirlettiğimiz dünyanın tablosunu çiziyor.

Küresel Isınma: Sıcaklık Birikimi ve Doğal Olmayan Etkenler

İklim ısınması ile ilgili tartışmalar, genellikle 1-2 derecelik sıcaklık artışının önemsiz olduğunu savunanlar ile bunun dünyamız için geri dönüşü olmayan büyük tehlikeler doğuracağını söyleyenler arasında cereyan etmektedir. İyimserler; bu ısınmanın çok yavaş ilerlediğini, bu konuda endişelenmeye gerek olmadığını ve bir takım önlemlerle bunu durdurabilecek zamanımız olduğunu düşünmektedir. Bu konuda kötümser olanlar ise, 1-2 derecelik sıcaklık artışının dünyayı yıkıma götüreceğini iddia etmektedir. Peki gerçekte olacak olan ne? *Atık Küre*'de Hengeveld bu sorunun cevabını şöyle veriyor:

Sıcaklıktaki artışlar anlık değil birikimsel ilerler ve sonuçta geriye döndürülemez büyük çevresel etkiler oluşturur. Küçük sıcaklık artışları birikir ve bu da daha fazla küresel ısınmayla, buzulların daha fazla erimesiyle ve nihayet deniz suyu seviyesinin yükselmesiyle sonuçlanır. Toprağın kuruması da birikimseldir, bir sonraki güne bir önceki günün nem açığı ile başlayan

“Kaynakları zıyan eden, çevreyi tüketen, toprağı ve suyu kirleten, suyu israf eden, dünyayı çölleştiren insanlık tablosunu kabul etmek istemek de kitapta, doyumsuzluğumuzun ve barbarlığımızın başımıza açtığı sorunları tek tek okuyucunun yüzüne vuruyor.”

toprak, daha da kurur ve böyle sürer. Bizim açımızdan, derecenin küsuratı kadar bir artışın kendisi mühim değildir, hissedemeyiz bile ama asıl önemli olan doğanın ve bitkilerin bununla nasıl başa akacağıdır (Hengeveld, 2019: 187).

Küresel ısınmanın çoğu zaman insan dışı doğal faktörlere ve dnglere bağlı olduğunu düşünürüz. Atmosferik olayları genellikle bizim sorumluluğumuzda olmayan ve bizden kaynaklanmayan süreçlerin sonucu olarak görme eğilimi sergileriz. *Atık Küre*, pek ihtimal vermek istemediğimiz bu sorunun, insan kaynaklı olabileceğini de çarpıcı bilgilerle göz önüne seriyor. Yazar, karbondioksitten daha kuvvetli ısınma etkisine sahip metan gazının atmosferdeki oranının, 1980'lerin ortalarında Sanayi ncesi döneme kıyasla iki katına çıktığına dikkat çekiyor. Ormansızlaşmanın neredeyse insan uygarlığı kadar eski olduğu ancak 19. yüzyıla kadar devam eden binlerce yıllık ahşap temelli ekonomi nedeniyle giderek arttığını söyleyen yazar, "*Kereste uğruna Kuzey Amerika'da koloni kurmak için savaşlar çıktı ve yıllarca süren sömürü nedeniyle dönence altı ormanlar tahrip edildi. Her yıl 13 milyon hektar ormanı, kereste elde etmek üzere kesiyoruz. Dünya leğinde, 1970 ve 1990 arasında Hindistan'daki bütün tarım arazisine eşdeğer miktardaki 480 milyar ton üst toprağı kaybettik. Yine aynı dönemde, Çin'deki ekili alanların toplamı büyüklüğündeki bir alan- yaklaşık 120 milyon hektar le dönüşmüştür.*" diyerek ormansızlaşma ile ilgili gerçekten ürkütücü bir tablo çiziyor.

Kitapta küresel ısınma başlığı altında kuraklıktan aşırı yağışlara, tarım arazilerinin tahribinden yer altı su akışının altüst olmasına ve topraktaki tuz oranının artmasına varıncaya değin biyoçeşitliliğe ve yaşamsal süreçlere zarar veren etkenler detaylı bir şeklide ele alınıyor. Yazar Hengeveld, "*Kendi kendini hızlandıran süreçleri hesaba kattığımızda 2100 yılı itibariyle 4-6 derecelik bir artışa ulaşacağız ve bu nedenle de yüksek risk kuşağına girmemize olan mesafe giderek daralmaktadır.*" diyerek küresel ısınma konusunda zamanın giderek daraldığına işaret ediyor.

Aşırı Nüfus: Malthuscu Kıyamet Senaryosu

evre, geniş çaplı demografik ve iktisadi süreçlerin temelidir ve aynı zamanda yüzyıllardır oluşturduğumuz sosyoekonomik sistemin de sonucudur. Bu nedenle yazara göre evre ile ilgili tüm sorunlar aslında ikincil etkenlerdir; ana sorun nüfus artışıdır, çevrenin bozulmasının temel sebebi insan nüfusunun kontrolden çıkmasıdır.

Nüfus artışını, genellikle niceliksel bir çokluk olarak algılarız ve olduğundan çok daha basite indirgeriz. Aşırı nüfus aslında ne demektir? Hengeveld nüfus artışını, sahip olduğumuz kaynakları tüketerek ve atıklarımızla bu kaynakları kirleterek çevreye zarar verme pahasına ilerleyen bir süreç olarak tanımlıyor. Gerçekten de nüfus artışı, her zamankinden daha fazla kaynak kullanılması ve atık üretilmesi demektir ve kitapta da böylesine inanılmaz ölçüde kaynak kullanımını devam ederken karbondioksit miktarını azaltma yöntemleri, enerji tasarrufu, yeni ormanlar oluşturma gibi önlemlerin işe yaramayacağı savunuluyor.

2050 yılına gelindiğinde, dünya nüfusu her yıl yaklaşık kırk milyon kişilik bir artış gösterecektir. Ekonomilerimiz çoğalan nüfusun ve onun örgütsel ve teknolojik üstyapısının artan gereksinimlerine ayak uydurmak için dur durak bilmeden büyümesini sürdürüyor. Bu geriye kalan son kaynaklar için giderek şiddetlenen bir rekabeti kaçınılmaz kılmaktadır. Bu durumda Malthus'un *kıyamet senaryosundan* kendimizi kurtarabileceğimiz insani tek stratejinin kıtlık, hastalık ya da savaş yüzünden gayriinsani biçimde ölümlere maruz kalmak değil, doğum oranlarımızı bilinçli bir şekilde azaltmaktır (Hengeveld, 2019: 343).

Nüfusun artışı toplumun pek çok kesimi tarafından dirençle karşılaşılan tabu bir konu olmayı büyük ölçüde sürdürmektedir. Bu, ilk etapta gayriahlaki, insanlık dışı ve temel bireysel özgürlüklerimizin ihlali olarak düşünülebilir. Ancak yazar, sürecin kontrolümüzden çıkmak üzere olduğu ve kendi almadığımız önlemlerin daima çok daha yıkıcı, sert ve gayriinsani olacağını konusunda uyarıyor.

Tarihin her döneminde kaynakların yetersizliği savaşlara, göçlere ve isyanlara neden olmakla kalmamış, petrol, gaz ve kömür için uluslararası anlaşmazlıklar ve savaşlar çıkmıştır. Bu nedenle "İnsani bir yöntemle ve kendi elimizle bir şey yapmadığımız takdirde, daha fazla büyüme ve aynı zamanda insani olmayan başka etkenlerin baskın çıkması kaçınılmaz hale gelecektir, küçülme süreci de muhakkak acımasız olacaktır" (2019: 431).

Toplumun Yaşamsal İçeriği: Enerji ve Bilgi

Yaşamsal kaynaklar ve atıkları ele aldıktan sonra kitabın ilerleyen bölümlerinde enerjinin hayati rolüne ve bilgi ile örgüt arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır. Bu bağlamda *Atık Küre*'nin verdiği önemli mesajlardan biri de enerjiiyi ve onun akışını anlamamanın dünyayı nasıl ziyan ettiğimizi anlamak açısından elzem olduğudur.

Enerji, her şeyin temelidir. *Biyolojik olarak aldığımız besinlerden*

“Yaşam döngü-sn ve çevrimini sağlayan atıklar-dan farklı olarak Atık Küre, kirli bir dünyayı betimliyor. “Kirlilik”, doğal ayrışma ve geri kazanma süreçle-rinin kapasitesinin aşılması anlamına gelmektedir.”

teknolojiye, enerji akışı *bütün yaşamı biçimlendirmiştir. İlk olarak madde ve enerji ortadan kaldırılamaz, kaynak olarak kullanılan malzeme ve enerji miktarı, kaçınılmaz olarak eşdeğer miktarda atığa dönüşür. İkinci olarak enerji, büyük, enerjice zengin parçacıklar çok sayıda küçük enerji parçalara ayrılarak ısı haline gelir ve ortamda dağılır gider. Atık enerji; ısı olarak uzaya kaçar, fakat atık malzeme, dünyada yeryüzünde birikir (2019: 372).*

Yazara göre insan olarak her birimiz, belli bir miktardaki enerjiyi, kesintisiz bir enerji akışını temsil ederiz; küresel toplum da böyledir, inşaa ettiğimiz sosyoekonomik sistemin kaderi, bu unsurların nasıl geliştiiğine ve her birinin ne kadar istikrarlı olduğuna bağlıdır. Buradan hareketle nüfus çoğaldıkça, kendimizi sürdürmek için hep birlikte gereksinim duyduğumuz enerji miktarının arttığına dikkat çeken yazar, bu büyüme karşısında geri kazanımın kesin bir are olmayacağını söylüyor.

“Atık”, en genel anlamıyla, geri kazanılması için gerekli olan enerji aşırı derecede yüksek malzeme demektir. Bu demektir ki, geri kazanım, herhangi bir eylem gibi enerjiye mal olur. Bu enerjinin ya atık malzemeden alınması ya da kullanılan malzemeleri kararlı halde tutmak için ilave bir enerji eklemek gerekir. Enerjiyi idareli kullanmak için daha verimli teknolojileri ve bu da her zamankinden daha büyük enerji yatırımlarına ihtiyaç vardır. Diğer taraftan atığı, yeni malzeme kaynağına dönüştürmek işe yarar ama atığın geri kazanılması çoğu zaman taze hammadde kazıp çıkarmaktan daha fazla enerji gerektirir (2019: 375).

Bu başlık altında yazar, günümüz toplumunun son derece devingen, küresel, kentsel bir üstyapı biçiminde örgütlendiğine ve bu nedenle de bilgi gereksinimi ile birlikte enerji ihtiyacının da her geçen gün arttığına dikkat çekiyor. Özetle, yazarın söylemek istediği, ne kadar verimli olursa olsun atık geri kazanımının şu an gereksinim duyduğumuzdan daha fazla enerji gerektirdiğidir. Enerji tasarruflu teknoloji üretiminin ve geri dönüşüm uygulamalarının çözüm olabileceği umudu taşıyan iyimlerleri,

“Toplum ne kadar karmaşıklsa o kadar çok bilgi içerir ve bu toplumu inşa etmek ve onu ayakta tutmak da o kadar fazla enerjiye mal olur.” diyerek daha gerçekçi bir zemine davet ediyor ediyor.

Geri Kazanım-Maliyet-Zaman Çıkmazı ve Çözüm Önerileri

Atık Küre hem insan türünün karşı karşıya kaldığı sorunlara hem de bunların gelecekte nasıl değişerek karşımıza çıkacağına ilişkin farkındalık kazandırmaktadır. Bir bilim adamı olarak Hengeveld, önümüzdeki yüzyılda toplumu nelerin tehdit edeceğine dair öngörülerini korkmadan söyleme sorumluluğu ile okurunu gerçeklerle yüzleştiriyor.

Atık Küre'de bilgi ve enerji arasındaki karşılıklı ilişki, büyümenin iki unsuru ile nüfus artışı ve ekonomik büyüme ile ilişkilendiriyor. Ekonomik istikrarın hala büyümekte olan sanayi ve teknolojiye sürekli elde edilecek gelire bağlı olduğunu ancak bu sürekliliği sağlamak üzere ihtiyaç duyulan enerji kaynaklarının sınırlı olduğunu söyleyen yazar, bu denklemin en temel sonucunun gıda fiyatlarının artması ve milyarlarca insanın sefaletle sürüklenmesi olduğunu söyleyerek “*Hala bütün bunların nedeninin artan nüfusumuz olduğunu fark etmemekte direniyoruz.*” diyor.

Başka enerji kaynakları bulmak mümkün olabilir, ancak aynı esnada yeni kaynak da bulmadığımız sürece bu bir seçenek olmayacak. İnsan atığı olarak atmosfere salınan karbondioksit miktarını azaltmak tek başına yeterli olmaz. Bunun yerine iki önemli adım atmak gerekiyor. İlki üretimi azaltmaktır, hem kendi çoğalmamız yani insan sayısı anlamında üretimi, hem de endüstriyel ve hane üretimi bağlamında tüketimi azaltmaktır. Yaklaşmakta olan küresel felakete çözüm bulma yolundaki ikinci temel adım ise, doğrusal, bitimli kaynak kullanma ve atık üretme sistemimizi, devamlı sürdürülecek döngüsel bir sisteme dönüştürmektir. Yani gereksinim duyduğumuz bütün maddeyi bu çevrimin içinde tutmaktır. Başka herhangi bir seçenek yok! (2019: 434).

Özetlemek gerekirse kitap, geri kazanım modellerinin aldatıcı olduğunu ve çevre sorunlarının çözümünün hem kişisel kullanımımızı azaltmak hem de kaynakları kullanan insan sayısının azaltılmaktan geçtiğini söylüyor. Teknolojiye ya da sürdürülebilir bir çözüme kendiliğinden götüreceği geri besleme mekanizmalarına körü körüne güvenerek daha fazla mazeret üretmeden kaynaklarımızı ve tüketimimizi sınırlamak gerektiğini vurguluyor.

film değerlendirmesi: çevreci halk kahramanı erin brockovich

yaren aydoğdu'

Erin Brockovich

Yapım: Jersey Films, Universal
Stüdyoları, Columbia Picture; Da-
ğıtım: Universal Pictures, Colum-
bia TriStar Film Distributors In-

ternational; Yönetmen: Steven Soderbergh; Senaryo: Susannah Grant;
Görüntü Yönetmeni: Ed Lachman; Müzik: Thomas Newman; Oyuncu-
lar: Julia Roberts, Albert Finney, Aaron Eckhart; Yıl: 2000; Süre: 130'.

Filmin Hikâyesi

Amerika'da bir enerji şirketi olan Pasific Gas and Electric Com-
pany'nin (PG&E) yol açtığı yer altı suyu kirliliğine karşı savaşan Erin
Brockovich'in gerçek hikâyesinden uyarlanan ve Türkiye'de "Tatlı Bela"
adıyla vizyona giren Erin Brockovich, biyografik bir hukuk-dram filmi-
dir. Hukuk firmasında avukat yardımcısı olarak çalışan Brockovich'in
hukuk eğitimi almamasına karşın halk için verdiği mücadele binlerce
insana ilham olmuştur.

* Yüksek Lisans Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, aydogduya-
ren1@gmail.com

Film, ABD’de 125 milyon doların üzerinde, dünya genelinde ise yaklaşık 256 milyon dolar hasılat elde etmiştir. Büyük bir izleyici kitlesine ulaşan film, 73. Oscar Ödülleri’nde “En İyi Film”, “En İyi Yönetmen”, “En İyi Özgün Senaryo” ödüllerine layık görülerek oyuncularına da “En İyi Kadın Oyuncu” (Julia Roberts), “En İyi Yardımcı Erkek Oyuncu” (Albert Finney) ödüllerini kazandırmıştır. Hem izleyiciler hem de eleştirmenler tarafından oldukça dikkat çeken Erin Brockovich, yarattığı toplumsal etki ile çevre kirliliği ve bireysel hakların savunulması konusunda teşvik edici bir film olmuştur.

Gerçek Kahramanlar Pes Etmez

Erin Brockovich, 333 milyon dolarlık tazminat davasını kazanan ve Amerika’nın gelmiş geçmiş en yüksek tazminat davası rekorunu kıran Erin Brockovich’in hayatını konu almaktadır. Brockovich’in gösterdiği mücadele ve azim, tüm dünyayı olduğu gibi Hollywood dünyasının da dikkatini çekmiş ve nihayetinde bir sinema filmi olarak seyirci karşısına çıkmıştır.

3 çocuklu bekâr ve işsiz bir anne olan Erin, geçirdiği trafik kazasında boynundan yaralanır ve kazanın sorumlusu olan doktora dava açar. Mahkeme salonunda gösterdiği agresif davranış sebebiyle açtığı davayı kaybeder. Avukatı Ed Masry tarafından görmezden gelinmesi ise bardağı taşıran son damla olur. Erin, avukatını ofisinde ziyaret ederek bir işe ihtiyacı olduğunu söyler ve onu işe alması için ikna eder.

Avukatının hukuk bürosunda çalışmaya başlayan Erin; PG&E şirketinin, California’da yaşayan Donna Jensen’in evini satın almak için teklif verdiği emlak davasının dosyalarını incelemeye başlar. Emlak dosyalarında gördüğü tıbbi kayıtlara anlam veremez ve Donna Jensen’i bizzat evinde ziyaret ederek işin aslını öğrenmeye çalışır. Erin, Donna’nın ve ailesinin hasta olduğunu ve hastane masraflarını da PG&E şirketinin karşıladığını öğrenir. Bunun sebebi ise kromdur ve şirket, kanserojen olan hegzavalent krom (altı değerlikli krom) maddesi-

“Erin Brockovich karakterinde olduğu gibi, ideal peşinde koşan sabırlı insanların sahip olduğu kişilik özelliklerini incelediğimizde onların büyük bir bölümünün çevresine ve topluma karşı duyarlı bireyler olduğunu görmek mümkündür. Sabır, dikkat, cesaret, özgüven, kararlılık ve yol göstericilik gibi özellikler, çevresine karşı kayıtsız kalamayan bir birey profili çizer. Sosyal bakımdan faydalı alanlara yönelmek, kişinin toplumla olan ilişkisini geliştirerek güçlü bir toplumsallık duygusuna hizmet eder görünmektedir.”

ni kullandığı halde bölge sakinlerine faydalı krom kullandıklarını iddia etmektedir. Bir üniversitenin öğretim görevlisinden konu ile ilgili bilgi alan Erin, kanıt toplamak için Bölge Sular İdaresine gider. Kendini tümüyle bu işe kaptırmış olduğu bir sırada ofise uğramadığı için patronu Ed tarafından işten kovulur. Ed'in, Erin'in kapısına gelip onu tekrar işe alması ise üniversitedeki öğretim görevlisi tarafından Erin adına gelen bir haberle mümkün olacaktır. Filmin ilk dramatik dönüm noktasını başlatan bu olaydan sonra Erin ve Ed birlikte sıkı bir çalışmaya başlarlar.

Erin, Hinkley bölge sakinlerini tek tek ziyaret eder ve PG&E şirketinin yeraltı suyunda pas önlemek için kullandığı krom maddesinin onlarda yol açtığı hastalıkları öğrenir. Kısa sürede bölge sakinlerinin güvenini kazanan ve adeta ailelerinin bir üyesi olarak görülen Erin, bu insanlara umut olacaktır. Patronu Ed, zaman zaman umutsuzluğa düşüp pes etmek istese de Erin'in tüm kanıtları toplayabileceğine ve bu davanın başarıyla sonuçlanacağına olan inancı daima galip gelmiş ve Ed'i bu davaya devam etmek üzere cesaretlendirmek için her yolu denemiştir.

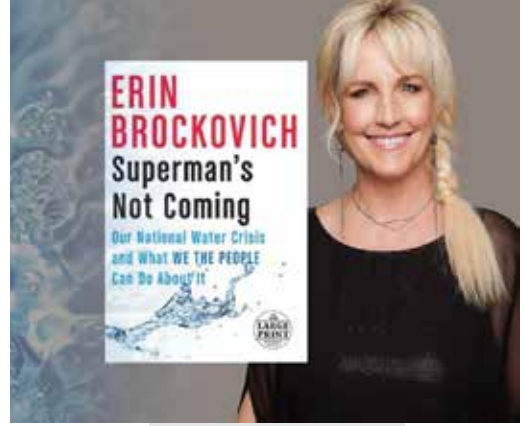
Avukat Ed, davanın yıllarca uzayabilme ihtimaline karşı, nihai kararın hakem tarafından verildiği tahkim yolunu seçer ve dava için bir ortakla anlaşır. Bu beklenmedik haber Erin'i kızdırsa da bölge sakinlerinin tümünden imza toplamayı başarır. PG&E şirketinde çalıştığını ve belgeleri imha etmekle görevlendirildiğini söyleyen gizemli bir adamdan aldığı belge, artık dava için tamamen hazır olduklarının kanıtıdır. 333 milyon dolarlık bir tazminatla dava kazanılmıştır. Erin, soluğu Donna'nın evinde alır ve tazminattan payına düşen miktarı öğrenen Donna'nın göz yaşları, Erin'in kahramanlığının somut bir simgesi olacaktır.

Toplumsallık Duygusu ve Çevre Bilinci

Psikiyatrist Alfred Adler'in kurucusu olduğu Bireysel Psikoloji Ekolü'nde, bireyin toplumla kurduğu sağlıklı iletişimin ruhsal yaşamını iyileştirdiği belirtilmektedir. Bireyin toplumla olan ilişkisi, onun en temel psikolojik ihtiyaçlarından birini ifade etmektedir. Bireyin toplumsallık duygusunun eksikliğinde, yaşamın olumsuz tarafına doğru yönelmenin söz konusu olacağını söyleyen Adler, bunun cesaret eksikliğinden kaynaklandığını belirtir. *“Toplumsal ilişki ve sağduyudan kaynaklanacak bütün o rüzgâr ve fırtınaların tümü de başarı için gereklidir. Toplumsallık duygusunun boyutu alışılmamış yeni toplumsal durumda belli eder kendini.”* (Adler, 1929: 59). Çalıştığı hukuk bürosunda anlam veremediği belgelerle ve tıp kayıtlarıyla karşılaşan Erin, bu olayın peşini bırakma-

yacak ve işin aslını öğrenmek için elinden geleni yapacaktır. Karşılaştığı bu yeni durumla Erin'in kişiliğini gerçekten tanımaya başladığımız bu sahnede, onun adalet anlayışını ve mücadeleye verdiği önemin boyutunu fark ederiz. Bireysel Psikoloji Ekolü, her bireyde bulunan aşağılık ve üstünlük duygularının, toplumla kurduğu ilişki düzeyinde dengelebileceğini söylemektedir. *“Bazı insanlarda söz konusu komplekslere rastlanmayışının nedeni, onlardaki aşağılık ve üstünlük duygusunun toplumsallık duygusu, cesaret ve sağduyu mantığıyla sosyal bakımdan yararlı alanlara kanalize edilmesidir.”* (Adler, 1929: 188). Erin Brockovich karakterinde olduğu gibi, ideal peşinde koşan sabırlı insanların sahip olduğu kişilik özelliklerini incelediğimizde onların büyük bir bölümünün çevresine ve topluma karşı duyarlı bireyler olduğunu görmek mümkündür. Sabır, dikkat, cesaret, özgüven, kararlılık ve yol göstericilik gibi özellikler, çevresine karşı kayıtsız kalamayan bir birey profili çizerler. Sosyal bakımdan faydalı alanlara yönelmek, kişinin toplumla olan ilişkisini geliştirerek güçlü bir toplumsallık duygusuna hizmet etmektedir. Erin Brockovich'in, tanık olduğu adaletsizliğin peşini bırakmayarak yaşamında yüce bir amaç uğruna hareket etmeye devam etmesi güçlü bir toplumsallık duygusuna işaret etmektedir.

Toplumsal duyarlılığının yüksek olduğu görülen Erin, zor ve mücadelecî hayat koşullarına rağmen yılmadan ve pes etmeden hareket eden bir karakterdir. Partneri George'a, yaşamını bugüne kadar hayatındaki erkeklerin verdiği kararlarla sürdüğünü söyleyen Erin, bundan sonra öyle olmayacağını ve çok çalışıp saygı duyulan biri olmak istediğini ifade eder. Bu sözler, Erin'in bir karar verdiğinin ve isteklerinin peşinden gitmeye kararlı olduğunun bir kanıtıdır. *“Kompleksli kişilerde cesaret eksikliğinden kaynaklanan sosyal ve yararlı alanlarda etkinlik gösterme yeteneksizliği bulunur. Cesaret eksikliği böyle kimseleri sosyal bir rota izlemekten alıkoyar.”*

“Sinema, toplumsallık duygusu ve çevre bilinci düşük olan bireylerin bilinçlenmesine ve motive olmasına katkı sağlayarak harekete geçmelerini teşvik edebilir. Özellikle halk kahramanlarının ve kararlı liderlerin hikâyelerinin anlatıldığı filmler, izleyicilerin, kahramanla özdeşleşerek çevresel sorunlara karşı duyarlı olmalarını sağlayabilir. Bu yönüyle sinema, toplumu harekete geçirici bir araç olarak işlev görür.”

“Erin Brockovich, hiçbir zaman yitirmediği inancı ve azmi ile kendisiyle birlikte yüzlerce insanı da bu davaya ortak olmaya ikna etmiştir. Toplumsal mücadelenin öneminin bilincinde olan Erin, davasını sonuna kadar savunarak pes etmeyenlerin başarıya ulaşacağını kanıtlamıştır.”

(Adler, 1929: 190). Öyle ki George’un, Erin’in hayatında daha fazla bulunamayacağını anlaması, onun toplumsallık duygusunun eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Erin’in daha önceki yaşamında baskın erkek figürlerinin olması, belki de onun kendini gerçekleştirme midine ket vuran bir etkidir. Artık önünde bir engelinin olmaması ve ne istediğini bilmesi, onu kendi yolundan gitme kararlılığına sevk eder.

Hukuk bürosunda belgeleri incelerken tıp kayıtlarıyla karşılaşan Erin, bu belgelerde bir sorun olduğunu fark eder ve adı geçen hastalardan bilgi almak için onları evlerinde ziyaret eder. Büyük bir şirketin sebep olduğu su kirliliğinin bölge sakinlerinde hastalıklara sebep olduğunu öğrendiğinde kayıtsız kalamayan Erin, bu sorunun zm için harekete geçer. PG&E şirketi tarafından kandırılan ve sular da bir sorun olmadığına inandırılan ev sahipleri, şirketin suçlu olduğunu kabul etmekte zorlanacaktır. Öyle ki şirket, ev sahipleri için doktor ayarlamış ve tüm masrafları da karşılamıştır. Verdiği maddi desteklerle durumu örtbas etmeye çalışan şirkete karşı savaşmaya karar verecek kişi ise Erin’dir. Erin, ev sahipleri ile birebir iletişim kurarak uyanışa sebep olmuştur. Avukat Ed’in zaman zaman vazgeçmek istemesi ve cesaretini yitirmesi, hukuk eğitimi almamış olan Erin’i hiçbir zaman umutsuzluğa düşürmeyecektir. Yitirmediği inancı ve azmi, kendisiyle birlikte yüzlerce insanı da bu davaya ortak olmaya ikna etmiştir. Toplumsal mücadelenin öneminin bilincinde Erin, davasını sonuna kadar savunarak pes etmeyenlerin başarıya ulaşacağını kanıtlamıştır.

Sinemanın Kitlesele Gücü

1900’l yılların başlarından itibaren sinemanın toplum ile olan ilişkisi üzerine alışan Hugo Mnsterberg, Siegfried Kracauer gibi sinema kuramcıları, sinemanın toplumu etkileyebildiğini ve ynlendirebildiğini fark etmiş ve sinemanın kitlesele gücüne dikkat çekmiştir. “Sinema başlangıç döneminde ekonomik bir etkinlik olarak görülse de zaman içinde toplumlara etkileme gücü, sine-

macular ve toplumsal kurumlar tarafından fark edilir. Sinemanın toplumsal sorunları ifade ederek farkındalık kazandırması ve tüm sanatları bünyesinde barındıran bir sanat olması, onu özel bir sosyal olgu haline getirir.” (Öksüz, 2022: 35). Sinemanın toplumlara etkileyebilme gücünün fark edilmesiyle sinema, 1. Dünya Savaşı yıllarından itibaren liderler tarafından propaganda aracı olarak kullanılmıştır. “*Sinemanın etkili bir propaganda aracı olarak kullanılmasının en temel sebebi, filmlerde yer alan karakterler ile özdeşleşen izleyicinin, verilen herhangi bir mesajı kolaylıkla kabul etmesidir. Çünkü insanlar bir sinema filminin kurmacadan ibaret olduğunu bilmelerine rağmen, karakterler ile özel bir bağ kurarak, filmin tüm sürecine dahil olur ve bir bakıma hipnoz olan izleyicinin gerçeklik algıları farkında olmadan değiştirilmektedir.*” (Altay-Uğur, 2018: 13-32). Sinemanın özellikle erken dönemlerinde, toplumların algılarını değiştirme amacına hizmet ettiği bilirse de izleyicilere toplumsal farkındalık kazandırıp onları çevrelerine daha duyarlı bireyler olmaya da teşvik etmektedir.

Çevre sorunları, insanlık var olduğundan beri gündemde olup insanın doğayla olan etkileşimiyle birlikte değişime uğrayan bir olgudur. 18. yüzyılda başlayan Endüstri Devrimi, insanların üretim ve tüketim alışkanlıklarını değiştirmiş ve sanayileşmenin etkisiyle çevre tahribi büyük bir sorun haline gelmiştir. Atmosferdeki sera gazları seviyelerinin yükselmesiyle de küresel ısınma ve iklim değişikliği son yüzyılın en büyük tehdidi olmuştur.

Sinema, toplumsallık duygusu ve çevre bilinci düşük olan bireylerin bilinçlenmesine ve motive olmasına katkı sağlayarak harekete geçmelerini teşvik edebilir. Özellikle halk kahramanlarının ve kararlı liderlerin hikâyelerinin anlatıldığı filmler, izleyicilerin, kahramanla özdeşleşerek çevresel sorunlara karşı duyarlı olmalarını sağlayabilir. Bu yönüyle sinema, toplumu harekete geçirici bir araç olarak işlev görür. Erin Brockovich, büyük bir kuruluşa karşı savaş veren bir karakter olarak adalet ve mücadele kavramlarını sorgulamakta ve toplumsal adaletin önemini vurgulamaktadır.

Çevre Temalı Filmlerin Toplumsal Yansımaları

1960’lardan itibaren artmaya başlayan çevre hareketleri, çevre temalı filmlerin yoğunluk kazanmasına yol açmıştır. Birçok belgesel ve kurmaca film, çevre kirliliği, doğal kaynakların tükenmesi, iklim değişikliği, küresel ısınma gibi önemli global sorunlara dikkat çekerek izleyicilerde

evre bilinci oluşturmayı hedeflemiştir. Sinema, bir kitle iletişim aracı olarak insanlık için hayati önem taşıyan sorunları gün yüzüne çıkararak toplumun daha büyük bir kesiminin farkındalığını artırebilmektedir. Çevreyi koruyan kurum ve kuruluşlarla birlikte çeşitli medya kuruluşları ve film festivalleri de evre kirliliğine dikkat çeken filmlere verdiği önem ve sağladığı desteklerle ne çıkmaktadır. “*Medya aracılığıyla çevrede değişim oluşturmayı amaçlayan evreci Medya Birliği (EMA) 1991’den bu yana her sene dizi, ocuk programı, belgesel, kurgu film ve benzeri dallara evre bilincini ne çıkararak yapımlara ödül vermektedir.*” (Eryılmaz, 2017: 122). Sözü geçen kuruluş adına ödül olan yapımlardan biri de Erin Brockovich filmidir. Bu filmde, güçlü duruşu ve kararlılığıyla evre bilinci konusunda milyonlara ilham olabilecek bir kişiliğin hikyesi anlatılmaktadır. Filmin tamamen kurmaca olmaktan ziyade gerçek bir hikyeden alınmış olması evre koruyuculuğu konusunda büyük bir umut vermektedir. Bu durum, bireylerin evre bilinci konusunda motive olmalarına katkı sağlayacak önemli bir etkidir.

Kaynakça

ADLER, A. (2022). *Yaşama Sanatı* (18. Baskı). ev. Kamurn şipal, İstanbul: Say Yayınları.

ERYILMAZ, . (2017). evre Söylemlerine Göre evre Konulu Filmlerin Analizi. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1.

ÖKSÜZ, İ. (2022). Kültür Endüstrisi Bağlamında Sinema ve Toplum İlişkisi (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

ALTAY, S. ve Uğur, U. (2018). Sinemanın Propaganda Aracı Olarak Kullanılması: Ben Küba Film. *İstanbul Aydın Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dergisi*, 8.

DURMUŞ HOCAOĞLU

Düşük Şiddetli Devrim

Bir Entelijansiya Kritiği

Laisizm'den Millî Sekülerizme

Ayşe Kadın Hamamı Sokağı No:24 Süleymanlıye / İSTANBUL
Tel: (212) 519 99 70 / 71 Fax: 519 99 72
www.kocav.org.tr

"İnsanın ekonomik faaliyetleriyle çevre arasında önemli bir ilişki olduğu artık hemen herkesin kabul ettiği bir gerçeklik olarak görülmektedir. Buna karşın henüz ekonomi ve çevreyi bir arada analiz edebilecek bir senteze ulaşamadığı da bir başka gerçekliktir. Nitekim ekonomik faaliyetlerimiz ve doğal çevre arasındaki ilişkileri analiz etmek üzere kurulan kurumsal çerçeveler eksik ve kusurlu sonuçlar vermektedir."

Halil İbrahim Kaya

"Kentleşme; birçok sosyal, ekonomik ve çevresel unsurlarca etkilenen ve aynı zamanda tüm bunları farklı boyutlarıyla etkileyen modern zamanın en büyük sosyal dönüşümlerinden biridir. Kentleşmenin çevre üzerindeki etkileri ise oldukça derin ve çok boyutlu olup yerel, bölgesel ve küresel ölçekte kendini göstermektedir."

Gökçen Kılınç Ürkmez

"1990'lı yıllarda geliştirilmeye başlanan bir konseptle, günümüzde doğanın kendini yenileme süreci, ekolojik ayak izi ve mevcut biyokapasite ile ifade edilmektedir. Ekolojik ayak izi, bir nüfusun tükettiği yenilenebilir kaynakları sürdürülebilir bir temelde üretmek ve mevcut teknolojiyi kullanarak ürettiği atığı emmek için ne kadar biyo-üretken alana (toprak veya su) ihtiyaç duyacağını göstermektedir. Biyokapasite ise belirli bir alanda (örneğin ekilebilir arazi, mera, orman, verimli deniz) mevcut olan biyo-üretken arzı ölçmektedir. Ekolojik ayak izinin biyokapasiteden yüksek olduğu durumlarda ekolojik açıktan söz etmek mümkündür."

Sena Gültekin